

Santalahti ja Pispala 1930-luvun lopulla. Lähde: Tampereen kaupungin ympäristötoimi, kaavoitus.

SANTALAHTI

SELVITYS RAKENNETUSTA YMPÄRISTÖSTÄ

20.2.2007
ARKKITEHTITOIMISTO HANNA LYYTINEN KY

0 Esipuhe

Santalahden teollisuusalueen rakennushistoriaselvityksen tavoitteena oli dokumentoida alueen rakennuskannan rakennusvaiheita ja ominaispiirteitä ja arvioida niiden kulttuurihistoriallista ja rakennustaiteellista merkitystä ajankohtaisen suunnittelun ja kaavoituksen tarpeisiin. Työssä on keskitytty 1900-luvun vaihteen molemmin puolin kasvaneen teollisuustoiminnan synnyttämiin säilyneisiin rakennuksiin. Selvityksen tilaajina on useita Santalahden tonttien uudiskäytön suunnittelua johtavia yrityksiä, jotka mainitaan seuraavassa selvityskohteittain. Selvitys sisältää entisen OTK:n tulitikkutehtaan kiinteistöt (tilaaja Heikki Rajaniemi, aluejohtaja, Hartela Oy), Santalahden Tontti Oy:n entisen Santalahden paperitehtaan ja luujauhotehtaan kiinteistöt (tilaaja Petri Laukkanen, aluejohtaja, Lujatalo Oy), entisen Kattohuopatehtaan kiinteistöt (tilaaja Kirsi-Marja Falin, Kiinteistö Oy Santalahdenrinne, kiinteistöpäällikkö, IVG Polar Oy), Näsijärven pahvitehtaan lähiympäristön kolme asuinrakennusta (tilaaja Näsijärven kiinteistöt Oy:n konkurssipesän hoitaja varatuomari Jari Hytti) sekä Paasikosken- ja Tukkiilaisten asuinrakennukset (tilaaja Jaana Ojares, hankekehityspäällikkö, Skanska Kodit).

Selvitys perustuu kohdeinventointeihin, haastatteluihin, kirja- ja arkistolähteisiin sekä Pauliina Tiusasen kaavoitusviraston tiauksesta laatimaan Santalahden rakennusinventointiluonnokseen (10.12.2000). Lähteet esitetään tiedon yhteydessä. Mikäli lähdetieto puuttuu, tieto tai valokuva on tekijän.

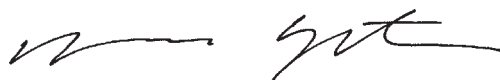
Selvitys jakautuu kolmeen osaan. Ensimmäisessä yleisessä historiaosiossa kuvaillaan Santalahden alueen ja teollisuuden vaiheita tekstein ja kartoin. Toinen osa sisältää tonttien ja rakennusten rakennusvaiheiden ja ominaispiirteiden

dokumentoinnin tonttikohtaisesti. Kolmannessa osassa arvioidaan rakennusten tulevaisuutta koskevassa päätöksenteossa huomioitavia rakennuskannan olennaisia ominaisuuksia.

Työn tuloksena valmistui kuusi erilaajuista selvitystä. Laajin selvitys sisältää kaikki selvityskohteet yleisine johdantoineen. Viisi muuta selvitystä sisältävät yksityiskohtaisen selvityksen vain yksittäisen tilaajan hallitsemista kiinteistöistä. Selvityksen ensimmäinen osio sisältyy yhteisenä johdatuksena jokaiseen tonttikohtaiseen selvitykseen. Toisen ja kolmannen osan sisältö ja laajuus vaihtelevat eri selvityksissä.

Selvitys on toteutettu Arkkitehtitoimisto Hanna Lyytisellä syksyllä 2006 ja talvella 2007. Työhön on osallistunut allekirjoittaneen lisäksi arkkitehtiylioppilas Teija Mätäsniemi.

Tampereella 20.2.2007

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Hanna Lyytinen', written in a cursive style.

Hanna Lyytinen, arkkitehti SAFA

Sisällysluettelo

0	Esipuhe	3
1	Santalahden alueen rakennusvaiheet	9
1.1	Agraariaika -1875	9
1.2	Santalahti teollistuu	11
1.3	Kuntaliitoksesta 1937 nykypäivään	15
2	OTK:n tulitikkutehdas	17
2.1	Tontin rakennusvaiheet	17
2.2	Tulitikkutehtaan nykytilanne valokuvin	34
2.2.1	Tehtaan julkisivut	34
2.2.2	Tehtaan sisätilat	36
2.2.3	Makasiinin julkisivut	39
2.2.3	Makasiinin sisätilat	40
3	Entinen Santalahden paperitehdas ja luujauhotehdas	41
3.1	Tontin rakennusvaiheet	41
3.2	Paperitehtaan rakennus- ja muutosvaiheet	51
3.3	Paperitehtaan julkisivut ja niiden rakennusvaiheet	62
3.4	Luujuhotehtaan rakennus- ja muutosvaiheet	64
4	Kattohuopatehdas	69
4.1	Tontin rakennusvaiheet	69
4.2	Kattohuopatehtaan nykytilanne valokuvin	76
4.3	Portinvartijan talon nykytilanne valokuvin	80
5	Näsin pahvitehtaan alue	81
5.1	Breitensteinin huvila	82
5.2	Keltainen ja vihreä mökki	84
6	Paasikosken ja tukkimiesten asuinrakennukset	87
6.1	Paasikosken talo	88
6.2	Tukkilaisten asuinrakennus	90
7	Arviointi	91
7.1	Maisemaelementit	93
7.1.1	Rinne ja harju	93
7.1.2	Ranta	93
7.1.3	Rakentumisen periaatteet ja kaupunkikuva	94
7.2	Rakennuskohtaiset arvioinnit	96
7.2.1	OTK	96
7.2.2	Entinen Santalahden paperitehdas	99
7.2.3	Entinen luujauhotehdas	101
7.2.4	Kattohuopatehdas	102
7.2.5	Näsin pahvitehtaan asuinrakennukset	103
7.2.6	Paasikosken ja tukkilaisten asuinrakennukset	104
8	Lähteet	105
8.1	Arkistot	105
8.2	Suulliset lähteet	105
8.3	Kirjalliset lähteet	105
8.3	Verkkolähteet	106
8.4	Lähdeviitteet	106

VIEREISELLÄ SIVULLA 7, YLLÄ

Selvitysalueen paikannuskartta, mittakaavaton

VIEREISELLÄ SIVULLA 7, ALLA

Selvitettävät rakennuskohteet. Eri tilaajien hallitsemat rakennukset väritetty eri värein, mittakaavaton.

- OTK:n tulitikkutehdas (Hartela)
- Santalahden paperitehdas ja luujauhotehdas (Lujatalot)
- Kattohuopatehdas (Kiinteistö Oy Santalahdenrinne, IVG Polar Oy)
- Näsijärven pahvitehtaan asuinrakennukset (Näsijärven kiinteistöt Oy velkoja Nordea)
- Paasikosken ja Tukki-laisten asuinrakennukset (Skanska)

Tammerkoskelta länteen Pyynikin harjun laella kulki maantie Satakuntaan ja Pohjanmaalle jo 1700-luvulla. Karttaote Tampereesta ja sen länsipuolen pitäjistä Kuninkaan kartastosta 1776-1805, mittakaavaton.

1 Santalahden alueen rakennusvaiheet

1.1 Agraariaika -1875

Pyynikin harjun jyrkällä pohjoisrinteellä Pispalan kohdalla Näsijärven rannalla sijaitsee Santalahden alue. Se oli 1800-luvun loppupuolelle asti rakentamaton. Messukylästä Tammerkosken yli Satakuntaan ja Pohjanmaalle johtanut maantie kulki Pyynikin harjun laen pohjoispuolella. Maantien ja Näsijärven välisen kaupan rantakaistaleen, Santalahden, ilmasto, maasto ja maaperä oli viljelykseen kelpaamatonta ja siten alue oli jäänyt asumattomaksi. Sen sijaan Santalahden kohdalle harjulle Hyhkyn kylään oli syntynyt vilkas markkinapaikka, jossa kohetasivat pirkkalalaiset, nokialaiset ja messukyläläiset.

Vuoteen 1937 Santalahden alue kuului Pohjois-Pirkkalan pitäjään. Vuosisatojen ajan se kuului Hyhkyn kylän Simolan kantaan (vrt. P.Bergiuksen kartta 1783 ja Simolan tonttikartta 1911).¹

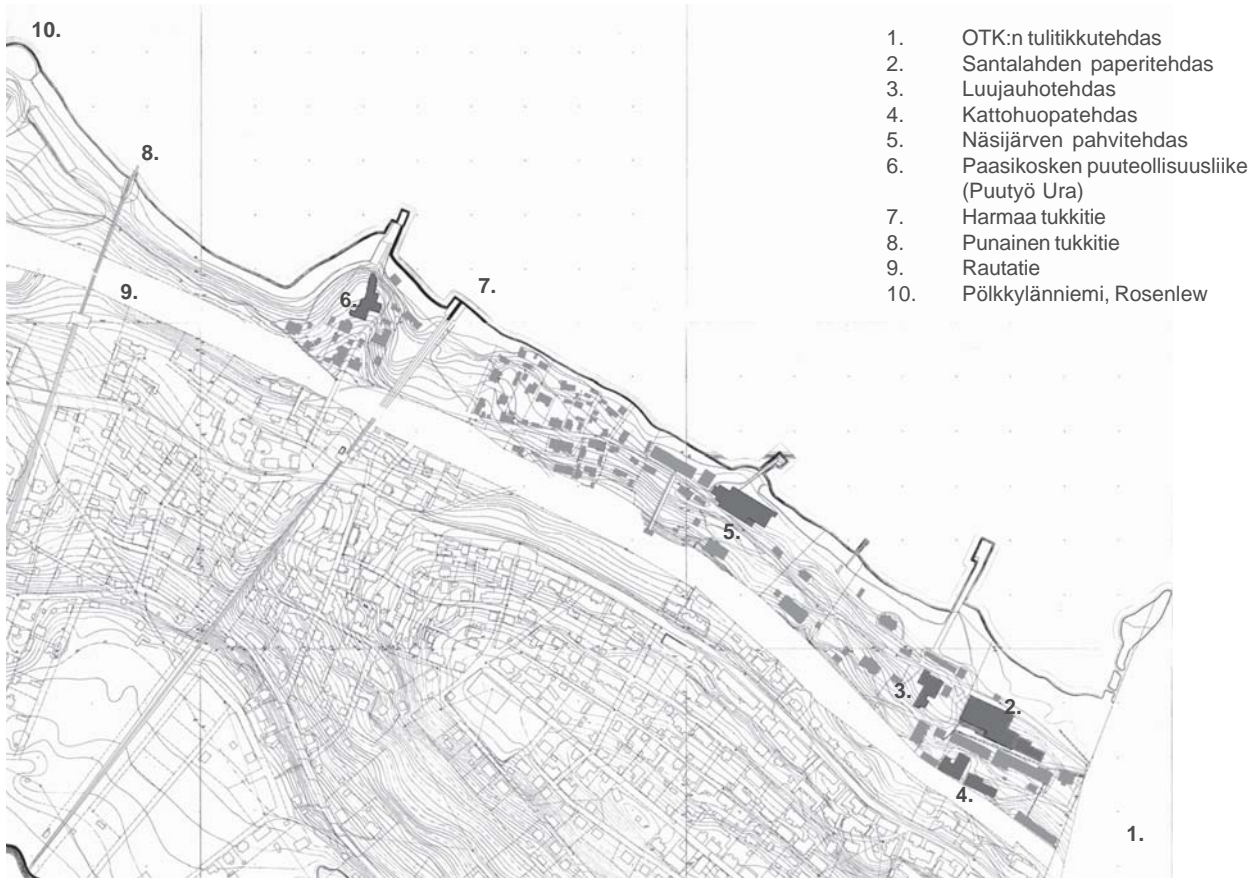

Kartat:

Vasemmalla ote Simolan tonttikartasta vuodelta 1911 ja yläpuolella ote P. Bergiuksen laatima tilakartta 1783 (lähde Tampereen kaupunki, kaavoitus)

Simolan tonttikartassa tontit on numeroitu. Rautatie ja kaksi tukkitietä on piirretty karttaan raiteina.

1.2 Santalahti teollistuu

1800-luvun jälkipuoliskolla Tampereen teollisuus oli keskittynyt Tammerkosken rantaan. Kasvun ja tonttipulan vuoksi uutta teollisuutta oli pakko synnyttää kosken ulkopuolelle. Höyryvoiman tulo vapautti tehtaat koskivoimasta 1800-luvun puolivälin jälkeen. Vapaat tontit, Näsijärven vesiyhteydet, Pohjanmaan valtatie ja vuonna 1895 valmistunut Porin rata vaikuttivat merkittävästi Santalahden alueen teollistumiseen 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä.²

I. Uschakoffin 1898 toimittamassa Suomenmaa kartassa mainitaan Santalahden alueelta seuraavat teollisuuslaitokset: Luujauhotehdas: T.fors benmjölsfabr. (omist. F. L. Calenius; luujauhoja ja liimaa), Pahvitehdas: Näsijärvi pappfabr. (omist. I. Lindroth), (Santalahden) Paperitehdas: Akt.bol. Holmquists pappersbruk (toimeenpan. joht. A. Holmquist, isännöits. ins. E. Estlander), Santalahden höyrysaha: toiminimi A. Ahlström (isännöits. W. Husgafvel ja Santalahden kattohuopatehdas: T.fors takfyllfabr.akt.bol.³ Santalahden höyrysahaa lukuun ottamatta kaikista muista mainituista tuotantolaitoksista on säilynyt 1800-luvulta rakennuksia, rakennusten osia, rakennelmia tai muita jälkiä nykypäivään. Samanaikaisesti tehtaiden rinnalle rinteeseen ja rannalle nousi tehtailijoiden ja toimihenkilöiden asuinhuiloita ja vaatimattomia tehdastyöläisten asuinrakennuksia. Haulitornin kohdalle Näsijärven pahvitehtaan länsipuolelle muodostui tehdastyöläisten asuinalue nk. Rantakylä.⁴ Santalahden ensimmäiset teollisuusrakennukset, asuinhuilat ja vaatimattomat työväenasuinrakennukset muodostavat Santalahden vanhimman rakennetun kulttuurikerroksen.

Höyrysahojen aika Santalahdessa

Vuosisadan vaihteessa Näsijärven rannan tärkeimmiksi teollisuuslaitoksiksi olivat nousseet sahat. Sahatuotteet nousivat merkittävämmäksi vientituotteeksi Suomessa sen jälkeen, kun sahatoiminta vapautettiin kaikista rajoituksista vuonna 1861 ja höyrysahojen rakentaminen vuoden 1875 jälkeen. Tampereella höyrysahat syntyivät Näsijärven rantaan, jonne oli mahdollista kuljettaa tukkeja uittamalla.⁵

Ensimmäinen höyrysaha perustettiin 1874 kaupungin rajan ulkopuolelle Messukylään Naistenlahteen. Tämä Tampereen Höyrypuuseppä Oy oli vuosisadan vaihteessa puuteollisuusalan suurin yritys Tampereella. Ensimmäinen Santalahden perustettu teollisuuslaitos oli Enqvistien Santalahden saha, joka aloitti toimintansa 1875. Sen perustivat kauppias J. R. Enqvist ja poikansa J. W. Enqvist. 1888 J. W. Enqvist myi sahan porilaiselle Ahlström-yhtiölle ja perusti Särkänsaaren sahan Tampereelle ny-

Viereisellä sivulla 10.

Yläpuolella Avoniuksen kartta 1930. Nykyisen Santalahden alueen kaikki rakennukset on varjostettu (lähde: Avoniuksen mittaus Pispalasta 1930, Tampereen Kaupunkimittaus)

Alla Edellisen 1930-luvun kartan päälle tuotu nykyiset rakennukset sinisiin hiusviivoin. Ajanjaksolta 1875-1955 säilyneet alueen kulttuurihistoriallisesti merkittävät tuotantorakennukset sävytetty punaisella, asuinrakennukset keltaisella.

kyisen Särkänniemen alueelle. 6) Sahan työntekijämäärä nousi pian yli 40.⁷

Santalahden paperitehdas ja muut 1800-luvun lopun teollisuusyritykset

Seuraavana alueelle perustettiin 1884 Tampereen Pahvitehdas Oy, joka muutettiin vuonna 1894 paperitehtaaksi. Vuosisadan alussa yritys siirtyi J. W. Enqvistin omistukseen, joka onnistui kääntämään tappiollisen liiketoiminnan kannattavaksi. Vuonna 1908 perustettiin J. W. Enqvist Osakeyhtiö. Yhtiö jatkoi jonkin aikaa sekä saha- että paperitehdasliikettä, kunnes keskittyi paperinvalmistukseen. Vuonna 1913 yhtiö osti pääosan silloisella Ylöjärvellä sijaitsevasta Lielahden kartanosta ja aloitti siellä sulfiittimassatehtaan toiminnan.⁸ Paperitehtaan vanhimmat osat ovat säilyneet nykypäivään myöhempien laajennusten sisällä.

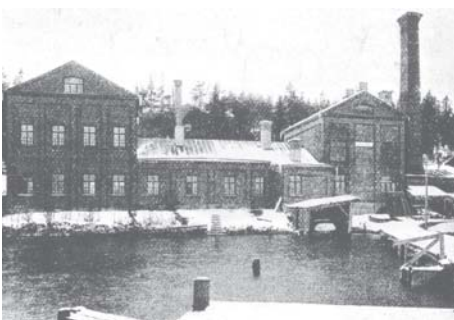
Porin radan rakentamisen yhteydessä 1892-1895 paperitehtaan kohdalle tehtiin pysäkki, josta pistoraide ulottui höyrysahan varastoille saakka. Pysäkin läheisyyteen perustettiin pienehkö kattohuopatehdas.² Tämä Santalahden Kattohuopatehdas on toiminut vuosina 1885-1895. Sen jälkeen ilmeisesti samassa rakennuksessa on toiminut Oy Suomen Asfalteeraustehdas (1908-1917) ja Tervatehdas, jonka aikana 1940-luvulla tehdasrakennukset uudistettiin perusteellisesti.

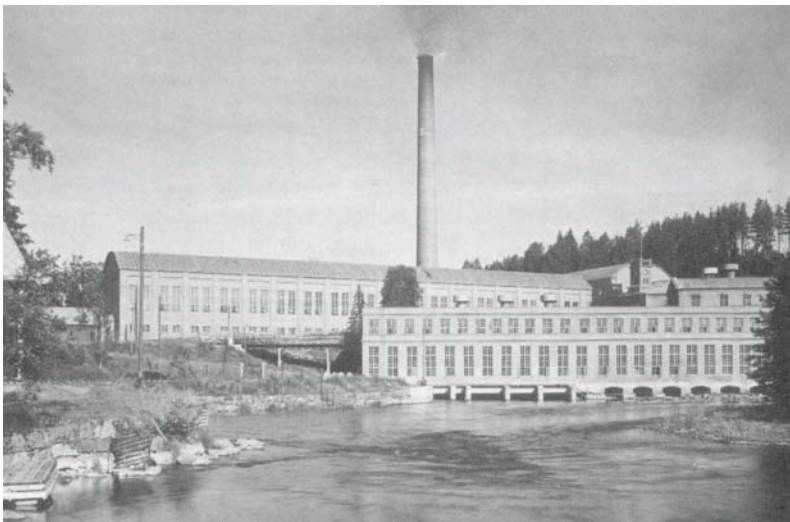
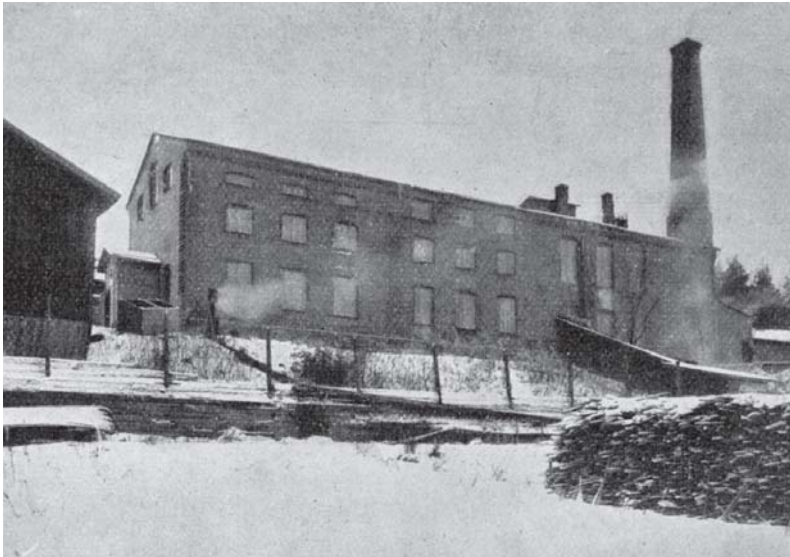
Suomen ainoa lumpupahvia jalostava tehdas, ryysypahvitehdas, Näsijärven Pahvitehdas perustettiin 1893 Näsijärven rannalle. Vuonna 1903 insinööri Axel Sumelius osti tehtaan, purkautti vanhat puurakennukset ja rakennutti osin yksi-, osin kolmikerroksisen tiilirakenteisen tehtaan, jonka rauniot ovat edelleen paikoillaan. Sumeliuksen aikana tehdas työllisti yli 60 henkilöä.¹⁰

Suurin alueen tehtaista oli Rafael Haarlan vuonna 1918 perustama Haarlan paperitehdas. Bertel Strömmerin suunnittelema tehdas rakennettiin Santalahden itäreunaan Tampereen kaupungin puolelle 1919-1920. Tehdasta laajennettiin vielä 1932 ja 1930-luvun lopussa se tuotti vuodessa 6000 tonnia paperia ja työllisti 190 henkilöä.¹¹ Tehdas ei sisälly nyt ajankohtaiseen Santalahden kaava-alueeseen.

Näsijärven rantaan Tampereen puolelle nousi 1925-26 OTK:n tulitikkutehdas. Tulitikkujen raaka-aine, haapatukit, uitettiin tehtaalte Näsijärveä pitkin ja varastoititiin tehtaan eteen varasto-alueelle. Tulitikkutehdas työllisti 1930-luvulla noin 70-80 henkilöä.¹²

Näsijärven pahvitehdas 1910-luvulla
(lähde: KOTIMAISEN teollisuuden albumi s.450)

Kuvat ylhäältä alas
Santalahden paperitehdas 1910-luvulla (lähde Kotimaisen teollisuuden albumi s.452)
Haarlan paperitehdas 1920-40-luvulla (kuvalähde Jutikkala 3, s.398)
OTK:n tulitikkutehdas (valm.1926) kuvattuna kaakosta. Valokuva mahdollisesti 1939
(kuvalähde TKM 1834)

Santalahden puuteollisuus

Valtakunnallisesti arvioiden puuteollisuus on ollut Tampereella vähäpätöistä.¹³ Santalahdessa sijainnut Höyrypuuseppä Oy oli erikoistunut huonekaluihin ja teki tilauksesta tyylihuonekaluja niin Tampereen kaupungin julkisiin tiloihin kuin varakkaisiin yksityiskoteihinkin. Höyrypuuseppä Oy työllisti 1930-luvun lopussa lähes 100 henkilöä.¹⁴ 1910-luvulla perustettiin Paasikosken puuteollisuusliike, jonka korvasi v.1936 perustettu Puutyö Ura.¹⁵ Maailmansotien välisenä aikana sahat lakkasivat toimimasta. Höyrypuuseppä Oy ja Puutyö Ura olivat toisen maailmansodan jälkeen Tampereen merkittävimmät puunjalostuslaitokset.¹⁶

Muista Santalahden tuotantolaitoksista voidaan mainita haulitehdas, jonka aikaisempi toimipaikka oli ollut Pyynikinharjun etelärinteessä, ja Luujauhotehdas.¹⁷

Kulkureitit

Tiestö

Agraariaikana Santalahteen ei johtanut teitä. Teollistumisen alkuaikoina alueelle tultiin radan yli Pispalasta useammasta eri kohdasta. Tipotie johti Tampereen puolelta saavuttaessa OTK:n tikkutehtaalle ja paperitehtaalle. Rannanpuolella ei ollut aluksi läpikulkutietä. Rantaa alettiin järjestelmällisesti täyttää 1950-luvun lopulta alkaen. 1960-luvulla valmistui Rantatie, joka korvasi aikaisemman Ylöjärvenkadun. Nykyinen nelikaistainen Paasikiven tie rakennettiin rantatäytölle vasta 1980-luvulla.¹⁸

Rautatie

Porin rata valmistui vuonna 1895.¹⁹ Jokaisen Santalahden tehtaan kohdalla korkealla rinteiden päällä oli pistoraide raaka-ainesten ja valmiiden tuotteiden kuljetuksia varten. Alempana rinteessä oleviin tehtaisiin rakennettiin betonisilta, jota pitkin rahti voitiin siirtää raiteilta suoraan tehdasrakennuksen ylimpiin kerroksiin. OTK:n tulitikkutehtaan ja Näsijärven paperitehtaan kuljetussillat ovat säilyneet muistomerkkeinä tästä jyrkän rinne- maaston aikaansaamasta logistiikkajärjestelmästä.

Tukkikuljetukset

Maantien, rautatien ja vesireitin lisäksi Santalahden teollisuusalueen varhaisia kuljetusjärjestelmiä olivat tukkitiet. Näiden harjun ylittäneiden puurakennelmien linjat näkyvät edelleen avoimena suorina linjoina sekä Pispalan että Santalahden maisemassa.

Vuosina 1863-64 Porin höyrysaha rakensi harjun ylitse ensimmäisen konevoimaisen tukkitien Tampereen pohjoispuolen metsistä kaadettujen tukkien kuljettamiseksi merenrannalle. Harjun kapeimmalle kohdalle rakennettiin kiskotie, jota pitkin tukit

vedettiin ensin hevosilla ja vuodesta 1873 höyryvoimalla harjun laelle, mistä ne saivat laskea vapaasti rullatietä Pyhäjärveen. Tästä jatkui uitto Kokemäenjokea myöten Poriin. Tämä punamultamaalilla maalattu nk. punainen tukkitie siirtyi myöhemmin W. Rosenlewin omistukseen, joka ei sallinut kilpailijoiden sitä käyttää. Reposaaren höyrysahayhtiö rakensi harjun ylitse oman rullatiensä, nk. harmaan tukkitien, vuonna 1876. Vielä Porin radan valmistumisen jälkeenkin 1895 uittaa jatkettiin. Rakennettiin vielä 1930-luvulla valtion varoin tunneli uittaa varten Pispalan harjun läpi.²⁰

1.3 Kuntaliitoksesta 1937 nykypäivään

Neuvottelujen jälkeen lopullisen määräyksen kuntaliitoksesta antoi valtioneuvosto 12.6.1935. Pohjois- Pirkkalan kunta ja sen mukana Pispala siirtyi osaksi Tampereen kaupunkia 1.1.1937. Valtioneuvoston määräyksen kanssa samanaikaisesti voimaantullut rakennuskielto jatkui parin vuoden jaksoissa aina vuoteen 1976 saakka. Vuonna 1975 Santalahteen vahvistettiin asema-kaava, jolla alue varattiin teollisuusrakentamista varten.²¹

Sotien jälkeen 1800-luvun lopulla valmistuneet tehdasrakennukset Santalahdessa olivat vanhanaikaisia muuttuneen teollisuuden tarpeisiin. Pahvitehtaan, kattohuopatehtaan, luujauhotehtaan ja paperitehtaan tilalle suunniteltiin 1940-luvulla ajanmukaiset tehdasrakennukset. Paperitehtaan tontin uusi tehdas jäi toteuttamatta. Pahvitehdas, kattohuopatehdas ja luujauhotehdas sen sijaan uudistettiin ajanmukaisiksi tuotantolaitoksiksi 1940-luvulla.

Vähitellen alueen mahdollisuudet kasvavan teollisuuden tarpeisiin heikkenivät. Ratkaisu rakentaa Tampereen läpi- ja ohikulkutie Santalahden edustalle Näsijärven täyttömaalle paransi alueen saavutettavuutta mutta rajoitti samalla teollisuuden laajenemismahdollisuuksia. Pispalassa rakennuskielto ja kaa-voituksen hitaus johti alueen ränsistymiseen. Santalahdessa olevaa teollisuusrakennuskantaa kehitettiin lyhytnäköisin tilapäisratkaisuin jatkuvasti vaihtuvien pienteollisuusyritysten ja varastoinnin tarpeisiin. Lopullinen kuolinisku alueen teollisuusrakentamiselle on ollut 1970-luvulla alkanut elinkeinoelämän rakennemuutos, jossa teollisuuden kehittymismahdollisuudet kaupunkikeskustojen tuntumassa on menetetty.

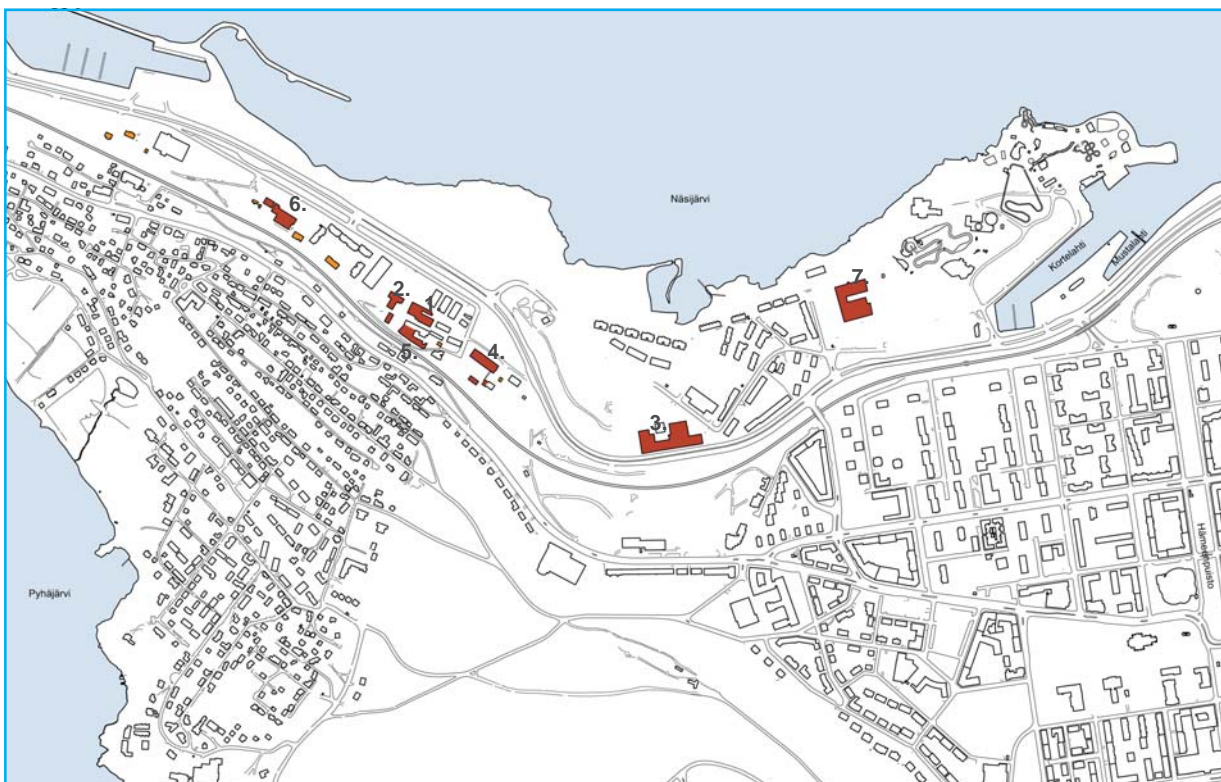
Teollisuuden alamäen myötä myös asumisen status alueella romahti 1960-luvulla. Herrasväen huviloita on purettu ja siirretty muualle (Pölkylä) tai luovutettu vuokra-asunnoiksi. Vaatimattomia työväenasuinrakennuksia on purettu uuden tehokkaan toimisto- ja asuntorakentamisen tieltä alta tai on jätetty

asumattomina rappeutumaan.

Reilut sata vuotta sitten teollisuus tuli Santalahden nimenomaan vapaan tonttimaan ja hyvien raaka-aineen ja valmiiden tuotteiden kuljetusyhteyksien perusteella. Nyt tila-ahtaus on osaltaan syynä teollisen toiminnan loppumiseen alueella. Kaavoitus- ja rakentamispäätöksiä odoteltaessa autoituvat talot rappeutuvat paitsi kunnossapidon, myös valvonnan puutteessa. Tyhjät talot kutsuvat graffitimaalareita ja houkuttelevat ilkivaltaan.

Santalahden ja Onkiniemen kulttuurihistoriallisesti merkittävät teollisuusrakennukset 2006

1. Santalahden paperitehdas
2. Luujauhotehdas
3. Haarlan paperitehdas
4. OTK:n tulitikkutehdas
5. Kattohuopatehdas
6. Näsijärven pahvitehdas
7. Suomen Trikoon Onkiniemen tehdas

2 OTK:n tulitikkutehdas

2.1 Tontin rakennusvaiheet

Luvussa havainnollistetaan entisen OTK:n tulitikkutehtaan tontin (Santalahti 808-2) rakennusvaiheita karttakaavioin, valokuvien ja tekstein. Tiedot perustuvat kohdeinventointiin, valokuviin, historiatietoihin ja rakennuslupapaperustuksiin.

Tehdas kuvattuna etelästä rautatien suunnasta. Betonirakenteinen kiskosilta toimi kuljetuslinjana tehtaalta makasiinille ja rautatielle. Etualalla näkyy tehdasalueen omia ratakiskoja. Rakennuksen harjalle sijoitettu tehtaan nimikyltti avautui rautatien suuntaan harjulle, tärkeimpään tehtaan saapumissuuntaan. Näsijärven ranta oli tontin takapihaa. Valokuva 16.5.1939, TKM 2456

Piirroskaaviot seuraavat OTK:n tulitikkutehtaan tontin rakentamista. Väritetty rakennus on säilynyt nykypäivään. Valitut vuosiluvut perustuvat rakennuslupien suunnitelmapiiirustusten vuosilukuihin. Eri ajanjaksoina valmistuneita rakennuksia kuvataan punaisen eri sävyin. Väriajanjaksojen vuosiluvut seuraavat suunnitelmapiiirustusten vuosilukuja. Nykyisten rakennusten ääriiviivat on esitetty piirroksissa hiusviivana. Kokonaistilanteen hahmottamiseksi kaavioissa näkyy naapuritonttien vaiheita. Mittakaava 1:2000.

Säilyneet rakennukset

Rakennuslupapiirustukset 26.8.1925, Aarne Sarvela

1	Tehdas
2	Makasiini I. ruutivarasto

Kuvat viereisellä sivulla 19:

1
Tehdas kuvattuna pohjoisesta Näsijärven rannalta. Etualalla rannan kiskoteitä. Oikeassa reunassa kiskotie johtaa tunneliin.
Kuvälähde TKM 2455

2
Tehtaan itäpäädyän konttorisisäänkäynti ja pohjoisjulkisivu 16.5.1939. Useat järvenpuoleiset ikkunat ovat auki. Kuvälähde TKM 2457

3
Näkymä konttoritiloista tehdassaliin 1930-luvulta
Kuvälähde TKM, I 54

1926

OTK:n tulitikkutehdas rakennetaan

E-osuustoimintaliikkeen taloudellinen keskusjärjestö, Osuustukkukauppa OTK, rakennutti tulitikkutehtaan Santalahteen Pirkkalan rajan Tampereen puolelle. Tehdas ja varastomakasiini valmistuivat 1926 arkkitehti Aarne Sarvelan 26.8.1925 allekirjoittamien suunnitelmien mukaan. Tulitikkutehdas työllisti 1930-luvulla noin 70-80 henkilöä.¹

OTK- Osuustukkukauppa

Suomen ensimmäiset osuuskaupat syntyivät 1880-luvulla. Jäsenten kuuluminen kahteen eri poliittiseen ryhmään aiheutti Suomessa osuuskauppaliikkeen jakautumisen. Lähinnä asutuskusten osuuskaupat erosivat Suomen Osuuskauppojen Keskuskunnasta (SOK, per.1904) ja Yleisestä Osuuskauppojen Liitosta (per.1908) ja perustivat vasemmistolaisen osuusliikkeen, Kulutusosuuskuntien Keskusliiton KK ry:n (1916), jonka kaupalliseksi ja tuotannolliseksi keskusjärjestöksi perustettiin 1917 Suomen Osuustukkukauppa OTK. Osuusliikkeet rakensivat maailmansotien välisenä aikana erilaisia tuotantolaitoksia, varastoja ja myymälärakennuksia joka puolelle Suomea.²

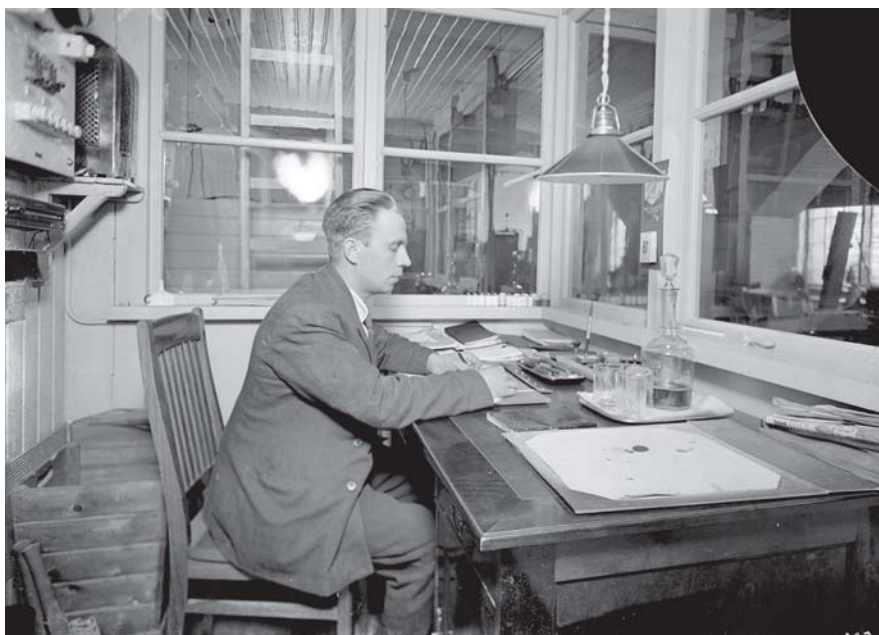
Tulitikkutehtaan lisäksi OTK:n alaisuuteen perustettiin 1920-luvulla mm. Jääsken mylly ja laboratorio, Paitatehdas (alkujaan Neulomo) ja Pukutehdas Helsinkiin.³

1

2

3

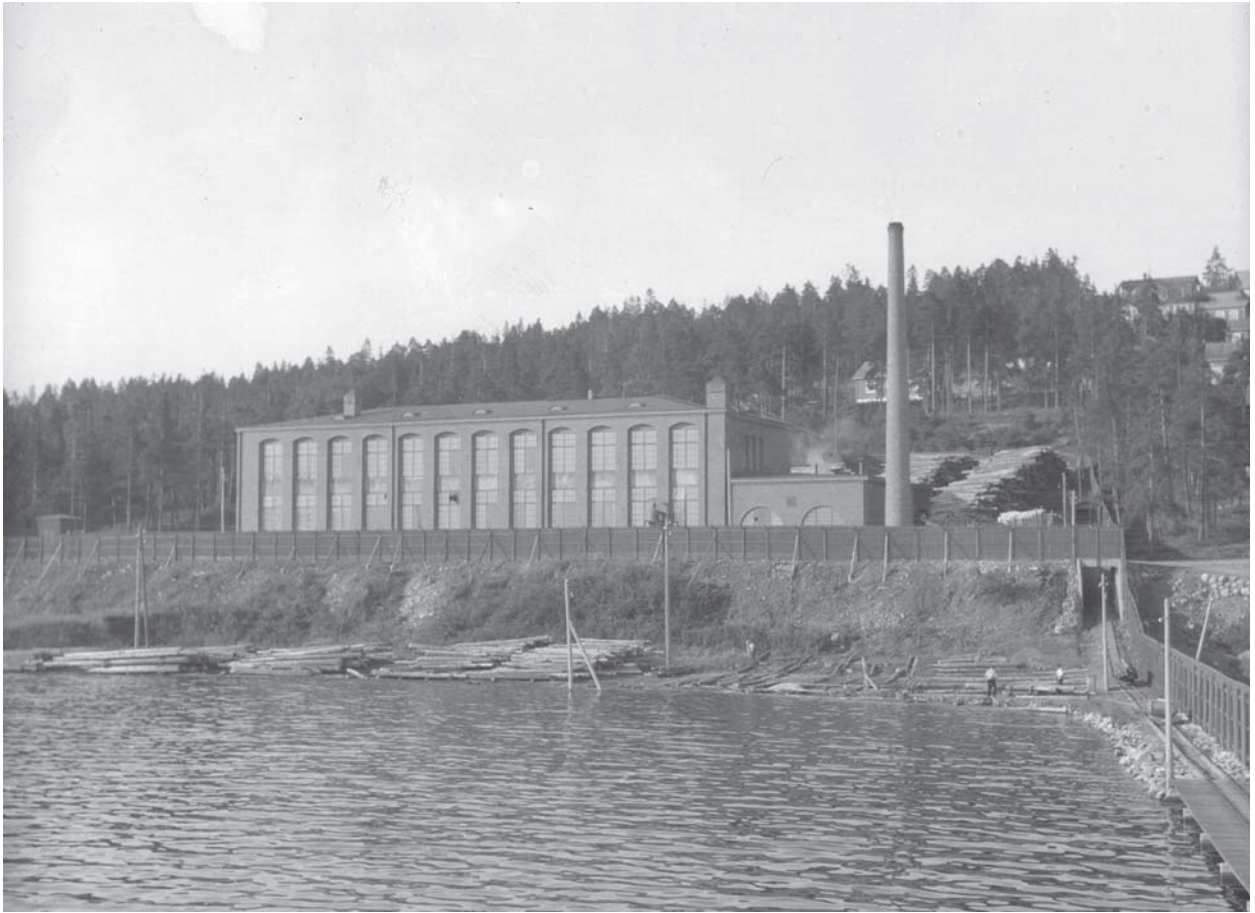
Yläpuolella
Aarne Sarvelan suunnitteleminen mukaan 1927
valmistunut nk. Viiskulman eli Elannon talo.
Valokuva www.kaupunginosat.net

Tulitikkutehtaan arkkitehtuuri ja Aarne Sarvela

OTK:n rakennussuunnittelua hoiti koko maassa 1923 perustettu KK:n rakennusosasto. Sen johdossa oli 1928-1938 Väinö Vähäkallio. Tulitikkutehtaan 1940- ja 50-lukujen rakennussuunnitelmissa on OTK:n teknillisen osaston leima. Arkkitehti Aarne Sarvela on suunnitellut tulitikkutehtaan ja ruutivarastona käytetyn makasiinin vuonna 1925. Sarvela oli yksi OTK:n vastaavista suunnittelijoista.⁴ Tulitikkutehtaan lisäksi hän on suunnitellut Helsingin Töölöön linnamaisen punatiilisen liikerakennuksen, nk. viiskulman I. Elannon talon Caloniuksen kadun ja Runeberginkadun risteykseen. Liikerakennus valmistui 1927 ja laajennus 1929. Rakennuttaja oli vakuutusyhtiö Kansa ja Elanto.⁵

Edellä mainitun liikerakennuksen ja tulitikkutehtaan punatiilistä muuratut julkisivut liittyvät 1920-luvun lopulla etenkin liikerakentamisessa käytettyyn historismiin suuntautuvaan klassismiin. Arkkitehtuuri on mahtipontista ja pateettista. Molemmissa rakennuksissa on korostettu räystäälinjaa tiilestä holvatuin, suiposti ylöspäin kapenevin tai kaarevin aukoin. Tulitikkutehtaan symmetriset julkisivut ovat voimakkaan vertikaaliset. Julkisivuja jäsentävät syvälle smyygiin painetut pystyikkunakentät ja paksu vuorolimityksenä muurattu punatiiliseinä, joka kaareutuu holvina ikkunoiden yläpuolelle ja muodostaa rakennuksen räystääsaiehen. Poikkeuksellisen syvällä seinässä olevat ikkunauhat saavat aikaan vaikutelman kulissimaisesta kaksoisjulkisivusta, jossa varsinaisen seinärakenteen ulkopuolella on vielä erillinen kuorimuuraus. Symmetrian rikkoo rakennuksen luoteiskulmassa oleva pieni ilmanvaihtotorni ja yksikerroksisen voimalaosan teräsvantein tuettu halkaisijaltaan pyöreä savupiippu. Puuikkunat ovat suorrat, vaikka niiden yläpuolinen tiiliaukko on holvattu kaarevaksi. Puuikkunat on jaettu tasaruutuihin.

Makasiinirakennuksen julkisivut ovat klassistiset. Loivan pellitetyn aumakaton alla olevien kivijulkisivujen ylempi kerros on punatiilipintainen. Nurkkia on korostettu kiviharkotusta imitoivin rappauksin: joka toinen kiviharkon kuva on punatiiltä, joka toinen rapattu. Ikkuna-aukkoja reunustaa rapattu suora lista. Kivijalkakerros on rapattu harmaaksi. Puuikkunat on jaettu pieniin tasaruutuihin.

Valokuvat
Ylhäällä

Tehdas Näsijärven suunnasta. Tulitikkujen raaka-aineeksi käytettävät haapatukit uitettiin tehtaalle Näsijärveä pitkin. Tukit nostettiin järvestä ja kuljetettiin rannasta kiskotietä pitkin tehtaan pihaan varastoon. Kuva TKM I_60

Keskellä

Kuva tehtaan edestä lounaaseen makasiinin ja rautatien suuntaan. Tukit koottiin rinteeseen makasiinin ja tehtaan väliin. Kuva TKM i_55

Alla

Tehdas etelästä.
Kuvälähde TKM 1834

Tehtaan itäpäädyn paraatijulkisivun konttorisääkäyntiä on korostettu. Ovenpielessä seisoo vartija. Kuva TKM I_57

Konttoripäädyn tilaratkaisu on säilynyt alkuperäisessä asussaan. Kuvassa pohjoissivun konttorihuone. Kuvälähde TKM, I_52

Kuvassa pohjois- ja itäpäädyn kulman konttorihuone. Kuvälähde TKM, I_53

Alla

Kuvat ensimmäisen kerroksen tehdassalista nykytilassaan. Vasemmalla alkuperäinen paloturvallinen loiste- tai neonputkilasivalaisin ripustettuna putkikiskon avulla betonipalkkeihin.

Tehdas

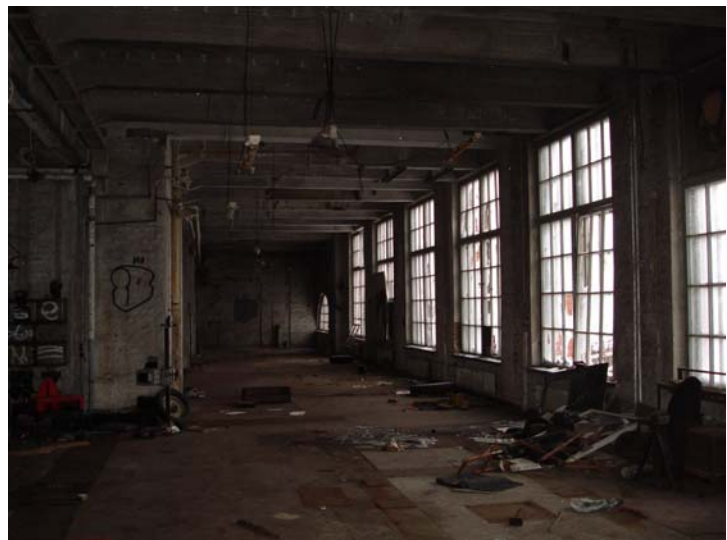
Tulitikkutehdas on kaksikerroksinen. Itäpäässä kerrosten välillä ulkopuolisen betonisillan kohdalla on suuri tavarahissi. Länsipäässä on palo-osastoitu porrashuone ja pieni hissi. Tehtaan länsipäässä on yksikerroksinen rakennusosa, jossa sijaitsivat pannuhuone ja nk. sulattimot. Tässä yksikerroksisessa osassa on kaksi puoliympyränmuotoista suurta ikkunaa. Konttorit sijoituivat ensimmäisen kerroksen itäpäätyyn juhlanan pääoven yhteyteen. Henkilökunnan sosiaalilat, pesuhuoneet ja ruokailuhuoneet, sijaitsivat toisen kerroksen länsipäädyssä porrashuoneen yhteydessä. Naisille ja miehille oli erilliset ruokahuoneet.

Ensimmäisessä kerroksessa oli valmistusosasto, jossa piirustusten mukaan sijaitsi ensimmäisessä vaiheessa 'Ideal', myöhemmin 'Simplex' -kone. Tämän lisäksi kerroksessa olivat laattikko-, paketoimis-, täyttö- ja sorviosasto. Toisessa kerroksessa betonisen kulkusillan kohdalla oli paperi-, liima- ja jauho-varasto sekä konetarvikevarasto. Suuri askiosasto sijaitsi rakennuksen keskiosassa.

Tehdasrakennuksen kantavana rakenteena on teräsbetonipilari-palkkirakenne kantavin tiilestä muuratuin ulkoseinin. Ensimmäisen ja toisen kerroksen välipohjana on ylälaattapalkisto, ullakkoa vasten on alalaattapalkisto- tai kotelovälipohja.

Tuotantoprosessin kulkureitit

Näsijärveä pitkin uitetut haapatukit nostettiin rantaan varasto-alueelle, josta ne kuljetettiin kiskoja myöten vaunuissa tehtaan eteläpuolelle pihaan. Tukit käsiteltiin tehtaan länsipäädyssä. Toinen kiskotie johti radalta makasiiniin, josta lasti laskettiin pihan kiskoille, jotka johtivat betonisillalle ja sisään tehtaan toiseen kerrokseen tavarahissille. Ulkotiloissa kiskot ovat peittyneet maan alle tai ne on purettu. Sisätiloissa ratakiskot ovat tallella.

Valokuvat alapuolella

Alunperin tehtaassa oli erilliset ruokailutilat naisille ja miehille. Sodan jälkeen tehtaaseen tuli valmistuskeittiö ja yhteinen ruokailutila.

Yläpuolella

Miesten ruokailuhuone kuvattu 1930-luvulla.
Kuva TKM, I_49

Alapuolella

Naisten ruokailuhuone kuvattu 1930-luvulla. Naisten ruokahuone sijaitsi toisen kerroksen pohjoisseinällä. Myöhemmin huone jaettiin ja sen paikalle rakennettiin keittiö. Kuvalähde TKM, I_50

Makasiini

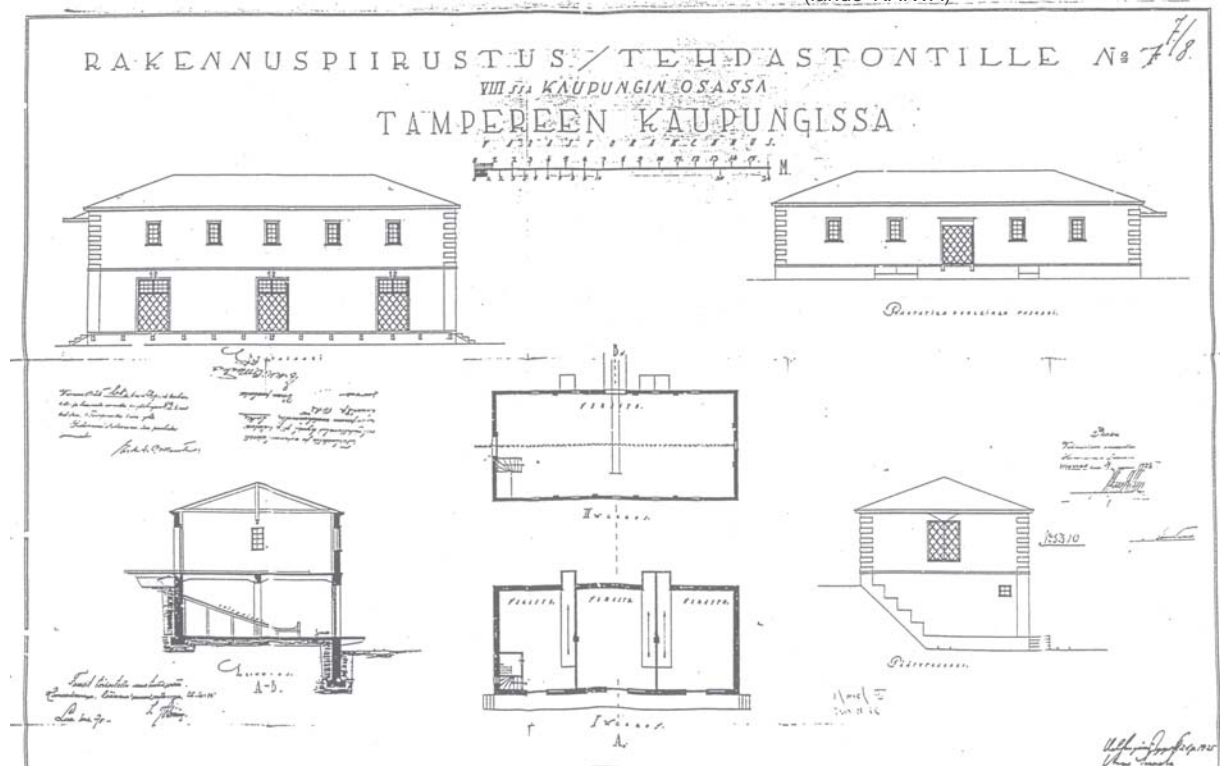
Kaksikerroksinen kivirakenteinen varistorakennus, nk. ruutivarasto, valmistui tehtaan eteläpuolelle rinteeseen radan varteen. Rakennuksen kellaikerros on upotettu rinteeseen. Makasiini toimi tuotannon logistisena nivelenä rautatielle vaikeakulkuisessa rinteessä. Rakennuksessa on varastoitu raaka-aineita, mm. ruutia, ja todennäköisesti myös valmiita tuotteita. Radanpuoleisessa julkisivussa on lastausovi ja lattiassa kiskot suoraan radalta varastoon. Pitkittäin varaston katossa on säilynyt alkuperäinen kuljetinkisko ja Demag nostin, joiden avulla lasti siirrettiin ulos itäpäädyn ovesta ja laskettiin alas kiskokärryille edelleen kuljetettavaksi tehtaalle. Ratajulkisivun sokkelissa on kolme luukkuja, joista laskettiin poltto- tai raaka-aineita makasiinin alemman kerroksen varastoihin. Varastot on paloeristetty toisistaan. Jokaisesta johtaa teräsovi suoraan ulos. Tiilirunkoisen rakennuksen komea massiivipuinen yläpohjapalkisto on näkyvissä toisen kerroksen varastossa. (katso valokuvat luku 2.3)

Muut suunnitelmat

Sarvelan allekirjoittamien tulitikkutehtaan rakennuspiirustusten asemapiirustuksessa on tehtaan itäpuolelle esitetty tila johtajan- ja mestarin asuinrakennuksille. Kolme rakennusta sijoittuvat suoraan riviin muodostelmaan, jota reunustavat puistoistutukset. Rakennuksista ei ole rakennussuunnitelmia eikä niitä ole toteutettu. Suunnitelmissa esitettiin myös muuntaja- ja pumppurakennus, joita ei kuitenkaan toteutettu. Puuidan rakennuspiirustukset on laadittu myös tässä tehtaan ensimmäisessä rakennusvaiheessa 1925. Portinvahdinkoppi tehtaan itäpuolella rannanpuoleisen tien varressa korvattiin uudella vahtituvalla vuonna 1946.

Kuvat yläpuolella: Demag-nostin ja makasiinin itäpäädyn lastausovi
Alla makasiinin rakennuspiirustus 1925.
(lähde RAKVA)

Säilyneet rakennukset

- 1 Tehdas
- 2 Makasiini
- 3 Väestönsuoja 28.12.1939, OTK Teknillinen osasto

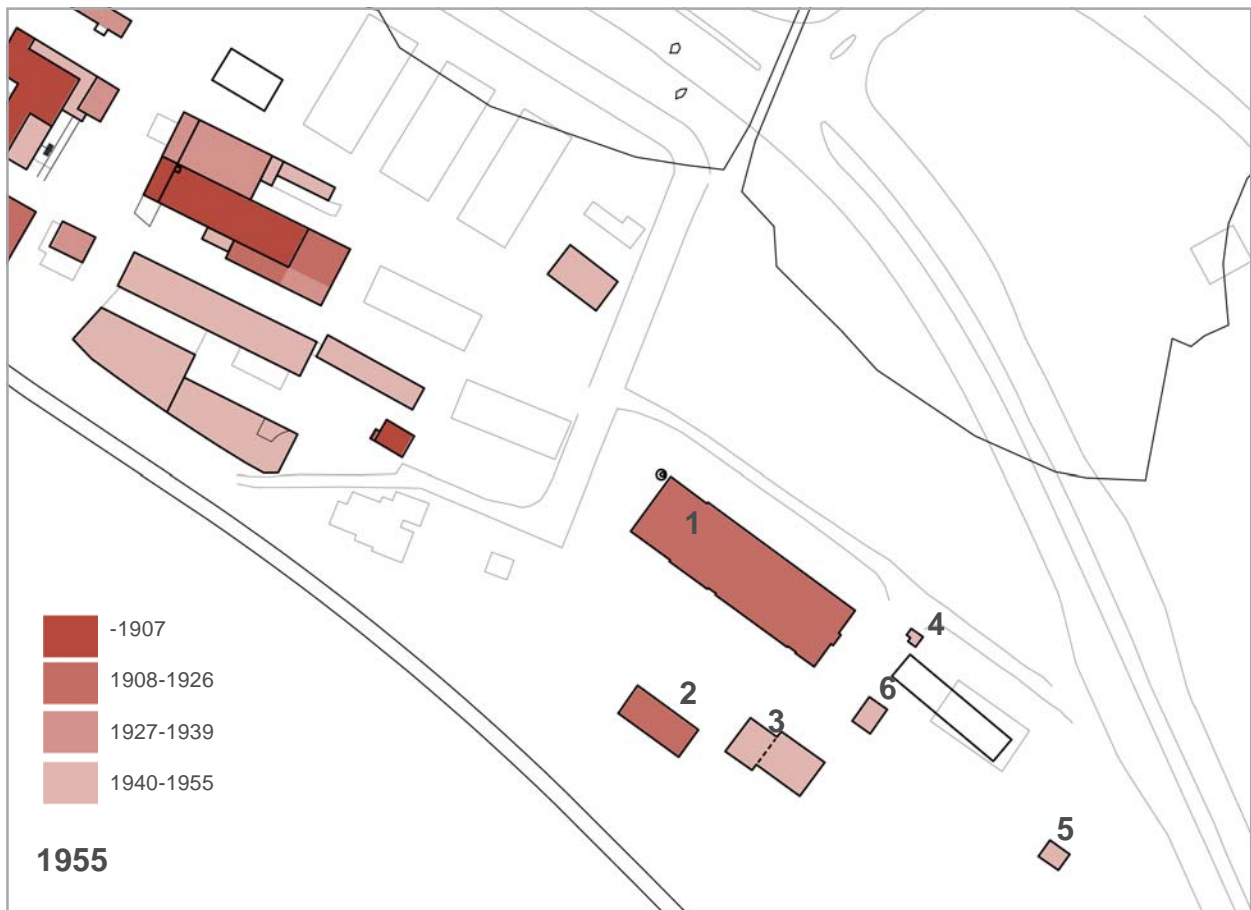
Mittakaava 1:2000

1939

Makasiinirakennuksen itäpuolelle rinteeseen maanalle rakennettiin sodan aikana väestönsuoja.

Betonikulkusillalla on ratakiskot kuljetuksia varten tehtaan ja makasiinin välillä. Väestönsuoja pilkottaa kuvan vasemmassa reunassa.

1955

Sodan jälkeen tehdastontin rakennuskanta lisääntyi, kun tehtaaseen portin pieleen rakennettiin puulämmityslaitteella varustettu vahtitupa 1948, vahtituvan eteläpuolelle portinvartijan asunto 1955, sivummalle itään muuntajarakennus 1953 ja väliaikainen varastoparakki 1953 ja autotallivarastorakennus väestönsuojan yhteyteen kahdessa eri rakennusvaiheessa 1947 ja 1954. Rakennushankkeet suunniteltiin Helsingissä OTK:n teknillisellä osastolla. Suunnittelijoina ja piirtäjinä on ollut mm. Väinö Paananen, Sauli Kuntsi ja Niilo Raigel.

Muuntajarakennus on tiilirakenteinen. Muut edellä mainitut rakennukset ovat puurakenteiset. Vahtikopissa, asuinrakennuksessa ja autotallirakennuksessa on käytetty vaatimattomia jälleenrakentamiskauden materiaaleja ja muotoja kuten sementtitiilikatetta, pystyrimavuorausta, säästöbetonia ja tuuletusikkunalla varustettuja puuikkunoita. Varastoparakkia lukuun ottamatta rakennukset ovat säilyneet paikoillaan. Puurakennusten kunto on tosin varsin huono.

Tehtaan sisätiloissa toteutettiin sodan jälkeen joitain muutoksia. 1947 tehtaalle tuli ruuanvalmistuskeittiö. Keittiö sijoitettiin entiseen naisten ruokailuhuoneeseen. Rakennustyön yhteydessä kaikkia työntekijöiden sosiaalitaloja muutettiin. Jatkossa naiset

Säilyneet rakennukset

- 1 Tehdas
Tehtaan sisämuutokset
Keittiö ja ruokala, asemapiirustus 30.8.1945, V.P, OTK Teknillinen osasto, pohjapiirustus 10.1.1947, N.R.
Hissikonehuonemuutos, 13.6.1950, Väinö Paananen, OTK Teknillinen osasto
Sisäseinien muutostyö, V.P, 10.2.1953, jäi osittain toteutumatta
Sisätilan muutos 10.2.1955
- 2 Makasiini
- 3 Autotalli-varasto-väestönsuoja
Autotalli vss:n katolle, 22.8.1945, V.P, OTK Teknillinen osasto, ei toteutunut
Autotalli 4:lle autolle väestönsuojan länsipään jatkeeksi, 19.6.1947, Niilo R, OTK Teknillinen osasto
Uusi varasto puusta autotallin ja pommisuojaan katolle 4.8.1954, Sauli Kuntsi, OTK Teknillinen osasto
- 4 Vahtitupa, 29.6.1948, Niilo Raigel, OTK Teknillinen osasto, vanha purettiin paikalta
- 5 Muuntaja-asema 27.4.1953, V.P, OTK Teknillinen osasto
- 6 Portinvartijan asunto 24.8.1955

Muut rakennuskohteet

Bensiinijakeluasema, asennuspiirustus 1948
Väliaikainen varastoparakki 21.1.1953, V.P, OTK Teknillinen osasto
Tulitikkutehtaankadun Näsijärven puoleinen aita, 6.8.1954, Hugo Harjunen & Nikkilä
Mittakaava 1:2000

Kuvat ylhäältä alas

Varastorakennuksen ensimmäinen rakennusvaihe oli vuonna 1939 toteutettu rinteeseen upotettu väestösuoja. 1947 rakennettiin autotalli rinteeseen väestösuojan länsipuolelle. 1954 rakennusta laajennettiin ylöspäin puurakenteisilla varastoilla.

Vuonna 1948 vahtitupa uusittiin nykyisellä.

Tontin itäosassa on tiilirakenteinen muuntaja-asema vuodelta 1953.

Portinvartijan asunto rakennettiin 1955 tehtaantähtäälle sisääntulopihalle.

ja miehet ruokailivat samassa huoneessa. Vuonna 1950 haettiin rakennuslupa porrashuoneen puoleisen hissinkonehuoneen muutoksille ja vuonna 1953 huonejärjestyksen muuttamiselle ensimmäisen kerroksen konttoritiloissa. Konttoritilojen väliseinämuitoksia ei kuitenkaan toteutettu.

Radanvarren varastorakennusta suunniteltiin korotettavaksi kerroksella. Väinö Paanasen vuonna 1951 laatima suunnitelma ei kuitenkaan toteutunut.

Yläkuva
Tehdas kuvattuna autotallien edestä, TKM
b_5250

Kuva vasemmalla
Näkymä rautatien suunnalta 11.4.1963, TKM
B5249

Valokuivissa tulitikkujen valmistusta ensimmäisen kerroksen pohjoissivun tehdassaleissa.

Yläkuva
Tulitikkukone 11.11.1962, TKM B 5252

Alakuva
Kuivauskone. Katossa paloturvalliset lamput. 11.11.1962, TKM B 5257

1965

Tulitikkutehtaan viimeiseksi rakennushankkeeksi jäi väliaikaisen varastoparakin korvaaminen puurunkoisella, peltipintaisella varastorakennuksella, nk. laatikkovarastolla. Varaston on suunnitellut V. Pagmann OTK:n teknillisellä osastolla vuonna 1963. Peltihalli on edelleen paikoillaan.

Säilyneet rakennukset

- 1 Tehdas
 - 2 Makasiini
 - 3 Autotalli-varasto-väestönsuoja
 - 4 Vahtitupa
 - 5 Muuntaja-asema
 - 6 Portinvartijan asunto
 - 7 Puurunkoinen peltipintainen varastorakennus, laatikkovarasto, V. Pagmann, 12.8.1963
- Mittakaava 1:2000

Tehdas kuvattuna kaakosta autotallin edestä
1.6.1960, TKM a_8667

Säilyneet rakennukset, oletetut valmistumis- tai rakennustyön aloitusvuodet

- 1 Tehdas, rak.lupapiir. 26.8.1925
 - 2 Makasiini, rak.lupapiir. 26.8.1925
 - 3 Väestönsuoja 28.12.1939, autotalli
19.6.1947, varasto 4.8.1954
 - 4 Vahtitupa 29.6.1948
 - 5 Muuntaja-asema 27.4.1953
 - 6 Portinvartijan asunto 24.8.1955
 - 7 Varistorakennus 12.8.1963
- Mittakaava 1:2000

2006

Autokauppias Pekka Mäkisen aika

Tulitikkutehdas toimi vuoteen 1969 OTK:n alaisena, jonka jälkeen se siirtyi Keskon, OTK:n ja SOK:n yhdessä perustamalle Finn-Match Oy:lle. Tulitikkujen valmistus siirrettiin Vaajakoskelle vuonna 1975. Samalla tehdastoiminta Santalahden OTK:n tikku-tehtaalla päättyi.⁶

Tulitikkutehtaan toiminnan loputtua tamperelainen autokauppias Pekka Mäkinen osti kiinteistön ja siirsi liiketoimintansa Nekalasta ja Hatanpäältä Santalahteen vuonna 1976. Santalahdessa kauppa keskittyi käytettyihin kuorma-autoihin ja Tampereen Autopala Oy:n varaosamyyntiin.⁷ Mäkisen aikana rakennukseen ei tehty rakennusluvanvaraisia muutoksia. Ensimmäisen kerroksen tehdassalien väliseinä on kuitenkin purettu ja eteläjulkisivuun on tehty uusi aukko, joka työntyy molemmilta sivuiltaan kantavien tiilipilastereiden sisään (katso valokuva vasemmalla). Toisen pilasterin kohdalla syöksytorvi on katkaistu toisen kerroksen välipohjan korkeudelta. Sadevesi on vaurioittanut tiilimuurausta, joka on romahtamaisillaan.

Mäkisen autokauppatoiminta tehtaalla hiljeni vähitellen. Kiinteistössä oli useita vuokralaisia, mm. Lämpömatti Ky. 1980-luvun puolivälistä alkaen kiinteistöt ovat toimineet varastokäytössä. Kylmillään rakennukset ovat olleet 1990-luvulta lähti-

en. Autokauppias Mäkisen jäljiltä tehtaan piha-alueille jäi romuttamaan lukuisia Sisu -kuorma-autoja. Syrjäinen tehdasrakennus on joutunut kärsimään ilkeväkälästä. Ikkunat ja ovet on rikottu, seiniä tuhrittu graffitein ja sisätilat ovat täynnä romua. Porrashuoneessa oli vuonna 2005 tulipalo, joka onnistuttiin sammuttamaan.

Kunnossapidon puutteista huolimatta tehtaan ja makasiinin alkuperäinen tilarakenne, julkisivujen materiaalit ja rakennusosat ovat säilyneet ja ne ovat peruskorjattavissa käyttökuntoon.

Yläkuva
Näkymä tehtaan eteläisivusta syksyllä 2006

Keskellä
Näkymä tehtaan toisesta kerroksesta makasiinin suuntaan

Vasemmalla
Tehtaan yksikerroksinen voimalapäätty kuvattuna pohjoisesta. Sisu -kuorma-autojen mainoskyltti Paasikiventien suuntaan.

2.2 Tulitikkutehtaan nykytilanne valokuvin

2.2.1 Tehtaan julkisivut

- 1 Itäkulma
- 2 Julkisivu kaakkoon
- 3 Eteläkulma
- 4 Julkisivu makasiinille päin (lounaaseen)
- 5 Länsikulma
- 6 Matalan voimalaosan puurakenteinen katos länsikulmassa on romahtanut, mutta tiilirakenteinen voimala on melko ryhdikäs.
- 7 Savupiippu tehtaan pohjoiskulmassa

8

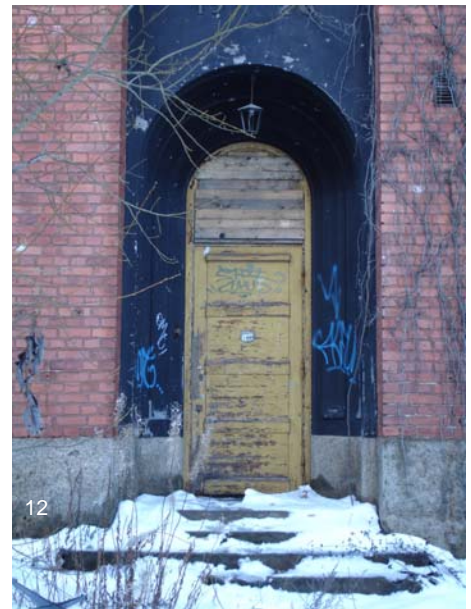

11

- 8 Piippu on ollut kylmillään joitakin vuosia. Yläosassa on havaittavissa alkavaa rapautumista.
 9 Rästään monipolvinen tiililistoitus ja ikkuna-aukkojen yläpuolista tiiliholvausta
 10 Voimalan kaari-ikkuna
 11 Pohjoiskulman ilmanvaihtokanava
 12 Toimisto-osan sisäänkäynti
 13 Kiskosilta makasiinilta päin kuvattuna

9

12

10

13

1

2.2.2 Tehtaan sisätilat

Kuvat

- 1 Maantasokerroksen tehdassalin teräsbetoninen pilaripalkkirakennejärjestelmä. Kuvassa tehtaan pohjois-sivu.
- 2 Paloturvallinen valaisin. Maantasokerroksen suuressa salissa oli tulitikkujen pakkaushuone ja pakkausvaiheessa oli hankauskipinävaara.
- 3 Länsipäädyn pannuhuoneessa on tiilimuurattu uuni.

2

3

- 4 Entisessä Pekka Mäkisen työhuoneessa 1970-luvulla rakennettu alaslaskettu katto peittää ikkunasta kaksi ylintä ruuturiviä. Maantasokerroksen itäpäädyn toimisto-osan tilajärjestys on pääosiltaan säilynyt vuoden 1925 suunnitelmien mukaisena.
- 5 Itäpäädyn konttorisisäänkäynnissä sekä ulko-ovet että eteistilan sisemmät pariovet ovat alkuperäisiä puisia peili-ovia.
- 6 Porraskäytävän yläpäässä wc-tilojen alkuperäisiä puupeili-ovia.
- 7 Toimistotiloissa käytetty väliovityyppi on 1940-50 -luvun laakaovi.

8

9

- 8 Tulipalon vauriot näkyvät portaikossa, jonka rakennusosat edustavat 1920-luvun rakennustapaa. Neliöprofiilirautapinnat ja höylätty puinen käsijohdin on maalattu lähiaikoina kuparimetallimaalilla. Kaiteen päässä on puupilari ja pallokoriste.

- 9 Portaan välitasanne

Kuvissa 10-12 on tehtaan toisen kerroksen länsipäädyn tiloja, jotka on rakennettu vuoden 1947 tehdasruokalan muutossuunnitelmien mukaan.

- 10 Keittiön paikalla oli alunperin naisten ruokasalin osa.
 11 Miesten ruokailuhuone muutettiin pukeutumis- ja pesuhuoneeksi 1947.
 12 Miehillä ja naisille rakennettiin yhteinen ruokasali vasta 1947. Ikkunoista on järvinäkymä pohjoiseen.

10

11

12

2.2.3 Makasiinin julkisivut

- 1 Makasiini ja tehtaalle johtava raidesilta kuvattuna tehtaan eteläkulmalta.
- 2 Makasiinin itäkulma
- 3 Tehtaan puoleinen julkisivu
- 4 Pohjoiskulma
- 5 Länsikulma
- 6 Julkisivu radalle päin

2.2.3 Makasiinin sisätilat

Kuvat

- 1 Pultatuin lattaraudoin sidottuja makasiinin massiivipuisia kattopalkkistoja
- 2 Demag-nostin kattorakenteisiin kiinnitetyssä teräsluukukiskossa
- 3 Hormi radan puoleisen lastausoven vieressä
- 4 Makasiinin toisen kerroksen varastotila rautatien tasolla. Ikkunoissa on rautakalterit sisäpuolella.
- 5 Makasiinin alakerran varasto. Radan puolella sijainnut lastausaukko on murattu umpeen. Seinässä näkyy puretun lastausluiskan jälki.

3 Entinen Santalahden paperitehdas ja luujauhotehdas

3.1 Tontin rakennusvaiheet

Luvussa havainnollistetaan nykyisen Santalahden Tontti Oy:n hallitsemien tonttien rakennusvaiheet asemapiirustuskaavioin ja tekstein. Entisen paperitehtaan tontti on Santalahti 1008-8, luujauhotehtaan tontti Santalahti 1008-9. Ajanjaksoilta ennen vuotta 1937 ei ole käytössä rakennuspiirustuksia, koska alue kuului Pohjois-Pirkkalan kuntaan ja maalaiskuntiin rakennuslupavelvoite tuli vasta 1950-luvulla. Selvityksen ensimmäisten tontti- ja rakennuskaavioiden tiedot perustuvat valokuviin, historiatietoihin ja elinkeinoelämän keskusarkistosta löytyneisiin Suomen teollisuudenharjoittajain keskinäisen paloapuyhdistyksen (Industriidkarenes i Finland ömsesidiga brandförsäkringsbolag) Santalahden paperitehtaan palovakuutustarkastuspöytäkirjojen asemapiirustuksiin ajanjaksolta 1907-1926 (3.8.1903-25.11.1924). Vuonna 1937 alue liitettiin Tampereen kaupunkiin. Liitoksen jälkeisten rakennusvaiheiden tiedot perustuvat pääosin Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan piirustusarkiston aineistoon. Aineisto sisältää rakennushankkeet, joille on haettu rakennuslupa. Vuosien 1907 ja 1926 rakennusvaihekaavioiden tiedot tontin rakennuskannasta perustuvat palovakuutus-

aineiston asemapiirustuksiin, joista vanhin on vuodelta 1907. Tämä vuosiluku on valittu ensimmäiseksi tehtaan rakennusvaiheita esitteleväksi vaiheeksi, vaikka tilanne ei todennäköisesti vastaa tehtaan ensimmäistä rakennusvaihetta. Sijaintipiirustusten lisäksi ainoa visuaalinen dokumentti Santalahden paperitehtaasta ennen vuotta 1938 on vuonna 1913 painetussa teollisuuskirjassa julkaistu valokuva.

Vaikka entinen paperitehdas ja luujauhotehdas ovat olleet itsenäisiä yrityksiä ja sijaitsevat edelleen eri tonteilla, käsitellään molempien tuotantolaitosten rakennusvaiheet tässä samassa luvussa. Tontit kuuluvat nykyään hallinnollisesti samaan Santalahden Tontti Oy:n kiinteistöyhtiöön ja muodostavat samaa teollista kulttuuriympäristöä. Tonttien etelärajalla ylärinteessä olevan entisen kattohuopatehtaan rakennukset näkyvät myös tonttien rakennusvaihekaavioissa. Yksityiskohtaisemmin kattohuopatehtaan tontin vaiheita tarkastellaan omassa luvussaan. Paperitehtaan ja luujauhotehtaan laajennus- ja muutostaiheet esitetään yksityiskohtaisesti rakennuskohtaisissa rakennusvaihekaavioissa.

Piirroskaaviot seuraavat nykyisen Santalahden tontti Oy:n alueen rakentumista. Väritetty rakennus on säilynyt nykypäivään. Eri ikäisiä rakennuksia tai rakennuksen osia kuvataan punaisen eri sävyin. Nykyisten rakennusten ääriviivat on esitetty piirroksissa hiusviivana. Kokonaistilanteen hahmottamiseksi kaavioissa näytetään myös naapuritontin Kattohuopatehtaan vaiheet. Kaavioiden vuosiluvut määräytyvät Santalahden paperitehtaan palovakuutusasiakirjojen asemapiiirustusten ja rakennuslupapiirustusten vuosilukujen mukaan. Mittakaava 1:2000

1907 palovakuutusasiakirjan asemapiiirustuksessa näkyy kiskotie, joka johti tehtaalta rautatielle ja puurakenteiset varastorakennukset, jotka korvattiin 1940 ja -50-luvuilla nykyisillä varastoilla.

Säilyneet rakennukset

- 1 Paperitehdas vuoden 1907 palovakuutusasiakirjojen mukaan
- 2 Luujauhotehdas valokuvan ja palovakuutusasiakirjojen mukaan (valokuvan ajoitus epävarma)
- 3 Kattohuopatehtaan portinvartijan asuinrakennus

1907

Enqvistien paperitehdas ja Caloniuksen luujauhotehdas

Paperitehdas

Tampereen Pahvitehdas Oy perustettiin vuonna 1884. Se muutettiin vuonna 1894 paperitehtaaksi. Heikosti kannattava yritys siirtyi ensin A. Holmqvistin ja uuden vuosisadan alussa J. W. Enqvistin omistukseen. Tehdas erikoistui kääre-, pussi- ja kirjepapereitten valmistukseen. Paperitehtaan rannassa oli jo Enqvistien perustama saha, joka oli 1888 myyty porilaiselle Ahlström-yhtiölle. Enqvist onnistui kääntämään paperitehtaan tappiollisen liiketoiminnan kannattavaksi.¹ Enqvistin kuoleman jälkeen leski Anna Enqvist ja hänen kuusi lastaan perustivat vuonna 1908 J. W. Enqvist Osakeyhtiön. Yhtiö jatkoi jonkin aikaa sekä saha- että paperitehdasliikettä, kunnes keskittyi paperinvalmistukseen. Vanhin poika J.R. Enqvist valittiin osakeyhtiön toimitusjohtajaksi. Vuonna 1913 yhtiö osti pääosan silloisella Ylöjärvellä sijaitsevasta Lielahden kartanosta aloittaen siellä sulfiittimassatehtaan toiminnan.²

J. W. Enqvist uudisti paperitehtaan koneistuksen vuosisadan alussa. Tehtaassa oli yksi paperikone ja kolme ns. hollanteria eli paperimassajuhinta. Päätuotantoartikkeli oli käärepaperi.

Vuosisadan alussa vuosituotanto oli n. 500 tonnia, 1913 tuotanto kaksinkertaistui. Käyttövoima saatiin 150 hv. höyrykoneesta. Työntekijöitä oli noin 50, joista osa naisia. Paperitehtaan liikejohtajana toimi 1910-luvulla M. R. Enqvist, teknillisenä johtajana saksalainen insinööri Carl Bollmann.³

Paperitehtaan rakennuksen vanhimman osan rakentamisaikaa ei tiedetä. Mahdollisesti Enqvistit ovat rakentaneet tai laajentaneet tehdasta prosessia uudistaessaan. Varhaisimmassa palovakuutusasiakirjan sijaintipiirustuksessa vuodelta 1907 suorakulmainen paperitehdas sijaitsee tontilla rannan suuntaisesti. Kotimaisen teollisuuden albumissa vuonna 1913 julkaisussa valokuvassa näkyy nykyisen tehtaan vanhin osa: tiilirunkoinen ja -pintainen, harjakattoinen, osittain 1-, osittain 3-kerroksinen paperitehdas. Nykyinen neliöprofiilinen savupiippu on myös tunnistettavissa valokuvassa.

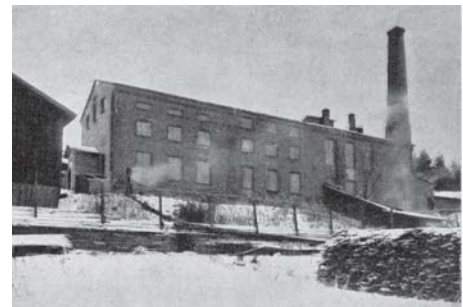
Porin radan rakentamisen yhteydessä paperitehtaan kohdalle tehtiin pysäkki, josta pistoraide ulottui Ahlströmien sahan varastoille saakka. Pysäkin kohdalle paperitehtaan yläpuolelle rinteeseen perustettiin pieni kattohuopatehdas.⁴ Palovakuutusasemapiirustuksessa 1907 on esitetty rautatien varten kaksi paperitehtaan varistorakennusta, joille johtaa silta tai kiskotie.

Luujuuhotehdas

Paperitehtaan länsipuolella aloitti 1880-luvulla toimintansa Tammerfors benmjölsfabriken, kemianteollisuuden alaa edustava luujauhotehdas. Tehdas tuotti sekä luu- että nahkaliimoja ja luujauhoa Santalahden puunjalostusteollisuuden käyttöön.

Vuosisadan vaihteessa tehtaan omisti Frans Ludvig Calonijs, joka toimi Tampereen kaupungin arkkitehtina vuosina 1876 - 1891. Caloniuksen kuoleman jälkeen vuonna 1903 tehdasta johti perikunnan edustajana leskirouva Calonijs. 1914 keväällä omistajiksi vaihtuivat Kaarlo Lumio, Kustaa Kyöstiä, Heikki Jokinen ja Kaarlo Granath. 1916 tehtaan nimi suomennettiin Tampereen Luujauhotehtaaksi.⁵

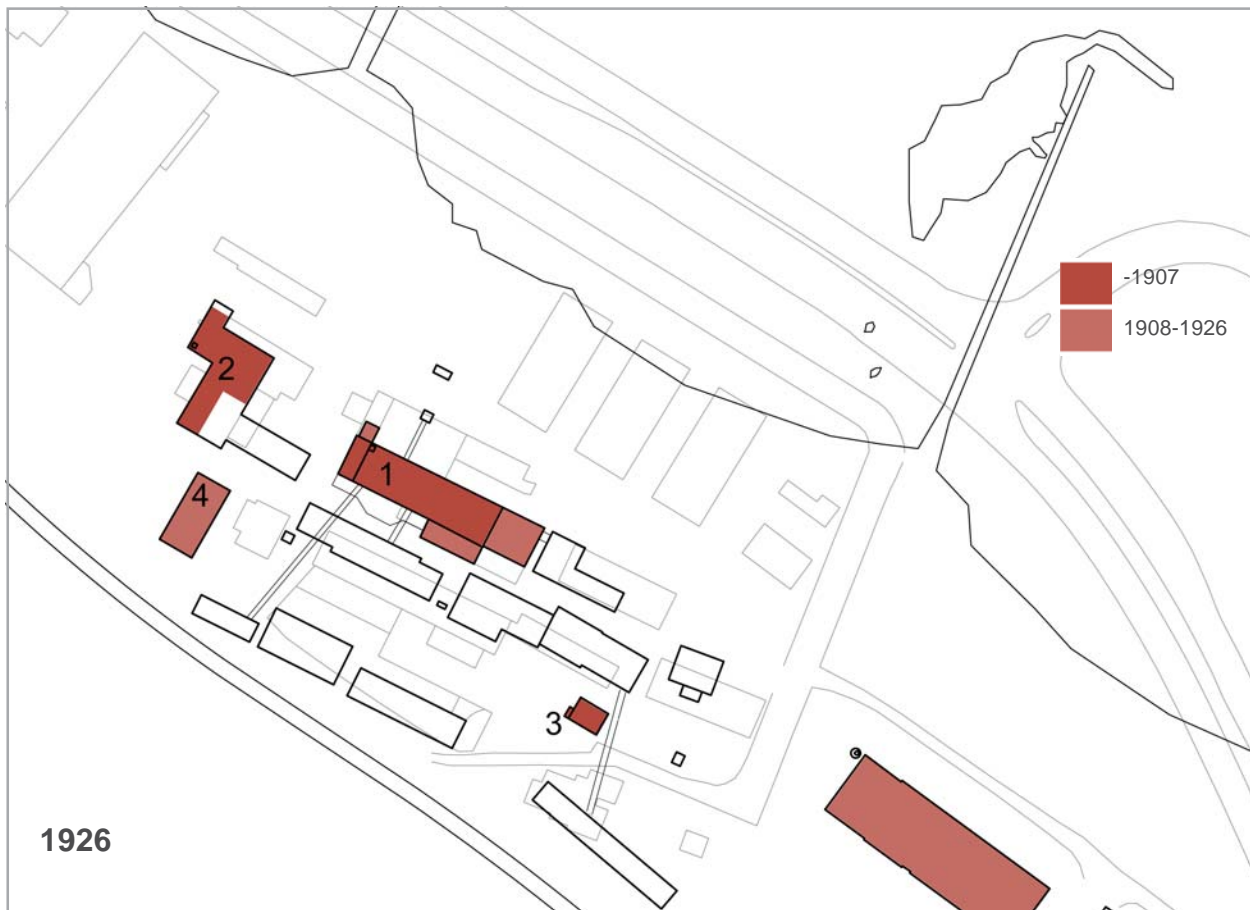
Tehdasrakennus koostui kahdesta erillisestä tiilirakennuksesta. Vanhempi konehuoneen ja liimanvalmistuksen keitto- ja kuivaushuoneen sisältänyt osa oli yksikerroksinen. Uudemmassa kaksikerroksisessa rakennuksessa käsiteltiin rasvoja ja jauhettiin myllyllä luujauhoa. Paperitehtaan palovakuutusaineiston perusteella korkea osa on rakennettu vuoden 1926 jakeen. Konehuoneen savupiippu on säilynyt alkuperäisessä muodossaan. Luujauhotehtaan puurakenteinen raaka-ainemakasiini sijoitettiin ylärinteeseen rautatien tasolle luukuormien purkamista varten.⁶

Paperitehdas vuonna 1913
(lähde:Kotimaisen teollisuuden albumi, 1913)

Luujuuhotehdas 1900-vuosisadan alussa
(lähde: Pispalan 20. vuosisata)

Rakennusvaihekaavion sisältö perustuu Santalahden paperitehtaan palovakuutusasiakirjojen asemapiirustukseen vuodelta 1926. Tätä ajalta säilyneet rakennukset ovat seuraavat:

- 1 Paperitehdas
- 2 Luujauhotehdas
- 3 Kattohuopatehtaan portinvartijan asuinrakennus
- 4 Luujauhotehtaan raaka-ainemakasiini vuoden 1926 palovakuutusasiakirjojen mukaan

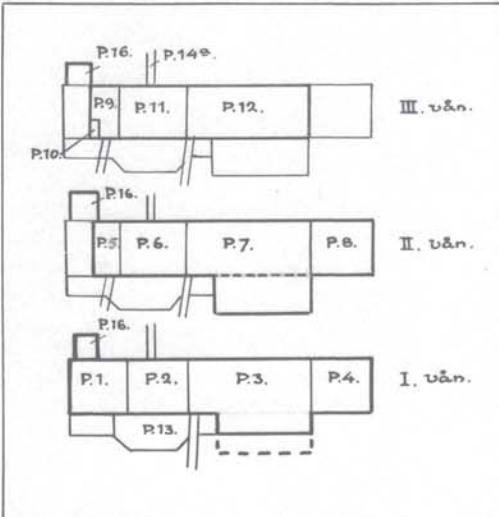
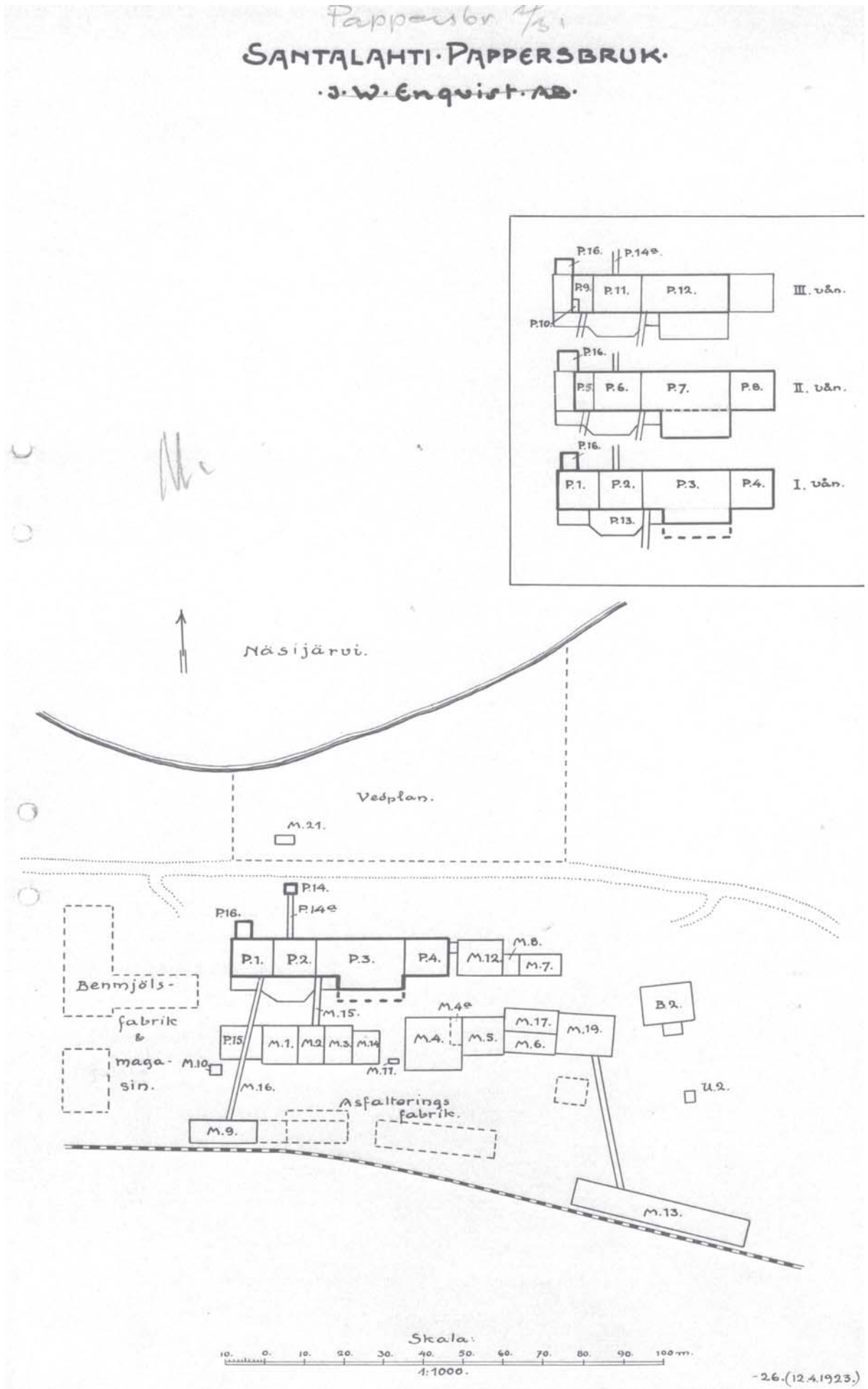
Mittakaava 1:2000

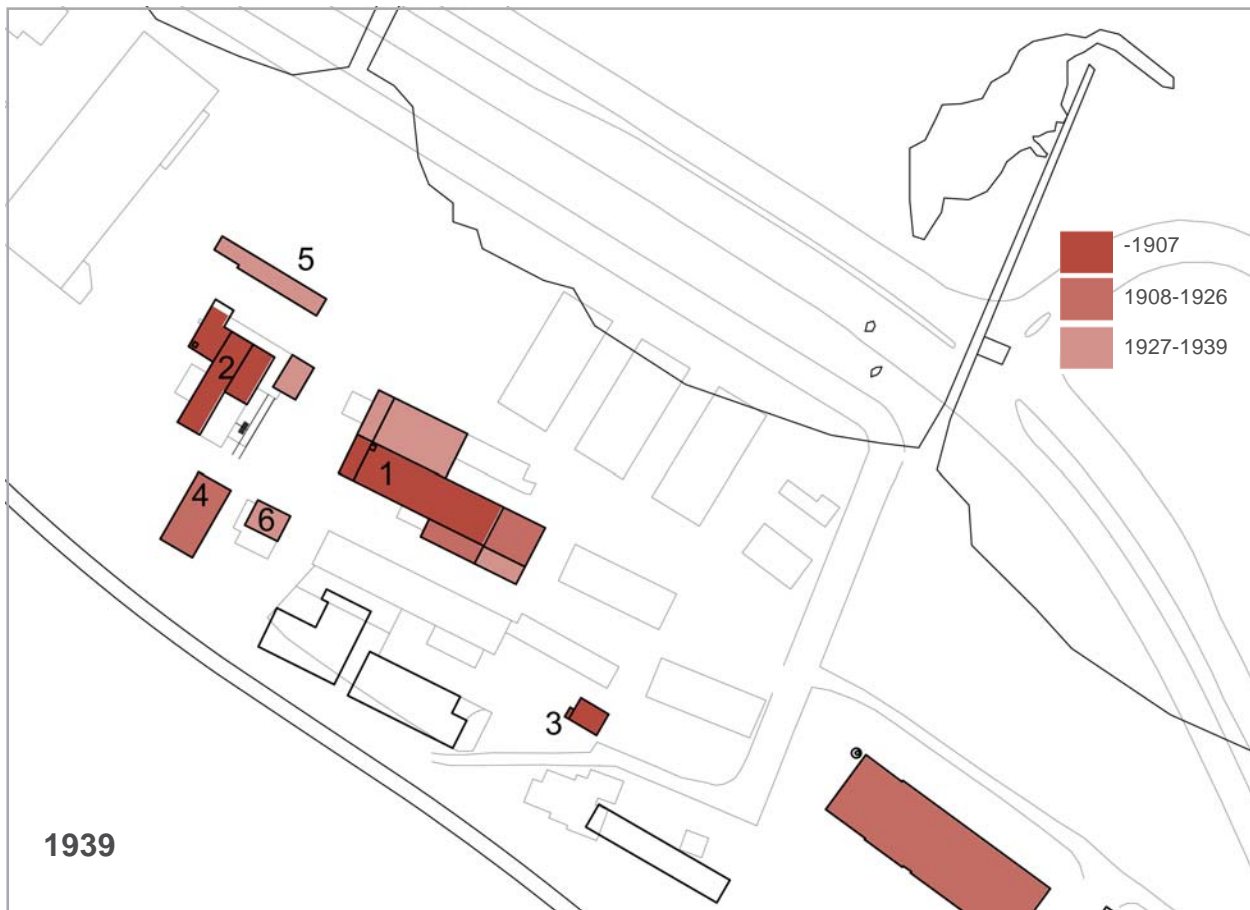
1926 Santalahden tontti Oy perustetaan, paperitehtaan toiminta loppuu

Toukokuussa 1926 Enqvistit teettivät Suomen teollisuudenharjoittajain keskinäisellä paloapuyhdistyksellä laskelman tehtaan rakennuskannan ja koneistuksen arvosta. Arviointiin liittyvä asemapiirustus, johon rakennukset on litteroitu tiloihin. Luetteloon on kirjattu rakennusten mitat, materiaalit ja rakennusosat sekä koneistus. Arviointi on todennäköisesti teetetty yrityskauppaa varten, joka toteutui seuraavana vuonna 1927. Tällöin tamperelaiset kauppiat ostivat tehtaan ja perustivat Helsingissä kiinteistöyhtiön Santalahden tontti Oy. Paperitehdas meni vararikkoon 8.2.1930, jonka jälkeen tehdastiloihin muutti Tampereen Viila Oy. Paperitehtaan lopetettua toimintansa tontin käyttöä on kehitetty useisiin eri käyttötarkoituksiin.⁷ Kiinteistöyhtiö käsitti alun perin yhden tontin, mutta koostuu nykyään kolmesta tontista. Yhtiö omistaa edelleen kiinteistöt.⁸

Aikavälillä 1907 - 1926 paperitehdas laajeni sekä itään että etelään.

Viereisellä sivulla ote paloasiakirjoista vuodelta 1926.

Säilyneet rakennukset

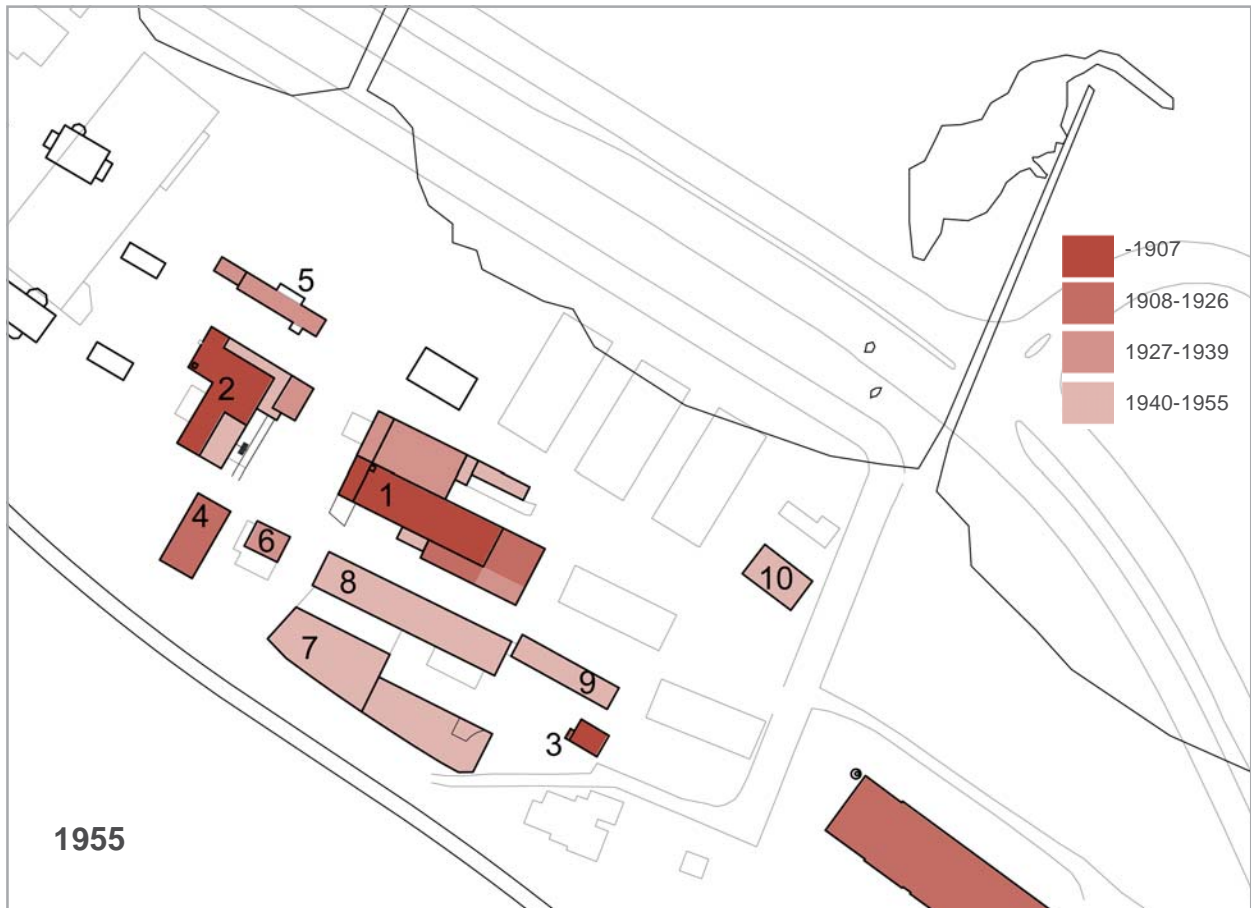
- 1 Paperitehdas, laajennus, rak.lupapiir.1938, Auttila & Noppa Oy
- 2 Luujauhotehdas
- 3 Kattohuopatehtaan portinvartijan asuinrakennus
- 4 Luujauhotehtaan raaka-ainemakasiini
- 5 Luujauhotehtaan pohjoispuolen varasto (ajoi-tus epävarma, näkyy vuoden 1943 asemapiirroksessa, tuhoutunut tulipalossa 2005)
- 6 Luujauhotehtaan eteläpuolen varasto, näkyy vuoden 1943 asemapiirroksessa, (purettu huonokuntoisena)

Mittakaava 1:2000

1939

Entinen paperitehdas laajenee rannan suuntaan

Ennen sotaa paperitehtaan rakennusta laajennettiin pohjoiseen Näsijärven suuntaan. Rakennuslupapiirustuksessa vuodelta 1938 haetaan lupaa entisen Näsijärven paperitehtaan laajentamiseen. Ennen laajennusta tehtaan eteläkulmaa oli täydennetty matalalla lisäosalla.

1955
Pahvilaatikoita ja kankaita, sodanjälkeiset muutos- ja laajennushankkeet

Sotien jälkeen 1800-luvun lopun tehdasrakennukset tontilla olivat ahtaita ja sopimattomia muuttuneen teollisuuden tarpeisiin. 1940-luvulla suunniteltiin pahvitehtaan, kattohuopatehtaan, luujauhotehtaan ja paperitehtaan tilalle ajanmukaiset tehdasrakennukset. Mikael Nordenswan, joka toimi paperitehtaan arkkitehtina 1940- ja 50-luvuilla, on allekirjoittanut 8.2.1943 suunnitelmat uuden 5-kerroksisen tehdasrakennuksen sijoittamisesta tontin itäreunaan kohtisuoraan rantaa ja rinnettä vasten. Paperitehtaan tontin uusi tehdas jäi toteuttamatta. Pahvitehdas, kattohuopatehdas ja luujauhotehdas sen sijaan uudistettiin 1940-luvuilla.

Vuonna 1944 kauppias ja tehtailija Matti Yrjölä osti kiinteistöt ja

Säilyneet rakennukset

- 1 Paperitehdas, pieniä laajennuksia
- 2 Kehrä Oy:n tehdas (Luujauhotehdas), perusteellinen muutos ja korotus, rak.lupapiir. 5/1955, M. Nordenswan
- 3 Kattohuopatehtaan portinvartijan asuinrakennus
- 4 Luujauhotehtaan varasto, perusteellinen korjaus ja muutos, rak.lupapiir.1.8.1945, Br. Tammelehto
- 5 Luujauhotehtaan varasto
- 6 Luujauhotehtaan varasto
- 7 Kattohuopatehtaan paikalle Tervatehdas K.B. Saarelan uudisrakennus, rak.lupapiir. 3.12.1940, Heikki Tiitolan rakennustoimisto
- 8 Varastorakennus, rak.lupapiir.9.9.1942, M. Nordenswan
- 9 Varastorakennus, rakennettu 1942 – 1955
- 10 Varastorakennus, rak.lupapiir. lokakuu 1955, M. Nordenswan

Mittakaava 1:2000

Yläkuva
Paperitehtaan ja varastorakennusten välinen kuja, ilmeisesti entinen Tipotie, lännestä OTK:n tulitikkutehtaalle päin

Oikealla
Tehtaan eteläpuolelle sijaitsevat pitkät varastot on 1940-luvulta. Palovakuutusasiakirjojen mukaan paikalla on vuosisadan alusta asti ollut varastoja.

siirsi omistamansa yrityksen, Pahvinjalostus Oy:n toiminnot Santalahteen paperitehtaan tiloihin Frenckellin entisestä paperitehtaasta. Yritys jalosti pakkauslaatikoiksi TAKOn ylijäämäpahvia, nk. sivuraidepahvia.⁹ Yritystä varten rakennettiin uudet lautavuoratut, betonipilarirakenteiset varastorakennukset paperitehtaan ja kattohuopatehtaan väliin. Vuonna 1944 rakennettiin tehtaaseen tilapäinen väestönsuoja. 1950-luvun puolivälissä tehdasta laajennettiin ja tontille rakennettiin uusia varastorakennuksia.

Vuonna 1940 Valkeakoskelle Yhtyneille paperitehtaille perustettu Valken kemiallinen tehdas osti Tampereen Luujauhotehdas Oy:n vanhan luunjalostuslaitoksen, jonka toimintaa jatkettiin Tampereella syksyyn 1942. Sen jälkeen liimakattilat siirrettiin Valken uusiin tehdasrakennuksiin Valkeakoskelle.¹⁰ Santalahden luujauhotehtaan ja suuren varastorakennuksen tilat muutettiin perusteellisessa laajennustyössä Kehrä Oy:n kangaskutomon käyttöön. Rakennusten ulkoasu modernisoitiin ajanmukaiseksi.

Luujauhotehtaan eteläpuolla sijaitseva varasto näkyi jo vuoden 1926 palovakuutusasiakirjassa.

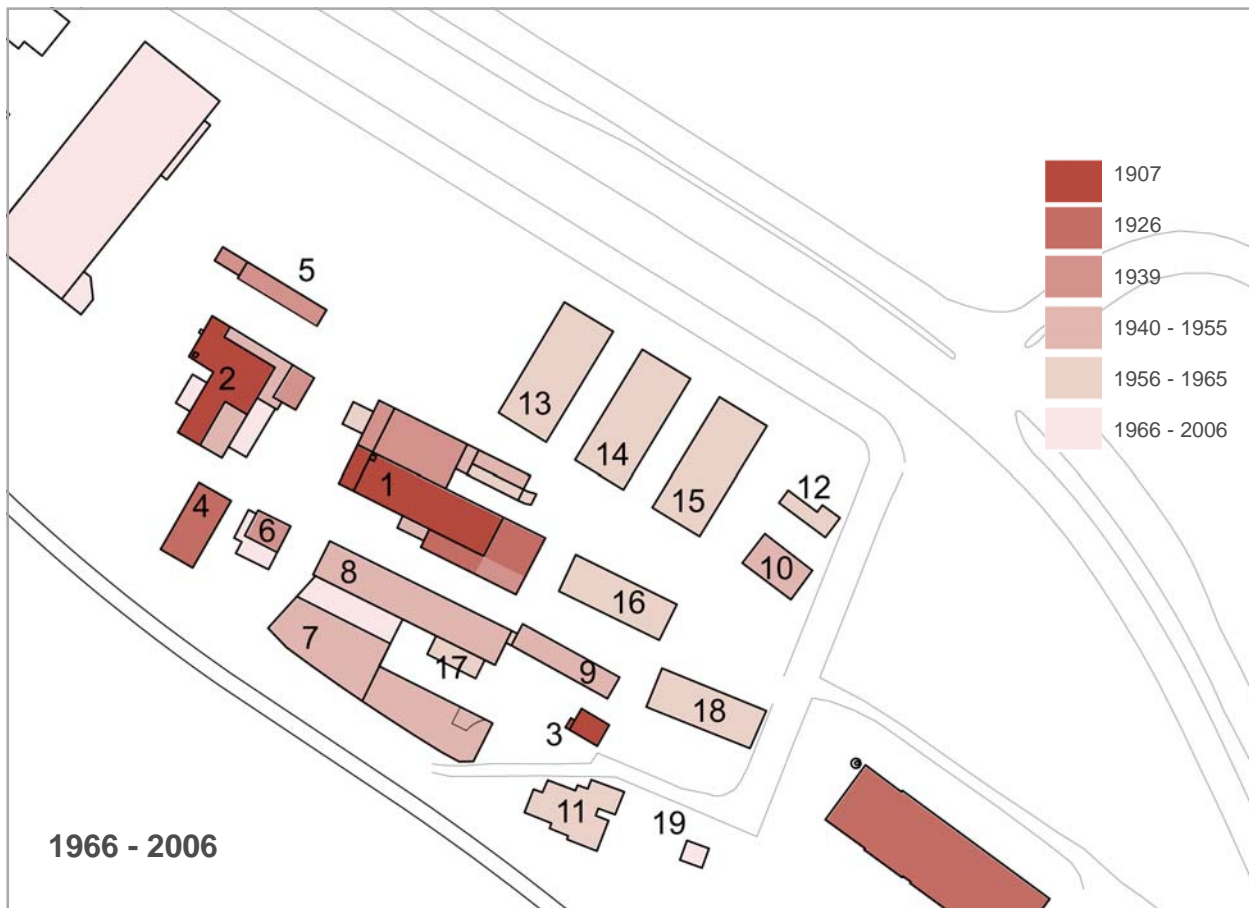
1956-1965 Makkaratehtaiden aika alkaa

1950- ja 60-luvuilla osa tontin tehtaiden tiloista muutettiin palvelemaan lihanjalostustoimintaa. Entiseen paperitehtaaseen sijoitettiin Palvi Oy:n makkaratehdas, rakennuspiirustusten mukaan luujauhotehtaan tiloihin Rajaportti Oy:n tilat. Käyttäjää varten toteutettiin useita muutostöitä. Paperitehtaan toiseen kerrokseen ja ullakolle rakennettiin työsuhde- ja vuokra-asuntoja. Makkaratehtaiden rinnalla tiloissa toimi useita eri käyttäjiä, joita varten tehdasta muutettiin ja pihaan rakennettiin kaarihalleja työ- ja varastokäyttöön. Pieni jakelumuuntamo rakennettiin luujauhotehtaan tontille paperitehtaan länsiseinään kiinni. Rakennushankkeet toteutettiin mahdollisimman edullisin tilapäisratkaisuin. Tällä aikakaudella molemmat tehtaavat saivat nykyisen ulko- ja sisämuotonsa.

Säilyneet rakennukset

- 1 Paperitehdas, useita muutoksia ja korotuksia
- 2 Rajaportin tehdas (Luujauhotehdas), korotus 2-kerroksisesta 3-kerroksiseksi, rak.lupapiir.4.3.1959, M. Nordenswan
- 3 Kattohuopatehtaan portinvartijan asuinrakennus
- 4 Luujauhotehtaan varasto
- 5 Luujauhotehtaan varasto
- 6 Luujauhotehtaan varasto
- 7 Kattohuopatehdas
- 8 Varastorakennus
- 9 Varastorakennus
- 10 Varastorakennus
- 11 Tehtailija Yrjölän asuinrakennus, 1956, arkkitehti Pentti Kauppila
- 12 Varastorakennus, rak.lupapiir.10/1960, M. Nordenswan
- 13 Rapattu kaarihalli, rak.lupapiir.9/1960, Helmer Nurmio
- 14 kuten edellä
- 15 Rapattu kaarihalli, rak.lupapiir.8/1961, Helmer Nurmio
- 16 Romney-varastohalli, rak.lupapiir.10/1963, Helmer Nurmio
- 17 Kattohuopatehtaan tilapäinen varastorakennus, rak.lupapiir.23.12.1964, Eero Saari
- 18 Romney-varastohalli, rak.lupapiir.8/1965, Helmer Nurmio
- 19 Jakelumuuntamo, rak.lupapiir.8/1965, Helmer Nurmio

Mittakaava 1:2000

Säilyneet rakennukset, oletetut valmistumis- tai rakennustyön aloitusvuodet

- 1 Paperitehdas, useita muutoksia ja korotuksia, 1800-l-1963
- 2 Luujauhotehdas, uudestaan rakennettu rak.lupapiir.1943, 1959
- 3 Kattohuopatehtaan portinvartijan asuinrakennus, n.1800-l
- 4 Luujauhotehtaan varasto, 1900, 1945
- 5 Luujauhotehtaan varasto, ennen 1943 (tuhoutunut tulipalossa 2006)
- 6 Luujauhotehtaan varasto, ennen 1943
- 7 Kattohuopatehdas, rak.lupapiir.1940
- 8 Varastorakennus, rak.lupapiir.1942
- 9 Varastorakennus, rakennettu 1942-1955
- 10 Varastorakennus, rak.lupapiir.1955
- 11 Tehtailija Yrjölän asuinrakennus, 1956
- 12 Varastorakennus, rak.lupapiir.1960
- 13 Rapattu kaarihalli, rak.lupapiir.1960
- 14 Rapattu kaarihalli, rak.lupapiir.1960
- 15 Rapattu kaarihalli, rak.lupapiir.1961
- 16 Romney-varastohalli, rak.lupapiir.1963
- 17 Kattohuopatehtaan tilapäinen varastorakennus, rak.lupapiir.1964
- 18 Romney-varastohalli, rak.lupapiir.1965
- 19 Jakelumuuntamo, rak.lupapiir.1965

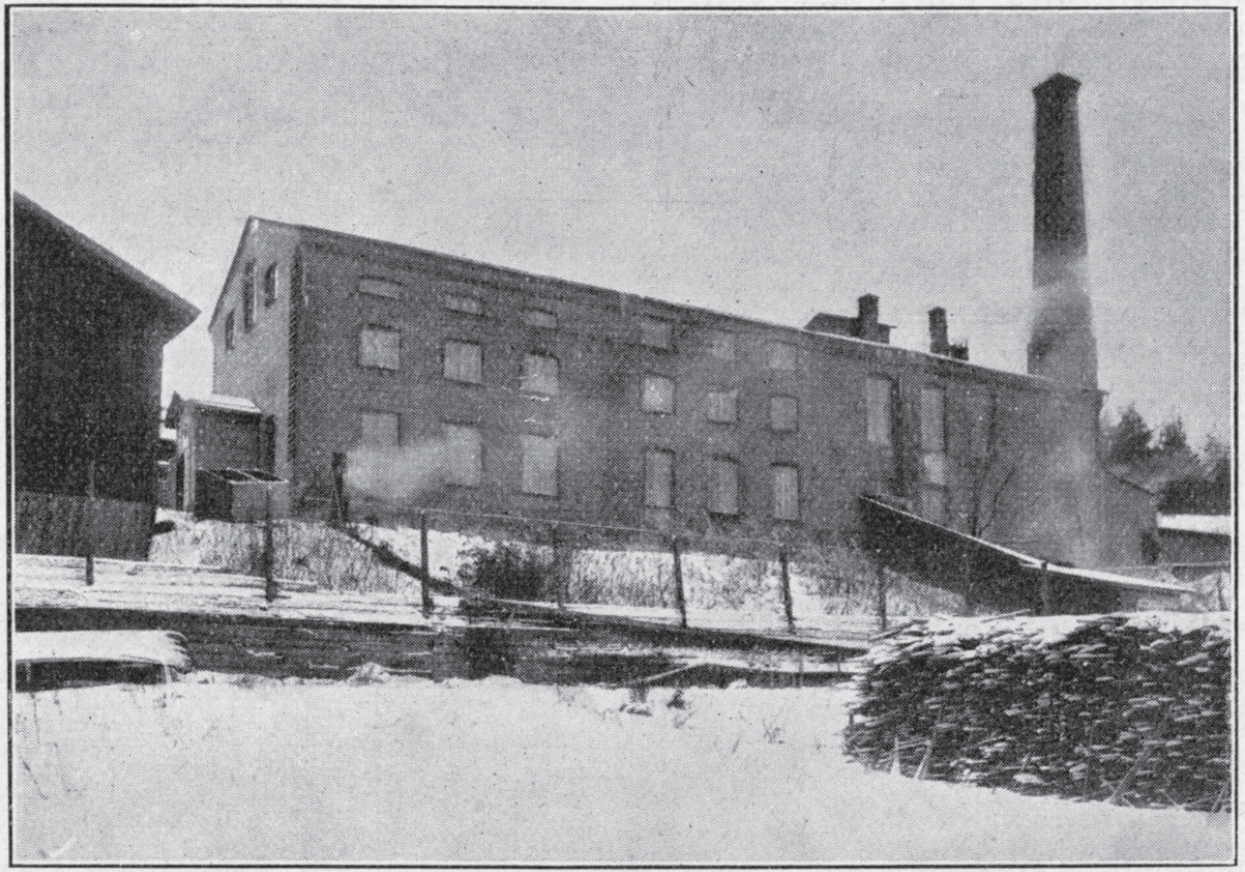
Mittakaava 1:2000

1966 – 2006

Tehdastoiminta tontilla loppuu

1960-luvulta lähtien tontin käyttö eriytyi lopullisesti usean eri pienyrityksen toimintaan. Paperitehtaan viimeinen vuokralainen oli Savupojat Oy. Palvaamon tiloissa oli 1980-luvulla tulipalo, joka tuhosi osan välipohjasta. Betonivalettu paikkaus näkyy alapuolelta katsottaessa.¹¹ Luujauhotehtaassa toimi viimeiset vuosikymmenet pienteollisuusyrittäjänä Teollisuusniklaamo Oy.

Luujauhotehtaan pohjoispuolelle Rantakadun varteen rakennettiin 1960-luvulla 3 kpl tilapäisiä Romney-aaltopeltikaarihalleja. Nämä korvattiin 1980 luvulla uusilla halleilla, jotka on purettu 2000 luvulla. Muita tälle aikavälille ajoittuvia tontin luvanvaraisia rakennushankkeita ovat pieni piipulla varustettu lisärakennus varaston (rak. 14) pätyyn (1969) ja bensiini-aseman toimisto- ja varastorakennukset (1971, purettu myöhemmin).

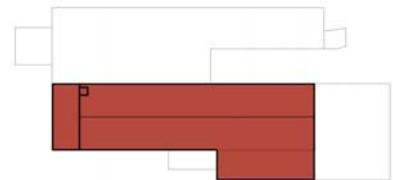
Paperitehdas vuonna 1913
(lähde: Kotimaisen teollisuuden albumi, 1913)

3.2 Paperitehtaan rakennus- ja muutosvaiheet

1907

Vuonna 1884 perustetun paperitehtaan tuotantorakennuksesta ei ole tietoja. On mahdollista, että nykyisen rakennuksen vanhin osa on rakennettu jo tällöin. Vanhin asiakirjadokumentti paperitehtaasta on palovakuutustarkastuspöytäkirjan liitteeksi laadittu tehtaan asemapiirustus vuodelta 1907, missä paperitehdas sijaitsee tontilla rannan suuntaisesti. Suorakulmaisen rakennuksen eteläsivulla on katoslaajennus. Kotimaisen teollisuuden albumissa vuonna 1913 julkaistussa valokuvassa näkyy nykyisen tehtaan vanhin osa: punatiilirunkoinen ja -pintainen harjakattoinen paperitehdas. Nykyinen neliöprofiilinen savupiippu on myös tunnistettavissa valokuvassa.

Vuosisadan alussa paperitehdas oli pääosin 2-kerroksinen. Rakennusmassa oli yksinkertainen, selkeä ja harjakattoinen. Räystäitä korosti tiilistä muurattu hammaslistoitus. Rakennuksen länsipäädyssä oli yksikerroksinen konehuonesiipi 150 hv höyrykoneelle. Nelikulmainen savupiippu sijaitsee korkean massan länsipäässä. Korkeassa massassa oli kaksi varsinaista kerrosta ja käyttöullakko. Ikkunakorkeuksista voidaan päätellä,

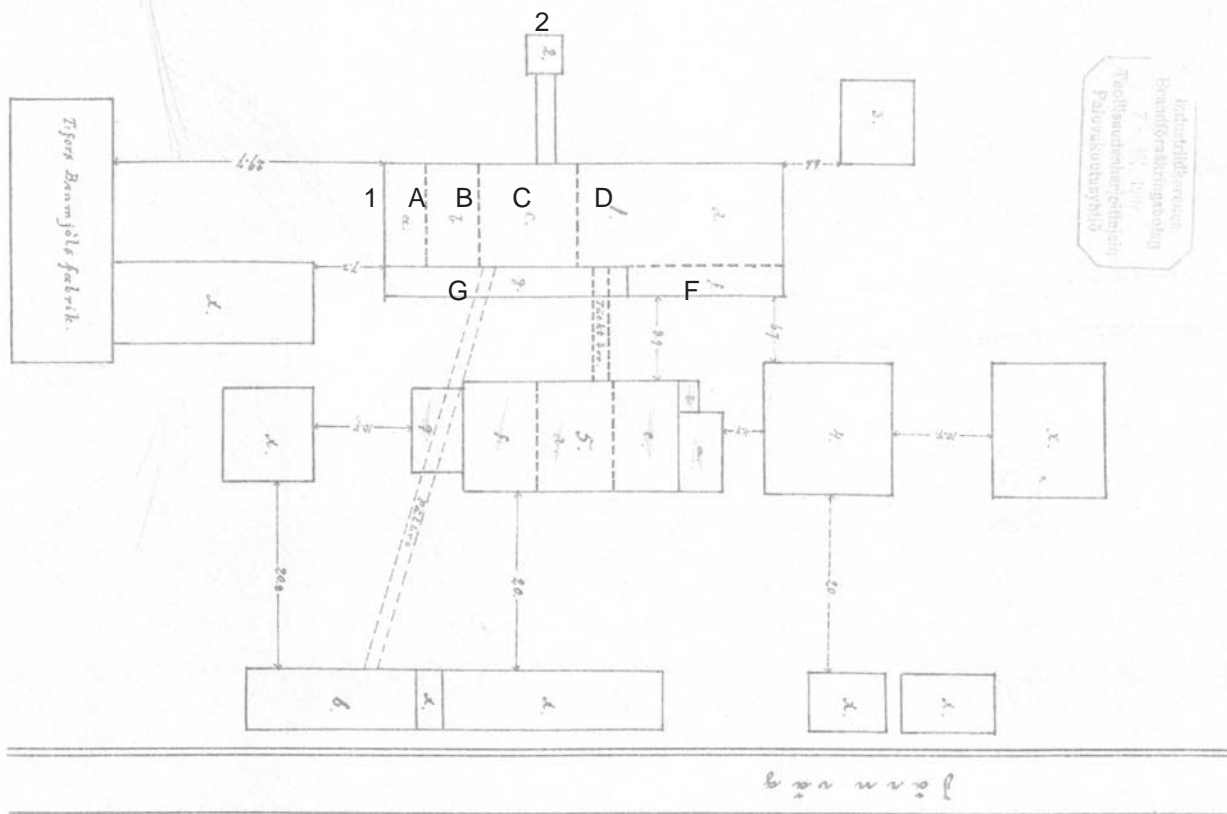
1907

että kerrokset olivat erikorkuiset. Länsiosassa toinen kerros oli ensimmäistä korkeampi ja varustettu järven suuntaan korkein pystysuuntaisin ikkunoin. Itäpuolella ensimmäinen kerros oli toista korkeampi.

Paperitehtaan tilojen käyttötarkoitukset selviävät palovakuutusasiakirjojen asemapiirustuksesta. Paperin tuotantoprosessin suunta rakennuksessa on ollut lännestä itään. Prosessin ja höyrykattiloiden vaatima vesi on pumpattu järvestä vesiränniä pitkin erillisen pumppuhuonerakennuksen kautta tehtaalle hollanterialtaille ja höyrypannuille. Vesikanavarakenne näkyy vuoden 1913 valokuvassa (ed. sivu). Suullisten tietojen perusteella se on säilynyt rakennuksen myöhempien laajennusten alla. Tehtaan länsipäädystä ensimmäisessä kerroksessa olivat voimantuottotilat, höyrykattilat ja konehuone, toisen kerroksen länsipäädystä värjäämö ja suurten ikkunoiden takana hollanterisali. Tehtaassa oli kolme hollanteria eli massanjauhinta, joissa veden ja hammastelojen avulla valmistettiin paperimassaa. Tehtaan keskiosassa ensimmäisessä kerroksessa oli tehtaan ainoa paperikone, toisessa kerroksessa lajittelu- ja pakkaus-sali. Tehtaan itäpäässä oli paperin viimeistelytilat: kalenterisali ensimmäisessä kerroksessa ja leikkauskonesali toisessa kerroksessa. Ullakolla oli liimankeittuhuone ja valmistusprosessia palvelevia teknisiä tiloja mm. muuntamolle ja kuivatuskoneelle.

1907 palovakuutusasiakirjan asemapiirros
(lähde: ELKA)

- 1. tehdas
- A, B höyrykattila
- C konehuone, hollanteri ja liimankeitto
- D paperikone, lajittelusali, pussikone ja tapettipaino
- F höyrykone
- G katos
- 2. pumppuhuone
- M varastorakennuksia

Julkisivut

Tämän vanhimman osan julkisivut on muurattu punatiilistä käyttäen kryssi- eli ristilimitystä. Säästöbetonikivijalka on koottu luonnonkiviladelman päälle. Viime vuosina huonokuntoinen kivijalka on tuettu ulkopuolelta betonivalulla.

Vanhan tehtaan järvenpuoleisesta julkisivusta on nykyään näkyvissä viisi pystyikkunasaraketta, muut ovat jääneet järvensuuntaisen laajennussiiven sisään. Ensimmäisen kerroksen korkeat ikkuna-aukot ovat säilyneet ruudutettuja puuikkunoita myöten alkuperäisessä asussaan. Keskikerroksen ikkuna-aukot ovat alkuperäiset, mutta ikkunaruudut on uusittu puitteettomina. Ullakkokerroksen matalia ikkuna-aukkoja on kasvatettu ylöspäin ullakon käyttöönoton yhteydessä 1960-luvulla. Muutoksessa on katkaistu räystään ehjä tiililistoitus. Vanhimmat aukkojen ylitykset on toteutettu punatiilistä holvaten loivan kaaren muotoon.

Tehtaan eteläjulkisivua on muutettu voimakkaasti eri rakennusvaiheissa. Siinä on erotettavissa kolme alkuperäistä pystyikkunakenttää. Näistä kolmen kerroksen pystyikkunakenttää. Näistä kolmen kerroksen pystyikkunakenttää. Näistä kolme alkuperäisen muotoista aukkoa. Kahdessa aukossa on vanha tasaruutuuihin jaettu ikkunatyypit. Länsipäädyn ensimmäisen kerroksen julkisivussa on erotettavissa pätkä vanhinta julkisivua. Ulkonevat pilasterit reunustavat tätä julkisivun osaa. Reunassa on yksi ikkuna-aukko alkuperäisin ikkunapuittein. Itäpääty on purettu myöhempien laajennusten alta. Ensimmäisessä kerroksessa itäpäätyseinä korvattiin pilarilla 1920-luvulla. Ylempien kerrosten kohdalla vanha päätyseinä purettiin ja korvattiin pilareilla vuonna 1955. Laajennusten sisään jääneet julkisivujen alkuperäiset ikkuna-aukot on rakennustöissä muurattu umpeen. Ensimmäisessä kerroksessa umpeen muuratut pohjoisseinän aukot näkyvät seinässä. Toisessa kerroksessa on kerroskorkeutta madallettu makkaratehtaan muutostöiden yhteydessä ja samassa entiset korkeat ikkuna-aukot ovat jääneet piiloon uuden betonivalipohjan kohdalle.

Kuvat yläpuolella:
Vanhimman tehdasosan pohjoisjulkisivusta on jäänyt näkyviin viisi pystyikkunasaraketta.

Alkuperäisessä asussa säilynyt ikkuna vanhimman tehdasosan pohjoisivulla alimman kerroksen keskiosassa.

Kuva vasemmalla:
Tehtaan eteläjulkisivua on muutettu voimakkaasti eri rakennusvaiheissa. Katolla näkyvät palomuurit väliseinien kohdilla.

Sisätilat ja rakenne

Tehtaan ensimmäisessä rakennusvaiheessa kantavana pystyrakenteena oli punatiilistä muuratut massiivikiviulkoseinät ja rakennuksen sisäpuoliset kantavat betonipilarilinjat. Länsipäädyn konehuone- ja hollanteriosassa (ks. s. 52) on ensimmäisessä kerroksessa kaksi pitkittäistä kahden betonipilarin linjaa, muualla ensimmäisen kerroksen tuotantotiloissa ulkoseinien välissä on vain yksi pitkittäinen pilarilinja. Vanhimpien säilyneiden betonipilarien kulmat on viistetty 1900-luvun alun rakennustavan mukaisin vinoleikkauksin.

Ensimmäisen kerroksen välipohja on tehtaan vanhimmassa osassa toteutettu betonipilarien varaan kannatettujen ratakiskopalkkien päälle. Paperikonesalin kohdalla on säilynyt I-teräspalkkien varaan betonista valettuja kappaholvirakenteita. Rakenne viittaa 1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen, jolloin teräsbetonia alettiin käyttää kantavissa rakenteissa. Betonivalettu kappaholvirakenne on poikkeuksellinen välivaiheen ratkaisu siirtäessä tiiliholvatuista kappaholvivälipohjista suoriin teräsbetoni-palkkien kannattamiin välipohjiin. Tampereella ensimmäiset tehtaiden teräsbetoniset pilaripalkkirakenteet toteutettiin 1900-luvun alussa. Edellä mainittu kappaholvirakenne on rakennuksen vanhimpana välipohjatyypinä säilynyt vanhimman osan ensimmäisessä kerroksessa lukuun ottamatta länsipäädyn konehuonetta, jossa välipohja on 1960-luvulla uusittu teräsbetonirakenteisena. Sama kappaholvirakenne löytyy myös länsipäädyn toisen kerroksen värjäämön katosta. Ylempien kerrosten väli- ja yläpohjarakenteet ovat alun perin olleet joko puisia tai kiviaineisia kappaholvivälipohjia.

Kuvat ylhäältä alaspäin:

Ensimmäisen kerroksen välipohjan kappaholvirakenne. Betonipilarien kulmat on viistetty 1900-luvun alun rakennustavan mukaisesti.

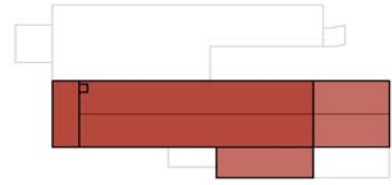
Länsipäädyssä ensimmäisessä kerroksessa on säilynyt kaksi pitkittäistä kahden pilarin linjaa.

Kappaholvisen välipohjan liitos kantavaan seinään.

Kappaholvirakenne löytyy myös vanhimman osan länsipäädyn toisen kerroksen värjäämön katosta.

1926

Vuoden 1926 palovakuutusasiakirjojen mukaan tehdasta laajennettiin pituussuunnassa yksikerroksisena itään ja pitkän eteläsivun ulkonevaa osaa laajennettiin toisen kerroksen kohdalla ulokkeena. Itäpäädyn laajennusosa on edelleen erotettavissa ensimmäisen kerroksen julkisivussa. Eteläjulkisivun toisen kerroksen uloke muurattiin ilmeisesti betonipilarien ja -palkin varaan. Betonirakenteet näkyvät edelleen osana monimutkaista punatiilistä, valetusta betonista ja betonitiilistä koostuvaa eteläjulkisivun keskiosaa. Tehtaan tilojen käyttö ilmenee vuoden 1926 asemapiirustuksesta.

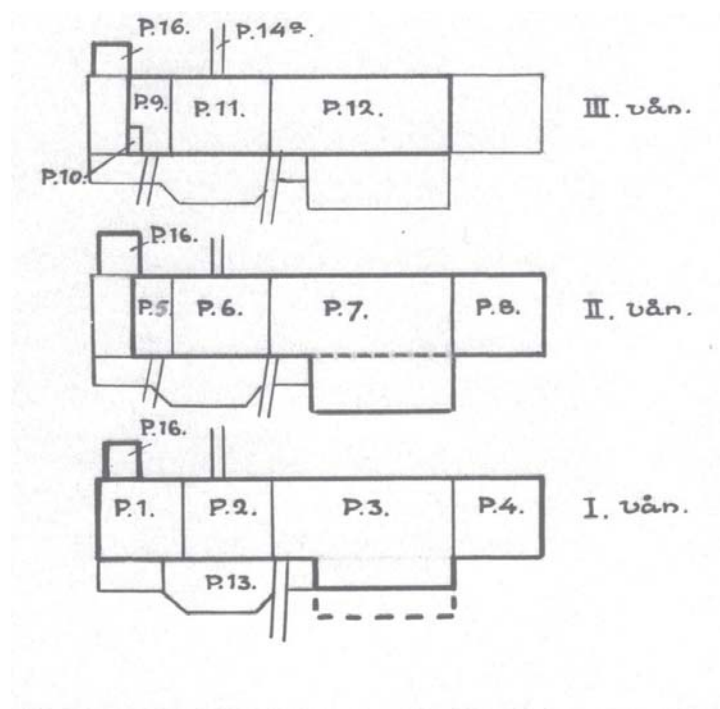

1926

Viereinen kuva: tehtaan itäpäädyssä alimman kerroksen kolme ikkunaa järven suuntaan ovat 1920-luvun laajennusosasta.

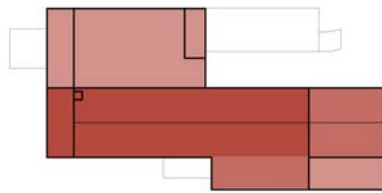
Alla: Eteläseinustan punatiilinen laajennusosa rakennettiin 1920-luvulla maasta irti pilarien varaan. Myöhemmin sokkeli on muurattu sementtitiilillä umpeen.

Palovakuutusasiakirjan 1926 asemapiirustus (lähde: ELKA)

P1	höyrypannuhuone
P2	sähkökeskus ja massahuone
P3	paperikonesali
P4	kalanteri eli viimeistelysali
P5	värjäämö
P6	hollanteri eli paperimassajauhin
P7	lajittelu- ja pakkaussali
P8	leikkauskonesali
P9/10	liimankeitto- ja muuntamuhuone
P11	vesisäiliöhuone
P12	ullakkohuone
P13	katos
P14	pumppuhuone
P14a	yhteyskäytävä
P15	verstas
P16	paja

1939

1939

1907
1926
1939

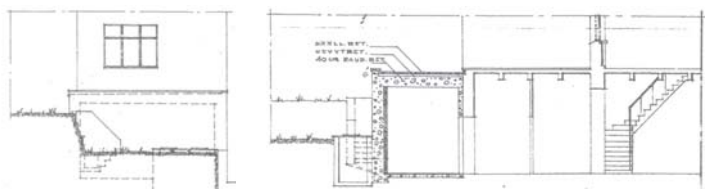
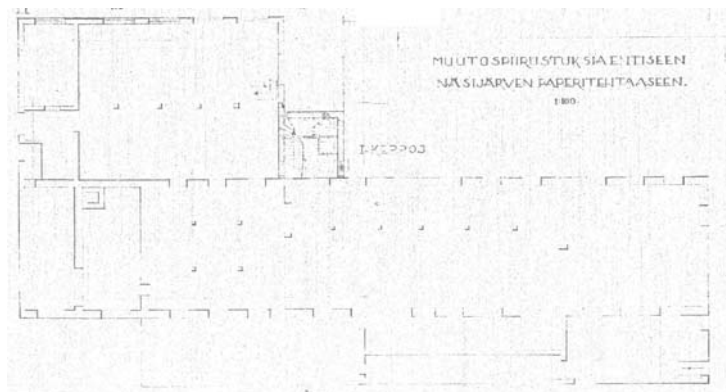
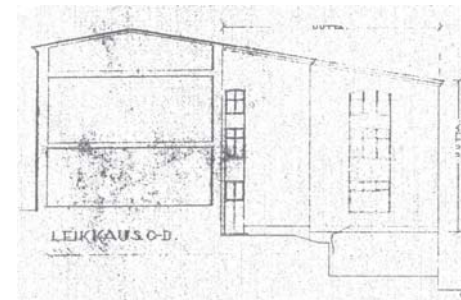
Yläpuolella:

Tehtaan pohjoisjulkisivua, jonka rakentaminen alkoi vuoden 1938 lupakuvien mukaan toteutetulla järveen suuntautuvalla laajennussiivellä

Alla: Tehtaan eteläisivulla keskivaiheilla on matala lisäosa, josta ei ole rakennuslupakuvia.

Oikealla: Leikkaus ja 1. kerroksen pohjapiirustus rakennuslupakuvista 1938 (lähde: RAKVA)

Oikealla alla: Leikkaus ja itäsiivu väestönsuojasta, rakennuslupapiirros 1944 (lähde: RAKVA)

Rakennusliike Auttila & Noppa Oy:n vuonna 1938 laatimien rakennuslupapiirustusten perusteella entistä Näsijärven paperitehdasta laajennettiin pohjoiseen Näsijärven suuntaan. Harjakaton järvenpuoleista lapetta jatkettiin suoraan laajennuksen päälle siten, että rakennuksen päätyjen symmetria katosi. Laajennussiiven sisäkulmaan tuli uusi porras, joka on säilynyt paikallaan. Laajennusosa toteutettiin sementtitiilistä muuraten. Tämä ensimmäinen järvelle suuntautunut laajennussiipi määritteli myöhemmin täydentyvän pohjoisjulkisivun kerroskorkeudet, aukkotyypit ja materiaalit.

Rakennustekniikka oli vaihtunut: sementtitiili korvasi punatiilen, betonipilarit ja -palkit ja yhdentiilen kuorimuuraus massiivitiiliulkoseinän.

1955

Sodan loppuvaiheessa 1944 rakennettiin tehtaan pohjoissiiven itäpuolelle pieni laajennus tilapäistä väestönsuojaa varten M. Nordenswanin 16.4.1944 allekirjoittamien piirustusten mukaan.

Vuoden 1955 rakennusluvassa korotettiin tehtaan itä- ja etelä-sivujen matalat osat rakennuksen päämassan harjakorkeuteen. Laajennusosan kantavat pilarit ja välipohjat on valettu betonista. Korotusosan massiivikiviulkoseinä on muurattu punatiilistä, jonka pintaan on valmistusprosessissa jäänyt aikakaudelle tyypillistä vinojuovitusta. Ikkuna-aukon ylitys on toteutettu perinteisesti pystysuuntaan tiilistä holvaamalla.

Korotuspiirustuksessa on esitetty vanhimman tehdasosan itäpäätyseinän purkaminen ja korvaaminen kahdella pilarilla laajennusosan kolmannen kerroksen tasolla. Asemapiirroksessa näkyy ensimmäisen kerran väestönsuojan jatkeeksi rakennettu rannan suuntainen kapea pohjoissiipi. Laajennuksesta ei ole kuitenkaan säilynyt piirustuksia.

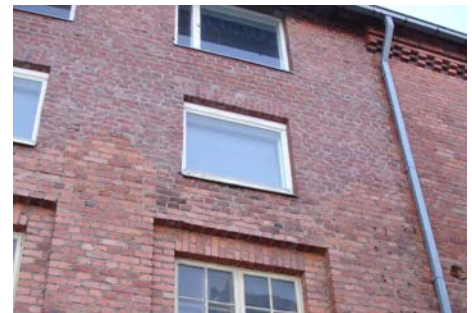
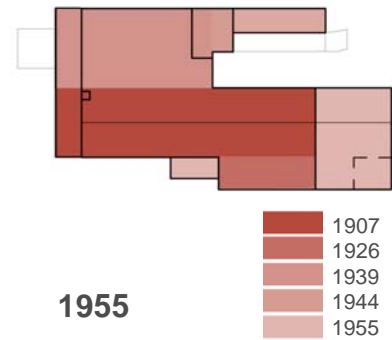
Tehtaan rakennusluvat ajanjaksolla:

16.4.1944, tilapäinen väestönsuoja, M. Nordenswan

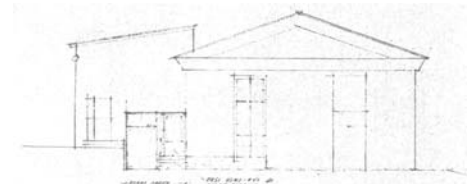
1954 helmikuu, muutos ja korjaustyö, uusi ulko-ovi ja uusi porras toiseen kerrokseen

1955 toukokuu, tehtaan itä- ja eteläsivun yksikerroksisen osan korotus M. Nordenswan

1955 lokakuu, asemapiirroksessa näkyy paperitehtaan eteläsivun keskivaiheilla lisäosa

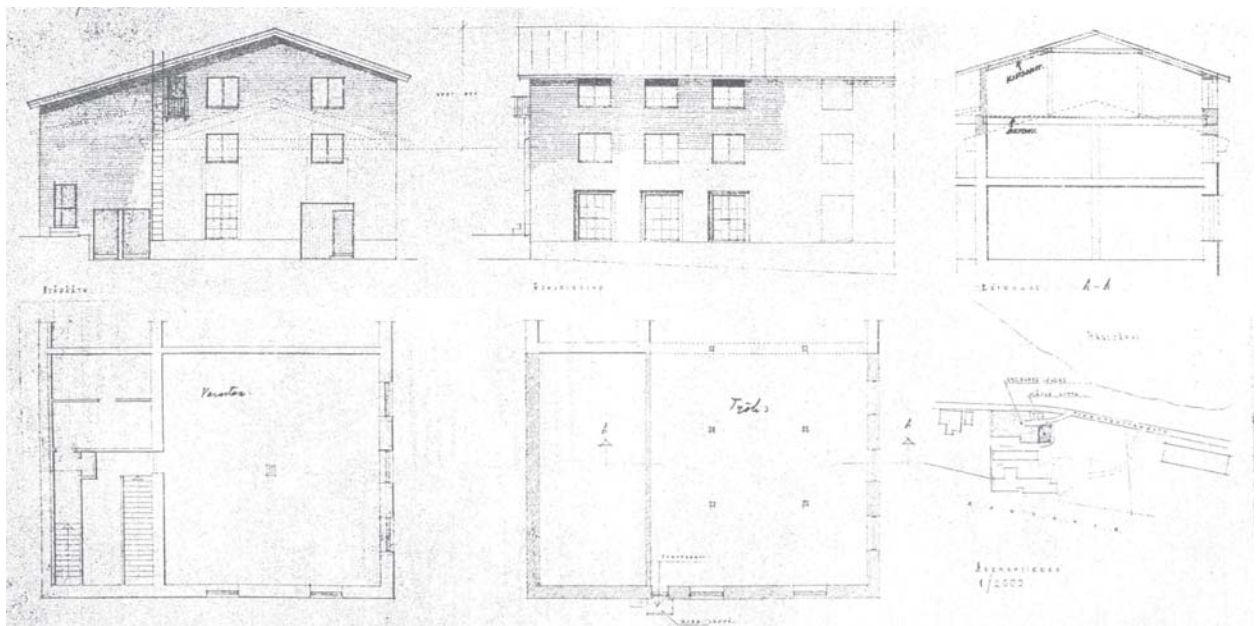

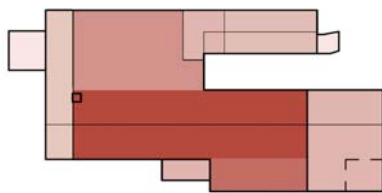
Sisäpihan järvelle suuntautuvassa julkisivussa näkyy vuoden 1955 korotusosan ja vanhan rakenteen liiitos ikkuna-aukotuksen ja tiilityypin vaihtumisena sekä räystääsprofiilin yksinkertaistumisena.

Yläpuolella: Päätyjulkisivu itään, rakennuslupapiirros 1954 (lähde: RAKVA)

Alla: Tehtaan itäpäädyn matalan osan korotus päämassan hajakorkeuteen, rakennuslupapiirros 1955 (lähde: RAKVA)

1965

Dark red	1907
Red	1926
Light red	1939
Lighter red	1944
Lightest red	1955
Very light red	1960
Lightest red	1962
Lightest red	1965

Kuva ylhäällä

Tehtaan vanhemman punatiilisen siiven ja nuoremman sementtiitiilipintaisen pohjoispuolen siiven väliin jää omaperäinen sisäpiha.

Kuva alla

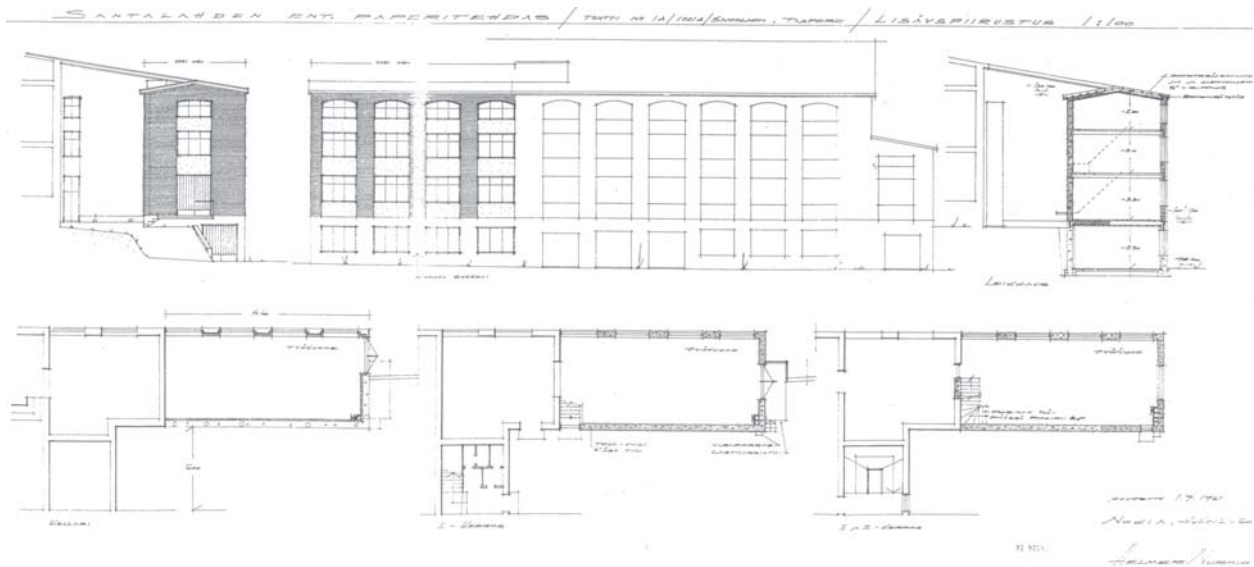
Muutettaessa ullakkokerros asuinkäyttöön ikkuna-aukkoja kasvatettiin ylöspäin siten, että hammastettu tiilimuurattu räystääslistoitus katkeaa jokaisen aukon kohdalla.

1965

1960-luvun puoliväliin mennessä entinen paperitehdas saavutti nykyisen muotonsa. Järvenpuoleinen pohjoissiipi valmistui ja tehtaan pohjaratkaisu sai nykyisen hevosenkengän muodon. Ajanjaksolla tehtaan toinen kerros muutettiin makkaratehtaan tarpeisiin ja ullakkokerros otettiin asuinkäyttöön. Muutostöissä sisätiloja ja julkisivuja on muutettu enemmän kuin koskaan aikaisemmin. Muutostyöt toteutettiin piittaamatta alkuperäisen tehdasrakennuksen ominaisuuksista.

Rakennuksen ullakkokerroksen muuttaminen asuinkäyttöön edellytti ikkuna-aukkojen suurentamista. Aukkoja kasvatettiin ylöspäin siten, että ehjä ja voimakas räystääslistoitus katkeaa jokaisen aukon kohdalla. Toinen julkisivuissa näkyvä muutos on tiiliseinän aukkojen leventäminen ja tiiliholvattujen aukkopalkkien korvaaminen puhtaaksivaletuilla betonipalkeilla uusien käyttötarkoitusten vaatimusten mukaan. Tämä alkuperäisen aukotuksen piittaamaton muuttaminen ja räystääslinjan rikkominen ovat heikentäneet voimakkaasti alkuperäisen punatiilisen tehdasrakennuksen arkkitehtuuria. Makkaratehdas ja asuinkäyttö edellyttivät osastoivan välipohjan rakentamista. Toisen ja kolmannen kerroksen välipohja valettiin betonista ja kerroskorkeutta muutettiin ullakon korkeuden lisäämiseksi.

Tehtaan rakennusluvat ajanjaksolla:

1960 huhtikuu, tehtaan pohjoissiiven korotus vanhalle sokkelille (vuoden 1955 asemapiirroksessa näkyvä kapea pohjoissiipi ks. s. 57), Helmer Nurmio, väliosia väestönsuojan kohdalla on korotettu jo aiemmin

1961 elokuu, tehtaan eteläsiiven toiseen kerrokseen asuntoja

1962 lokakuu, ent. paperitehtaan eteläosaan lihanjalostus-tehdas, osa asunnoiksi, länsipäädyn matala osa korotetaan tehtaan päämassan harjakorkeuteen, Helmer Nurmio

1962 karbidivarasto, tehtaan pohjoissiiven itäpäättyyn, Helmer Nurmio

1965 elokuu, luujauhotehtaan tontin jakelumuuntamo tehtaan länsipäättyyn, Helmer Nurmio

Rakennusluvapaperros 1960. tehtaan pohjoissiiven korotus vanhalle sokkelille (lähde: RAKVA)

Alla:

Pohjoissiiven pohjoisjulkisivu Paasikiventien ja järven suuntaan.

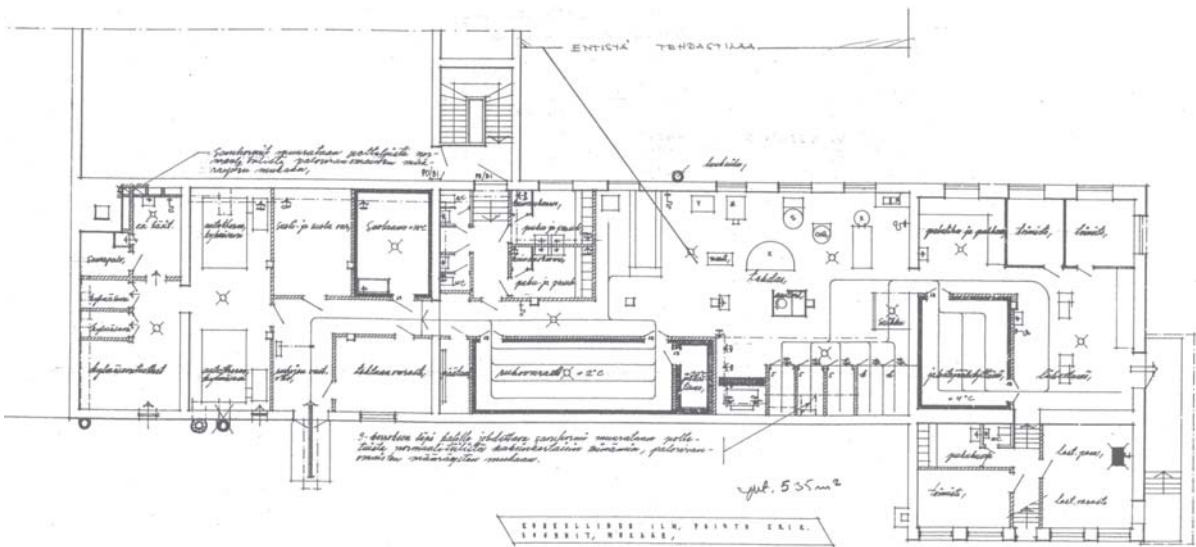
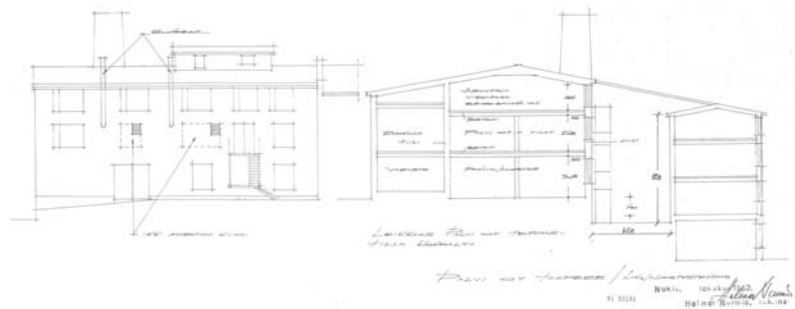

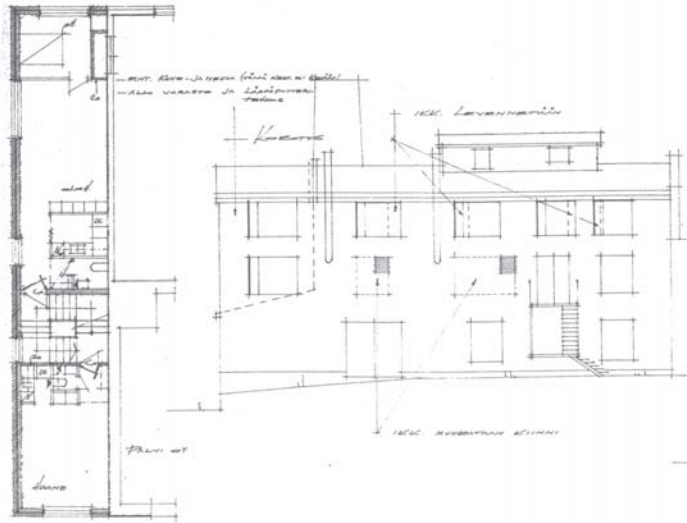

Yllä
Tehtaan eteläosa, johon vuonna 1962 sijoitettiin tilat lihanjalostustehtaalle.

Kuva vasemmalla
Teurastetut eläimet nostettiin nostimella lihanjalostamoon eteläsivuun avatun korkean aukon kautta. Ullakon ikkunoita korotettiin muutettaessa ullakkokerros asunnoiksi.

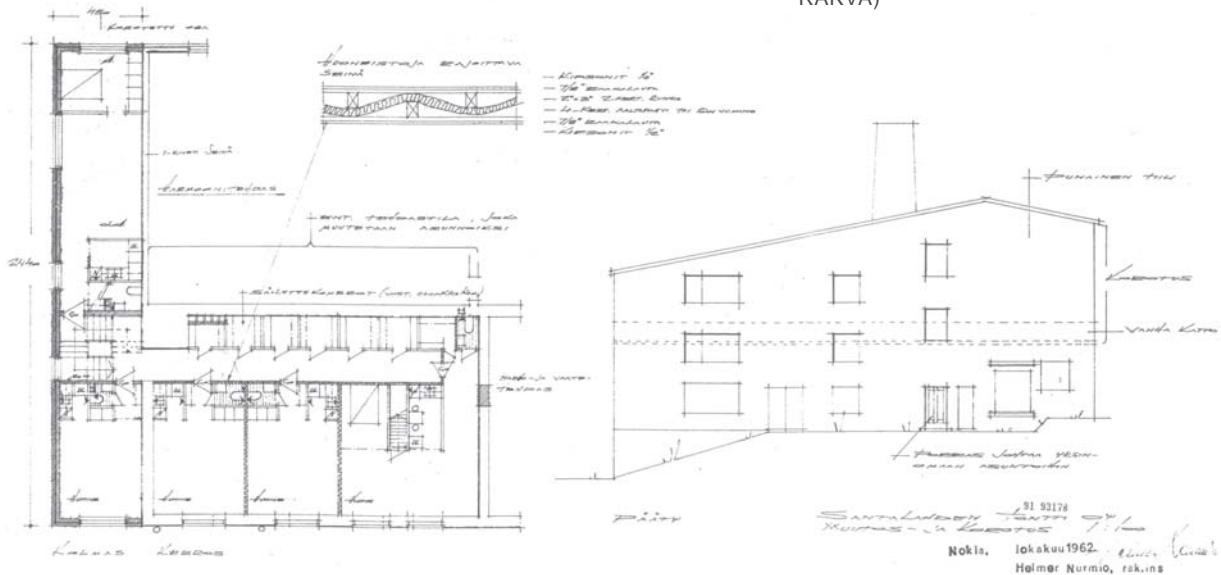
Alla Palvi Oy:n lihanjalostustehtaalle laadittuja suunnitelmia v. 1962:
Julkisivu- ja leikkausote sekä tehtaan eteläsiiven toisen kerroksen pohja-
piirros (lähde: RAKVA)

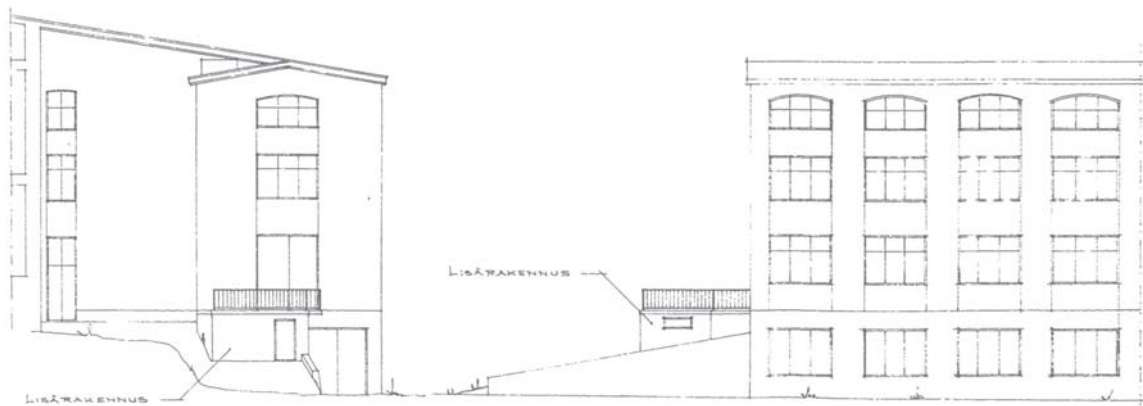

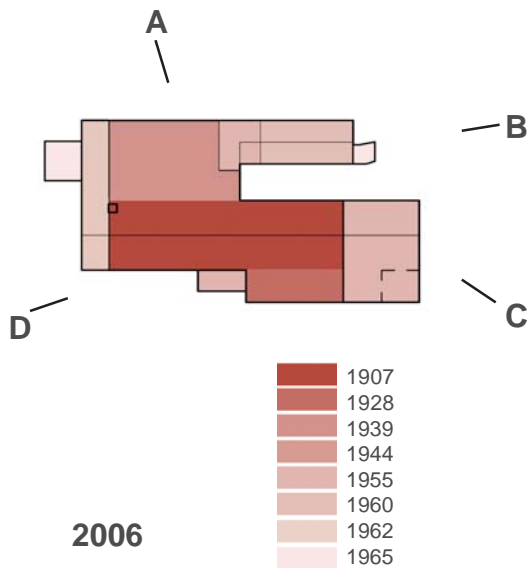
Valokuva: Tehtaan länsipääty

Tehtaan länsipäädyn korotus ja muutos asunnoiksi, rakennuslupapiirros 1962 (lähde: RAKVA)

Karbidivarasto tehtaan pohjoissiiven itäpähän, rakennuslupapiirros 1962 (lähde: RAKVA)

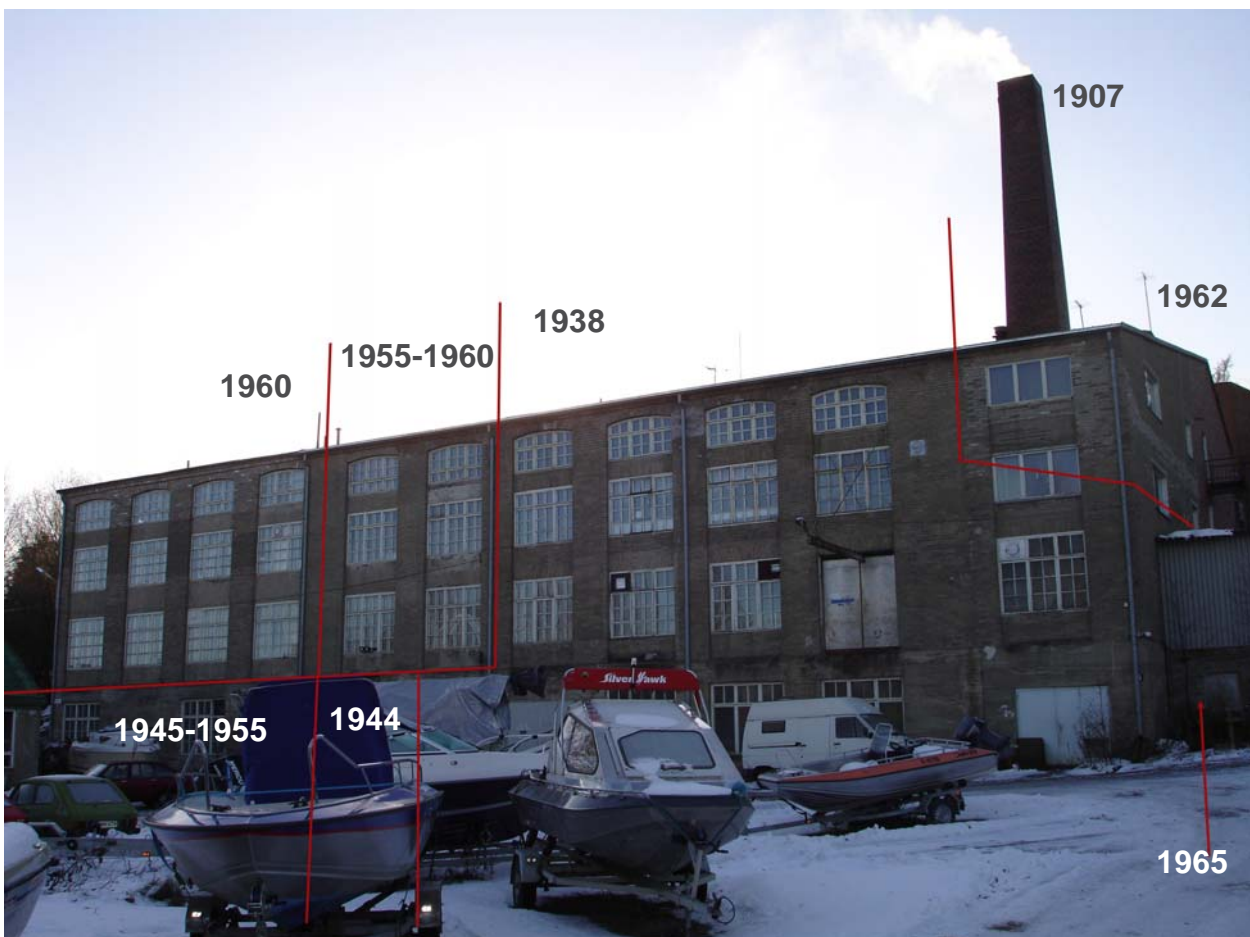

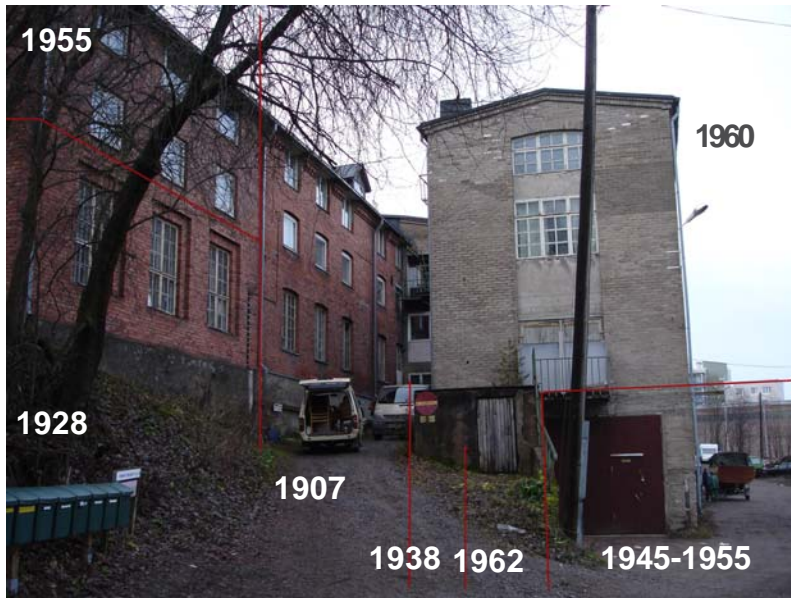

3.3 Paperitehtaan julkisivut ja niiden rakennusvaiheet

Tehtaan rakennusvaiheiden yhteenvetona havainnollistetaan neljän valokuvan avulla nykyisten julkisivujen osien rakennusaika. Valokuvien päälle on piirretty punaisilla viivoilla eri rakennusvaiheessa rakennettujen osien raja.

A. Tehtaan pohjoisjulkisivu järvelle päin. Marraskuussa 2006 piipusta tuprutti vielä savua.

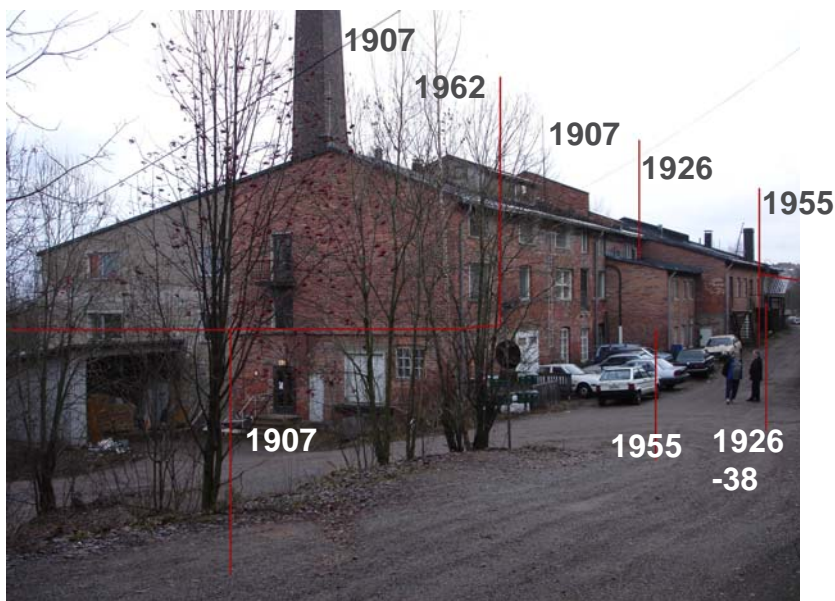

B. Järven suuntaan näkyvä pohjoissiipi peittää taakseen sisäpihalle jääneen vanhimman tehdasosan.

C. Tehtaan eteläsiiven itäpääty

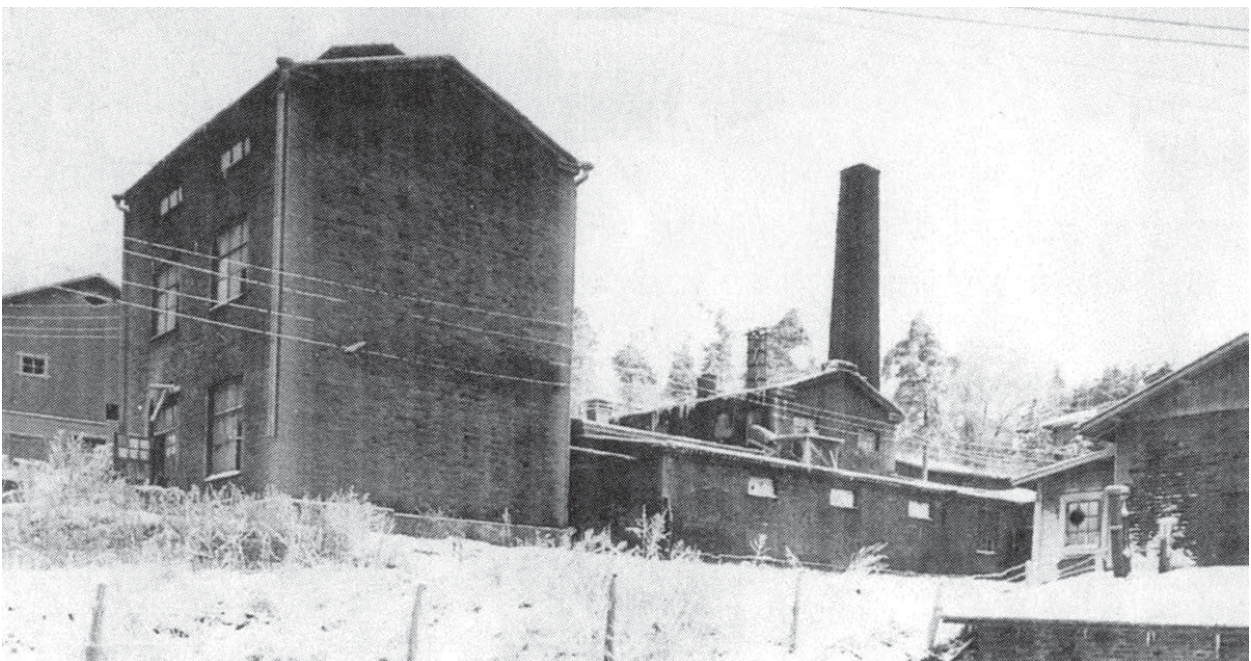
D. Tehtaan länsipääty ja eteläsiivu

valokuva alla:

Luujuuhotehdas kuvattuna rannasta päin 1900-luvun alkupuolella (lähde: Pispala-kirja) alinna:

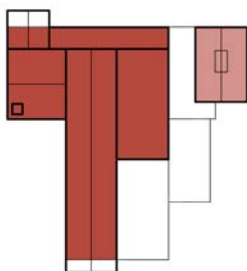
Tehdas nykyään. Itäpäädyn vanha korkea osa ja julkisivu on tunnistettavissa edelleen.

3.4 Luujuuhotehtaan rakennus- ja muutosvaiheet

1913

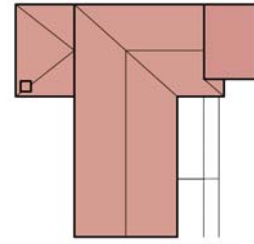
Lujuuhotehtaan varhaiset rakennusvaiheet on rekonstruoitu Tyyne Pihlajamäen perhealbumin valokuvan, 1940-luvun tehtaan muutospiirustusten ja paperitehtaan palovakuutusasema-piirustusten tietojen perusteella. Pihlajamäen isä omisti tehtaan 1920-luvulla. Vuosisadan alussa Luujuuhotehdas koostui kahdesta erillisestä tiilirakennuksesta. Vanhemmassa yksikerroksisessa osassa oli kone- ja liimanvalmistuksen keitto- ja kuivaushuone, uudemmassa kaksikerroksisessa rakennuksessa käsiteltiin rasvoja ja jauhettiin myllyllä luujauhoa. Tämä korkea osa ikkuna-aukkoineen on edelleen tunnistettavissa tehdasrakennuksen itäpäädyssä. Konehuoneen savupiippu on säilynyt vuosisadan alun muodossaan.¹² Nelikulmainen piippu on samanmuotoinen paperitehtaan savupiipun kanssa.

ennen v.1943

1943

Luujuuhotehtaan toiminnan loputtua tehtaan ja suuren varastorakennuksen tilat muutettiin perusteellisessa muutos- ja laajennustyössä Kehrä Oy:n kangaskutomon käyttöön. Rakennusmassat yhdistettiin ja korkeuserot tasattiin. Kattilahuoneen ja polttoainevaraston siipi säilyi matalana. Harjakatto muodot vaihtuivat aumakatoiksi, nuorempi korkea osa sai tasakaton.

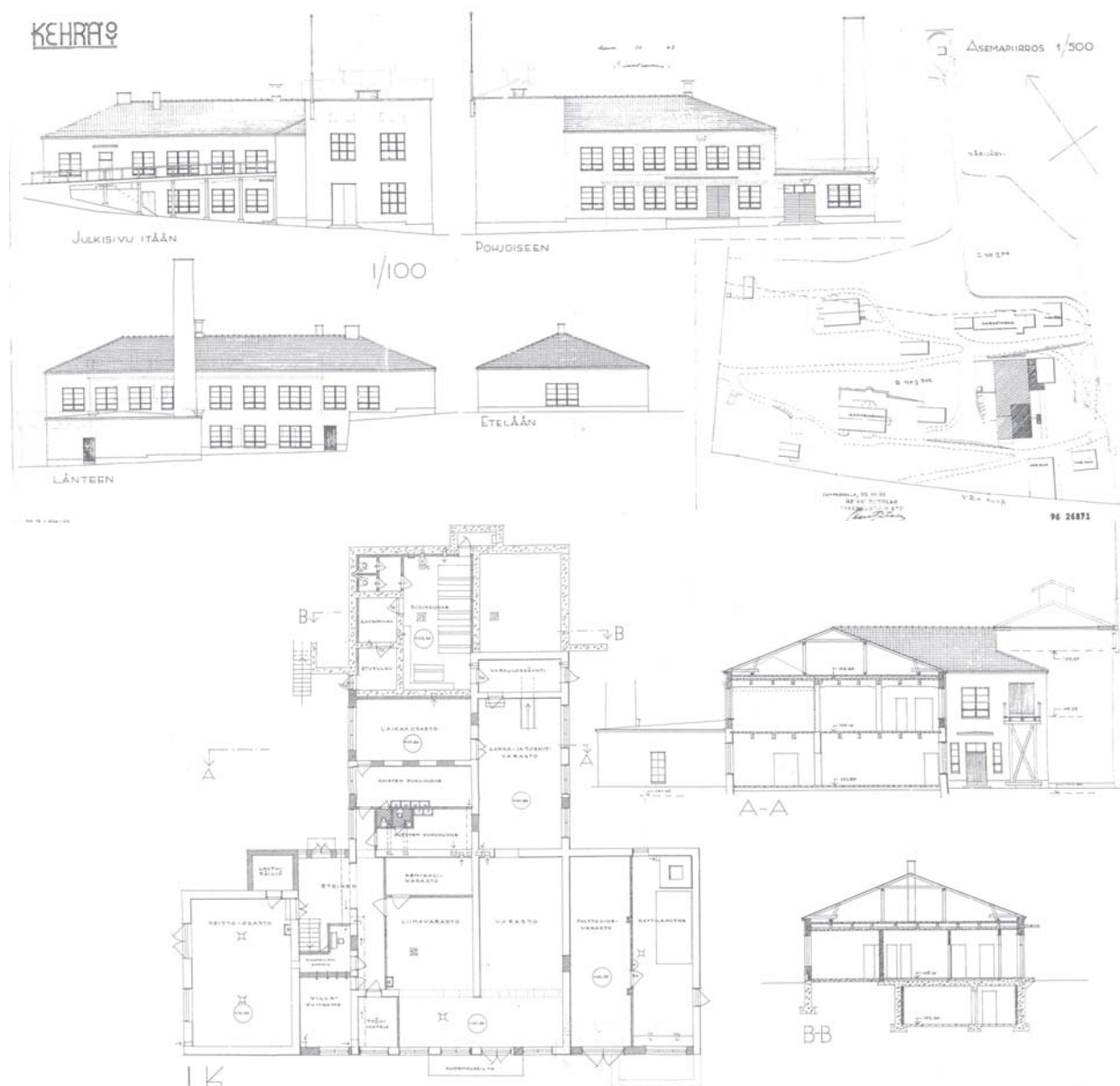
1943

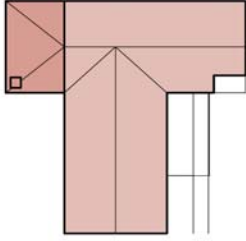
Rakennusluvut

22.11.1943 luujuuhotehtaan korotus ja sisätilojen muutoksia (Kehrä Oy), Heikki Tiitolan rakennustoimisto (Paavo Tiitola)

20.7.1944 sisätilamuutoksia tehdasrakennukseen, Heikki Tiitolan rakennustoimisto

Julkisivut, asemapiirros, 1. kerroksen pohjapiirros ja leikkauksia rakennuslupakuvista 1943 (lähde: RAKVA)

1959

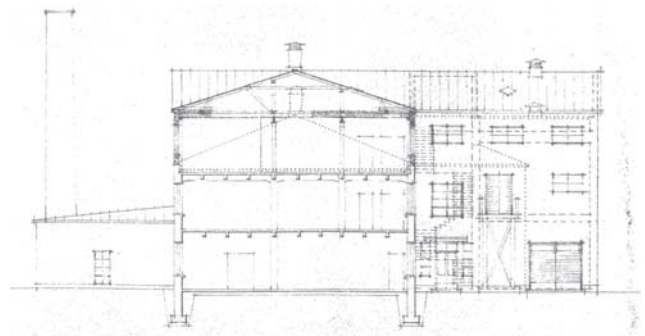
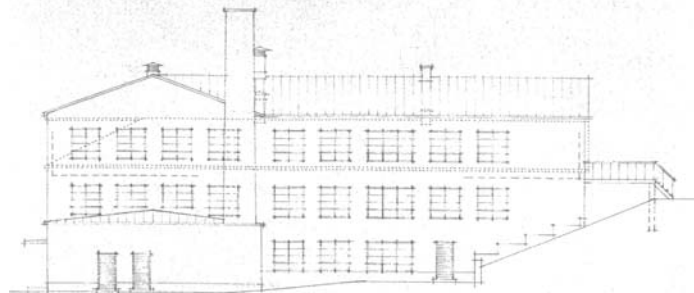
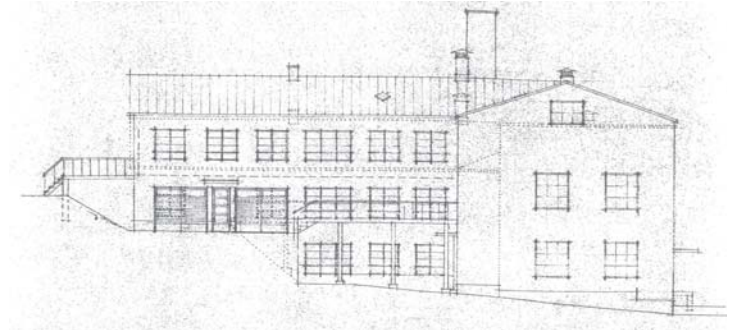
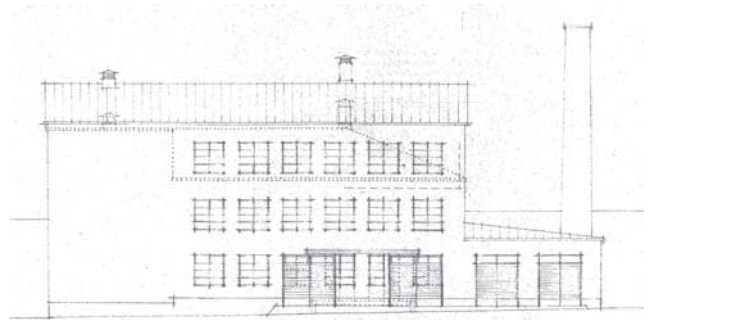
1959

Rajaportti Oy:n aika

Vuonna 1959 tehdasrakennusta korotettiin kerroksella Rajaportti Oy:n tarpeisiin. Kattomuoto vaihtui aumakatosta satulakatoksi. Kattilahuone säilyi 40-luvun asussa.

Rakennuslupa

4.3.1959 Rajaportti Oy Santalahti, tehdas korotetaan pääosin kaksikerroksisesta kolmekerroksiseksi, M. Nordenswan

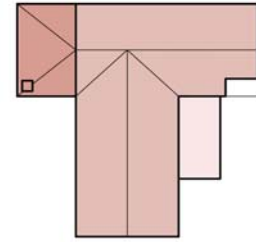
Rakennuslupapiirustuksia vuoden 1959 korotuksesta (lähde: RAKVA)

2006

Nykyisen hahmonsaa Luujauhotehdas sai vuoden 1959 uudistuksessa. Todennäköisesti 1970-luvulla luujauhotehtaan idän puoleiselle seinustalle on rakennettu lautarakenteinen, peiterimavuorattu katos.¹³

1960-luvulta lähtien tilat palvelivat useita pienyrityksiä, viimeisenä Teollisuusniklaamo Oy:tä.¹⁴

Kemianteollisuuden jäljiltä tontin maaperään ja luujauhotehtaan rakenteisiin on kerääntynyt ympäristömyrkyjä, mikä vaikeuttaa rakennusten uusiokäyttöä. Nyt vajaan kaksi vuotta kylmillään ollut savupiippu alkaa rapautua. Myrkkyykaasut ovat ilmeisesti heikentäneet muurauksia.

2006

Kuvat

1. Luujauhotehdas kuvattuna Rantatieltä päin
2. Piippu on ollut pois käytöstä kaksi vuotta
3. Idän puolen seinustalla on kevytrakenteinen katos. Kuvattu kattohuopatehtaan 3.kerroksen ikkunasta luujauhotehtaalle päin.
4. Pohjoisseinän nykytila

1.

2.

3.

4.

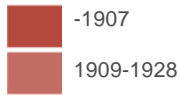
4 Kattohuopatehdas

4.1 Tontin rakennusvaiheet

Luvussa havainnollistetaan Kiinteistö Oy Santalahdenrinteen tontin (Santalahti 1008-2) rakennusvaiheet asemapiirustuskaavioin ja tekstein. Ajanjaksoilta ennen vuotta 1937 ei ole käytössä rakennuspiirustuksia, koska alue kuului Pohjois-Pirkkalan kuntaan ja maalaiskuntaan rakennuslupavelvoite tuli vasta 1950-luvulla. Ensimmäisen rakennusvaihekaavioin tiedot perustuvat historiatietoihin ja elinkeinoelämän keskusarkistosta Mikkelistä löytyneisiin Suomen teollisuudenharjoittajain keskinäisen paloapuyhdistyksen

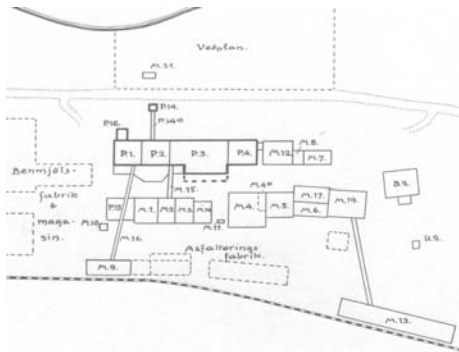
(Industri-idkarenes i Finland ömsesidiga brandförsäkringsbolag) Santalahden paperitehdasta koskeviin palovakuutustarkastuspöytäkirjojen asemapiirustuksiin ajanjaksolta 1907-1926. Vuonna 1937 alue liitettiin Tampereen kaupunkiin. Liitoksen jälkeisten rakennusvaiheiden tiedot perustuvat kohdeinventoinnin lisäksi Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan piirustusarkiston aineistoon. Aineisto sisältää rakennushankkeet, joille on haettu rakennuslupa.

Säilyneet rakennukset

1. Kattohuopatehtaan länsipäädystä maantasokerroksessa osittain rinteen sisään jääneitä kellaritiloja ja perustusten osia.
2. Asuinrakennus, nk. portinvartijan talo, esitetään paperitehtaan palovakuutusasiakirjan asemapiirroksessa 1922

Mittakaava 1:2000

Yläpuolella asemapiirustus Santalahden paperitehtaan palovakuutusasiakirjoista 1926. (lähde: ELKA)

Alla vanhimpien tehdasosien kellaritilojen kappaholvirakenne ja julkisivuote 1. kerroksesta.

1926

Porin radan rakentamisen yhteydessä 1892-1895 Santalahden paperitehtaan kohdalle tehtiin pysäkki, josta pistoraide ulottui Enqvistien sahan varastoille saakka rannan tuntumaan. Pysäkin läheisyyteen perustettiin pienehkö kattohuopatehdas.¹ Tehdaslaitosten tilastojen mukaan Santalahdessa on toiminut kattohuopatehdas jo vuosina 1885-1895.² Tehtaassa kyllästettiin lumppuhuopaa tai kattopahvia kivihiilitervallalla tai tislausbitumilla vettä eristäväksi kateaineeksi.

Santalahden paperitehdasta koskeviin palovakuutusarkistopöytäkirjojen asemapiirustuksissa ajanjaksolla 1907-1926 kattohuopatehdas näkyy nimellä 'Asfaltrings fabrik' paperitehtaan ja rautatien välissä. Naapuritontin tiedot on ilmoitettu palovakuutusaineistossa, koska paloturvallisuusriskiin vaikutti merkittävästi myös naapurirakennusten käyttötarkoitus, etäisyys ja materiaalit. Kattohuopatehdas on esitetty kaaviomaisesti. Tontilla näkyy kolme rakennusta, jotka ovat rivissä radan varressa. Tontin länsireunalla olevassa kivi- ja klinkkerirakennuksessa sijaitsivat todennäköisesti tuotantotilat. Muut rakennukset olivat ilmeisesti varastoja. Tästä vanhimmasta tehtaasta on säilynyt osia 1940- ja 50-luvuilla uusitun tehdasrakennuksen ensimmäisessä kerroksessa. Länsipäädyn rinteen sisään jääneet kellaritilat muurirakenteineen ja I-rautakannattajien varaan holvatuttuine laakeine tiiliholvivalipohjineen (nk. kappaholvivalipohja) ajoittunevat 1900-luvun alkuun, mahdollisesti jo 1800-luvun lopulle. Tehtaan itäpäässä pihanpuolen korkean tilan ja sisäkulman pienen osan tiilimuuratut seinät on rakennettu myös ennen 1940-luvun tehtaan rakennustöitä. Tilan välipohja on I-rautapalkille kannatettu suora betonilaatta, joka kannatti välipohjatäytettä. Rakenne tunnetaan nk. Monier'n sovituksena, jonka käyttö oli yleistä 1900-1915.³

Portinvartijan talo

Vanhin tontilla säilynyt kokonainen rakennus on pieni puinen harjakattoinen asuinrakennus, nk. portinvartijan talo. Vuoden 1922 palovakuutusasemapiirustuksessa asuinrakennus esiintyy ensimmäisen kerran. Varhaisemmissa 1907-1919 asemapiirustuksissa rakennusta ei näytetä. Mahdollisesti rakennus on valmistunut vuoden 1920 paikkeilla tai sitten varhaisemmissa naapuritontin asemapiirustuksissa mökki on rajautunut pois piirroksesta. Joka tapauksessa naapuritehtaan kartat jättävät tämän tontin vanhimman rakennuksen valmistumisajankohdan avoimeksi.

Pieni vaatimaton todennäköisesti hirsirakenteinen asuinrakennus on säilynyt hyvin vuosisadan alkupuolen asussaan. Sen julkisivuissa on viitteitä 1800-luvun lopun ja vuosisadan vaihteen nikkaripuuarkkitehtuuriin. Puujulkisivuja leimaavat vaakaponttilaudoitukset ja puuleikkauksin koristelluilla listoituksilla reunustetut neliruutuiset puuikkunat. Listoitus on väritetty seinäpintaa tummemmaksi. Ikkunatyypin muunnelma nk. T-karmillisesta ikkunasta, joka yleistyi Suomessa 1800-luvun loppupuolella. Nämä venäläiseen rakentamistapaan viittaavat piirteet ajoittavat puurakennuksen ajanjaksolle ennen Suomen itsenäistymistä 1917. Itsenäisyyden myötä uudisrakentamisessa hylättiin pian kaikki venäläiseen rakennustapaan viittaavat piirteet. Nikkarityyli korvattiin suomalaisella yksinkertaisella klassismilla.

Yläpuolella näkymä tehtaalle idästä. Etualalla nk. portinvartijan talo.

Alla portinvartijantalo etelästä.

Alinna pieni ikkuna. Pienen rakennuksen höylätty julkisivupaneelaus on kiinnitetty konenauloin. Kiinnitystapa viittaa 1900-luvulle.

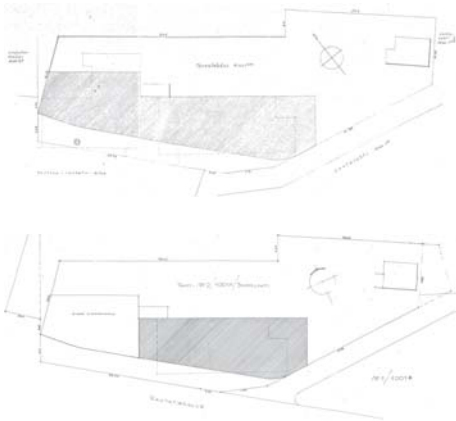

	-1907
	1909-1928
	1927-1939
	1940-1955

Säilyneet rakennukset rakennuslupineen

1. Kattohuopatehdas
maanalaisia kellareita ja perustuksia 1800-luvun lopulta.
Tervatehdas K. R. Saarela Oy uudisrakennus, suunnitelman länsipuoli toteutui, rak.lupapiir. 3.12.1940, Heikki Tiitolan rakennustoimisto.
Tampereen kattohuopatehtaan laajennus, rak.lupapiir.9.11.1951 Heikki Tiitolan rakennustoimisto, Paavo Tiitola.
Uusi kattoholvi kellariin tehtaan länsikulmaan, rak.lupapiir. 27.9.1955, Paavo Tiitola.
2. Asuinrakennus, nk. portinvartijan talo

Mittakaava 1:2000

Asemapiirroksat 1940 ja 1951 rakennusluvista. (lähde: RAKVA)

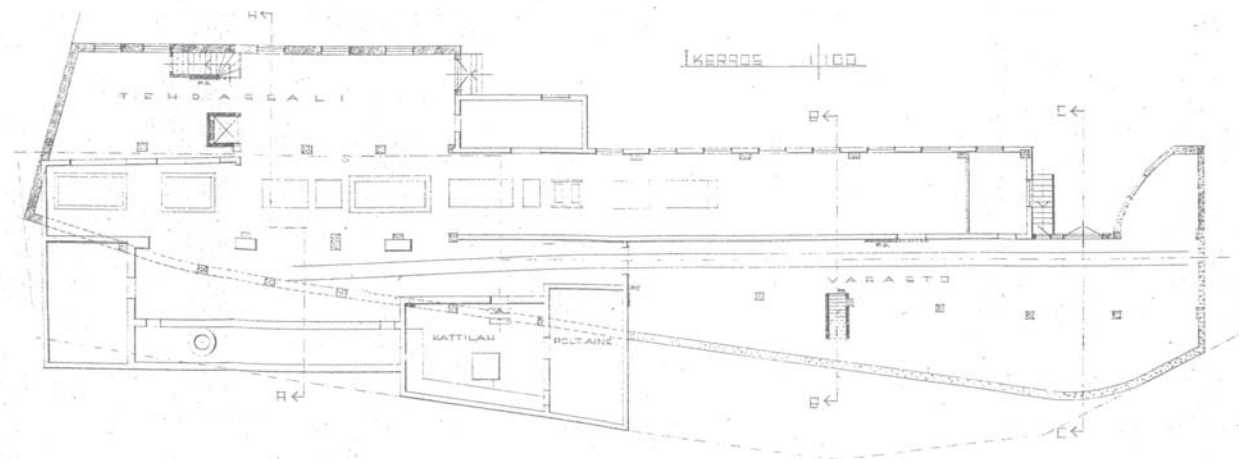
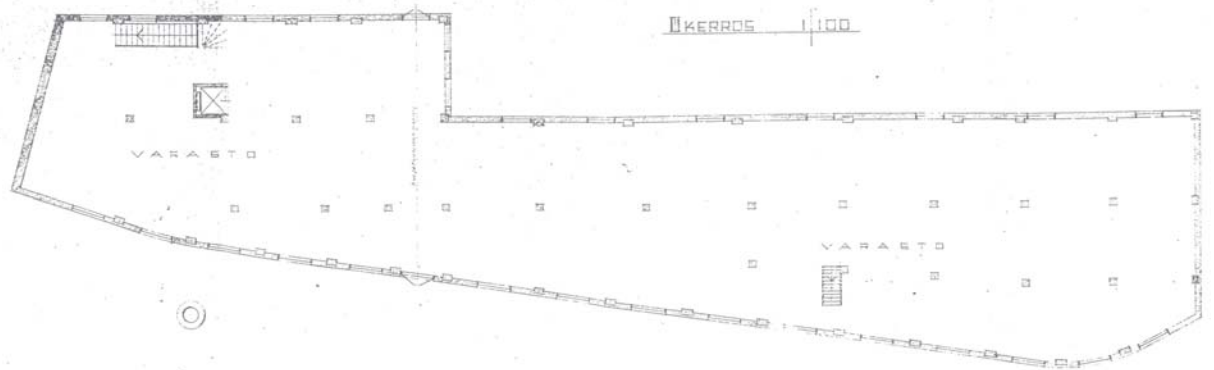
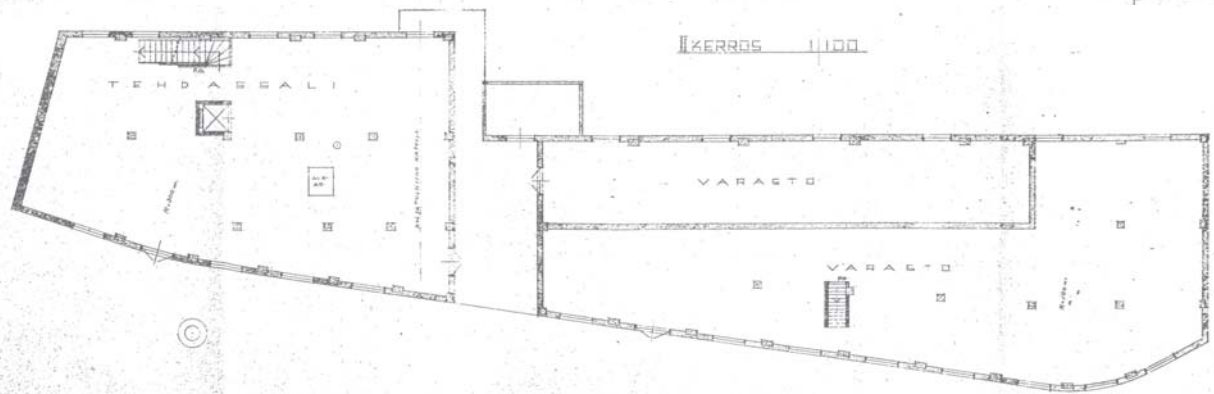
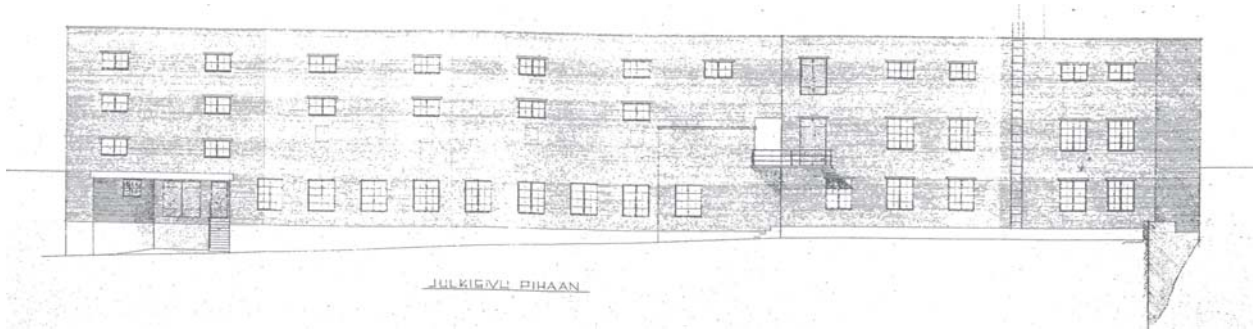
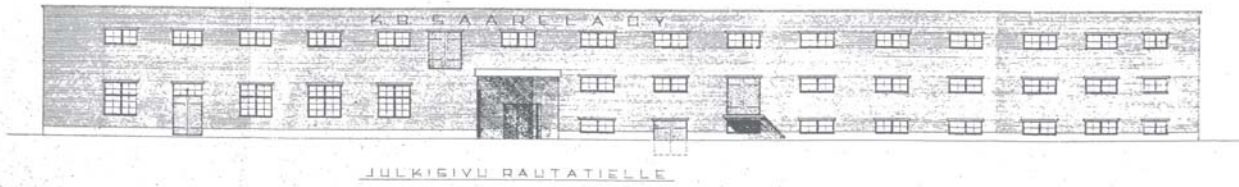
Alla: Kattohuopatehtaan eteläkulman kaareva ulkoseinä (kuvalähde: IVG Polar Oy)

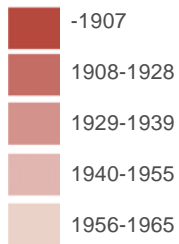
1955

Joulukuussa 1940 Heikki Tiitolan rakennustoimistossa suunniteltiin uudisrakennus tontin vanhojen rakennusten paikalle Tervatehdas K. R. Saarela Oy:lle, joka toimi sementti- ja asfaltiteollisuudessa. Suunnitelma toteutui kahdessa vaiheessa: 1940-luvulla toteutettiin länsipuolen tuotantosiipi. Itäpuolen varastosat toteutettiin vasta 1951 Paavo Tiitolan allekirjoittamien muutossuunnitelmien mukaan. Jälkimmäinen lupa haettiin Tampereen kattohuopatehtaan laajentamiseksi, mistä voi päätellä tontin yrityksen nimen vaihtuneen. Vuoden 1951 suunnitelmien perusratkaisu ja muodonanto noudattivat vuoden 1940 suunnitelmia. Sisätiloihin oli lisätty tavarahissi, portaita oli väljennetty ja julkisivuun oli tehty pieniä muutoksia. Vuoden 1955 rakennusluvassa haettiin lupaa uudelle kattoholville tehtaan länsikulman kellariin, jossa on edelleen suuri säiliö (mahdollisesti öljysäiliö). Toimenpiteellä parannettiin mahdollisesti 1800-luvun lopun kellari-rakenteiden paloturvallisuutta.

Tuotantorakennus on vähäeleinen. Sen merkittävin ominaispiirre on ylärinteen puoleinen julkisivu, jonka punatiilinen muuriseinä kaareutuu etelänurkassa Tikkutehtaankadun suuntaiseksi. Seinä nousee räystään korkeudelle suorana. Vähäeleiseen teollisuusarkkitehtuuriin kuuluva räystäättömyys on kostonut: kunnossapidon puutteessa tiiliseinä on alkanut rapautua. Paikoitellen ylimmäiset tiilet ovat jo pudonneet. Minimalistisin keinoin rakennus synnyttää kadulle vahvan tilan tunnun ja luo omalaatua kaupunkikuvaa. Alarinteen puoleinen 3-4-kerroksinen suora pihajulkisivu on puhtaasti toiminnallinen. Pihalle avautuu yksi lastausaukko, jonka itäkulma on pyöristetty. Toisen kerroksen tasolla seinässä on korkea lastausaukko, jonka yläpuolella on entisen nostolaitteen teräspalkki. Ankaria julkisivuja rytmittävät vaakasuuntaiset pienet ikkuna-aukot. Radanvarren julkisivussa katutasolla on leveä lastausovi. Toisessa kerroksessa sisällä on kuljetinkisko, joka johtaa ratasivun lastausaukulle.

Kattohuopatehtaan julkisivut ja pohjapiirrokset vuoden 1940 rakennuslupakuvista. Ei mittakaavassa. (lähde: RAKVA)

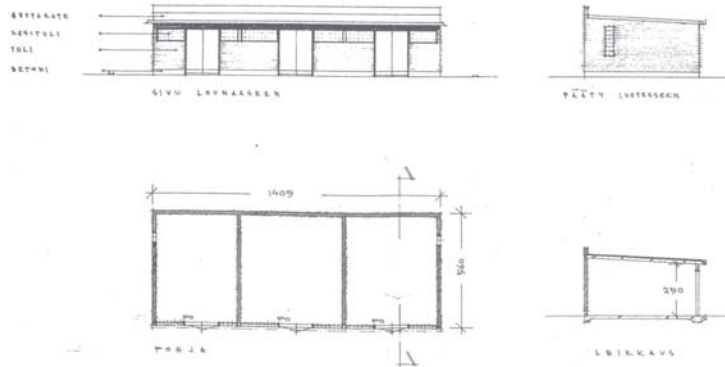
Säilyneet rakennukset

1. Kattohuopatehdas
 2. Asuinrakennus
 3. Varastorakennus, tilapäinen, rak.lupapöytäkirja 23.12 1964, Eero Saari
- Mittakaava 1:2000

1965

Vuonna 1964 Tampereen kattohuopa Oy haki rakennuslupa tilapäiselle varastorakennukselle. Arkkitehti Eero Saaren suunnittelema kivirakennus toteutettiin pihalle rinteeseen paperitehtaan varastojen yläpuolelle. 1970-luvulla rakennuksen käyttö vakiintui ja 1974 rakennusmestari Antti Mäntylä suunnitteli sosiaalitalon sen länsipäähän. Rakennus on edelleen paikallaan. Rakennuksen itäpäädyn puolella on ajoluiska, joka johtaa tehtaan alle.

Oikealla varastorakennuksen rakennuslupa-
piirros 1964. (lähde: RAKVA)

Yläkuva

Varastorakennus on rakennettu kiinnipaperitehtaan varastoihin.

Viereinen kuva

Varaston julkisivu kattohuopatehtaaseen päin (kuvalähde: IVG Polar Oy)

	-1907
	1908-1928
	1929-1939
	1940 - 1955
	1956 - 1965
	1966 - 2006

Nykyiset rakennukset

1. Kattohuopatehdas 1940, (kellari 1800-l)
2. Asuinrakennus, nk. portinvartijan talo, esiintyy paperitehtaan palovakuutusasiakirjoissa 1922
3. Varastorakennus 1964, varastorakennuksen muutos sosiaalituloiksi, rak.lupap. 10.5.1974, Antti Mäntylä
4. Varasto, Tampereen Kattohuopatehdas Oy, kylmä varasto, rak.lupap. 7.4.1971, Eero Saari

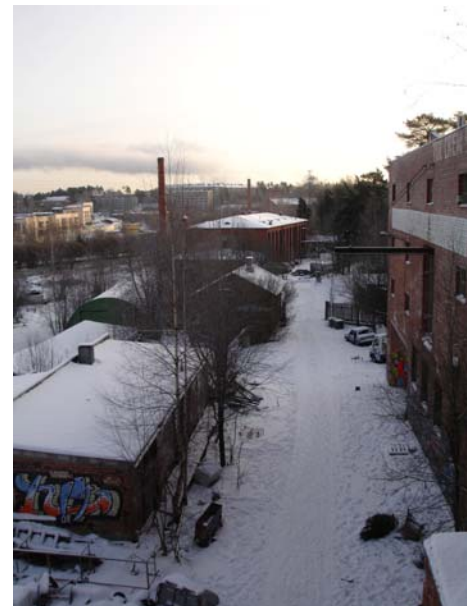
Mittakaava 1:2000

2006

Vuonna 1971 suunniteltiin Eero Saaren arkkitehtitoimistossa kattohuopatehtaan tuotantorakennuksen länsipäähän kylmä varasto. 1976 tehtaalla syttyi tulipalo. Häiriö tuotantoprosessissa syytti kattopahvin päälle laitetun kuuman pien palamaan. Tehtaan toiminta lakkasi tulipalon jälkeen.⁴

Tulipalon jälkeen rakennuksen kunnossapito on laiminlyöty. Sää ja ilkivalta ovat tuhonneet lähes kaikki ikkunat ja ovet ja julkisivumuuraukset ovat rapautumassa. Viimeiseksi graffitimaalarit ovat päässeet tuhraamaan aution kiinteistön seinäpinnat.

Pienen portinvartijantalon kunto on parempi. Rakennuksessa on tehty sisäremontti 1960- tai 1970-luvulla ja siinä on asuttu vielä viime vuosina. Julkisivut on kunnostettavissa säilyttäen niiden alkuperäiset materiaalit ja ominaispiirteet.

Näkymä tehtaan ylimmästä kerroksesta itään Tulitikkutehtaalle.

Tehdas ja länsipäädyn kylmä varastorakennus kuvattuna paperitehtaalta päin

Kuvat 1-5 eteläjulkisivuista

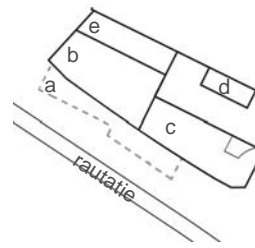
- 1 Kattohuopatehtaan kaareva eteläkulma
- 2 Tehtaan länsiosan ylimmässä kerroksessa radan suuntaan on kuljetuskiskolla varustettu lastausovi. Radan tasossa länsi ja itäosan liitoskohta, jossa nyt on pariovet, on 1951 suunnitelmassa ollut avoin rakennuksen halkaiseva lastaustila. Rakennusvaiheiden raja näkyy julkisivuvuorauksessa.
- 3 Radanpuoleinen julkisivu. Alin kerros on osittain maan alla. Ikkuna-aukot ja seinän alaosa on peitetty levyillä.
- 4 Länsipääty kuvattuna radan varresta
- 5 Kattohuopatehtaan länsipääty kuvattuna paperitehtaan pihasta

4.2 Kattohuopatehtaan nykytilanne valokuvin

Kuvat 6-10 pohjoisjulkisivuista

- 6 Tehtaan varistorakennusten rajaama piha. Itäosan sisäänkäynti on sisäänvedetty.
- 7 Pohjoisjulkisivun ensimmäisessä kerroksessa kaarevan sisäänkäynnin länsipuolella on tehtaan vanhin julkisivun osa 1900-luvun alusta, rakentamisaika epäselvä.
- 8 Lastauslaiturin sisäänkäyntiä korostaa kaareva seinä.
- 9 Maantasokerroksen vanhimman osan päälle on 1951 suunnitelmien mukaan rakennettu tehtaan itäosa. Vanhan ja uuden liitoskohdassa ikkuna-aukkojen yläpuolella on betonipalkki, joka näkyy myös sisätilassa.
- 10 Tehdas varistorakennuksineen on rakennettu kiinni viereisen paperitehtaan tonttiin ja rakennuksiin. Kuvassa pihavaraston alle johtava ajoluiska.

Kattohuopatehdas

- a kellaritilat 1800-l
- b länsiosa 1940
- c itäosa 1951
- d varasto 1964
- e kylmä varasto 1971

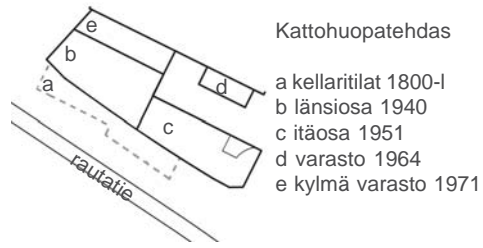

Kuvat 1-6 tehtaan länsiosasta

- 1 Toisen kerroksen eteläpuoleiset kantavat ulkoseinät on vahvistettu tiilipilasterein
- 2 Länsipäädyn ylimmän kerroksen teräsbetonipilaripalkkirakenteita. Lastin kuljetuskiskolla varustettu lastausovi radalle päin oikealla takana.
- 3 Maantasokerroksen massiivitiilikoseinät ovat kantavia. Kuvassa länsipäädyn keskiosan teräsbetonipilaripalkkirakenne.
- 4 Tehtaan vanhimmat 1800-luvun lopulla rakennetut osat ovat maantasokerroksessa. Kuvan kappaholvirakenne sijaitsee tehtaan päämassan ulkopuolella rinteen sisässä.
- 5 Ote 1940-luvulla rakennetun länsiosan tiiliulkoseinästä 1970-luvun varastorakennuksen sisällä. Massiivitiiliseinä on muurattu ristilimityksenä, puukkunan aukko on holvattu tiilistä.
- 6 Kylmän 1970-luvulla rakennetun varastotilan liimapuisia kattorakenteita

Kuvat 7-11 tehtaan itäosasta

- 7 Itäosan pohjoisenpuolinen tila ensimmäisessä kerroksessa on rakennettu ennen 1940-luvun uudistusta. Välipohjassa on käytetty teräspalkkirakennetta, ns Monier'n sovitusta, jossa I-palkkien varaan on valettu suora betonilaatta. Rakennetyyppi oli käytössä yleisesti 1900-luvun alusta 1920-luvulle asti. (Kerrostalot 1880-1940 s.92, kuvälähde: IVG Polar Oy)
- 8 Tehtaan itäosan pohjoisseinällä toisessa kerroksessa näkyy kantava betonipalkki, jonka varaan tehdasta korotettiin 1950-luvulla. Palkki valettiin vanhan tiiliseinän päälle. 2. ja 3. kerroksen välipohjan ristiintuettu betonipalkkisto 1950-luvulta.
- 9 Hissin konehuone sijaitsee katolla.
- 10 Tavarankuljetuskiskot on kiinnitetty tehdassalin kattoon. Kuva on tehtaan itäosan pohjoispuolen ylimmästä kerroksesta.
- 11 1950-luvun laajennuksen kaksivartinen paikallavalettu betoniporras tehtaan itäosassa

4.3 Portinvartijan talon nykytilanne valokuvin

Kattohuopatehtaan portinvartijan asuinrakennus

- 1 Eteläjulkisivun pieni vinoruudutettu ikkuna
- 2 Julkisivuote laudoituksen liittymisestä tiilisokkeliin
- 3 Sisäänkäyntikatos rakennuksen länsipäädystä. Pihaportaat johtavat kellarikerroksen ulko-ovelle, josta pääsee saunatiloihin. Kellaritilat on remontoitu 1960-luvulla.
- 4 Rakennuksen itäjulkisivu
- 5 Rakennuksen länsijulkisivu. Taka-alalla OTK:n tulitikkutehdas

5 Näsin pahvitehtaan alue

Ote Avoniuksen kartasta 1930. Santalahden alueen nykypäiviin säilyneet asuinrakennukset on väritetty keltaisella, tuotantorakennukset punaisella. Nykytilanteen kartta on esitetty sinisillä viivoilla.

Entisen Näsjärven Pahvitehtaan tontilla (Santalahti 1008-6) on Pahvitehtaan 1940-luvulla valmistuneen arkkitehti Bertel Strömmerin suunnitteleman tehdasrakennuksen lisäksi Näsjärvi Pappfabrik –nimiselle pahvitehtaalle valmistuneiden kivi-
rakennusten raunioita 1900-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä ja puurakenteinen suuri asuinrakennus, nk. Breitensteinin huvila. Tontin nykyinen omistaja Näsjärven kiinteistöt Oy:n konkurssipesä hallitsee lisäksi tehtaan länsipuolella olevalla tontilla (Santalahti 1008-21) sijaitsevia kolmea pientä asuinrakennusta. Tämä selvitys sisältää Breitensteinin huvilan ja tehtaan tontin länsipuolella olevat kaksi pientä asuinrakennusta (vihreä ja keltainen). Valkoinen asuinrakennus, jolla on voimassa oleva purkulupa, ei sisälly selvitykseen.

1. vanha pahvitehdas
2. Breitensteinin huvila
3. Enqvistin huvila
4. keltainen talo
5. vihreä talo
6. uusi pahvitehdas
7. Rantakylä
8. Santalahden pysäkki

Pahvitehdas kuvattuna idästä

5.1 Breitensteinin huvila

tontti Santalahti-1008-6, osoite Rantatie 17-19

Rakennusvaiheet

Asuinrakennusta kutsutaan Breitensteinin huvilaksi 1919 Näsijärven Pahvitehdas Oy:n johtajana aloittaneen insinööri R. Breitensteinin mukaan. Todennäköisesti rakennus on kuitenkin valmistunut jo 1800-luvun lopulla, viimeistään 1900-luvun alussa. Mekaanikko Sandor Ingelius perusti tehtaan Näsijärvi Pappfabrik-nimisenä 1893. Vuonna 1903 insinööri Axel Sumelius osti tehtaan, purkautti vanhat puurakennukset ja rakennutti tiilirakenteisen uuden tehtaan, jonka rauniot ovat edelleen paikoillaan.¹ Voidaan olettaa, että asuinrakennus on valmistunut viimeistään Sumeliuksen käyttöön 1900-luvun alussa. Rakennuksen tyylipiirteet, käytetyt materiaalit ja ullakolla säilyneet 1800-luvun lopun tilikirjat viittaavat 1890-luvulle. Rakennuksen käyttöhistoriaa ei ole selvitetty tarkemmin tämän työn puitteissa. Ullakolla on säilynyt tehtaan tilikirjoja 1890-luvulta ja ruotsinkielisiä aikakauslehtiä 1900-luvulta. Pikaisesti katsottuna asiakirjoissa ei mainita kyseistä asuinrakennusta. Rakennuspiirustuksia ei myöskään löytynyt. Ruotsinkieliset tilikirjat koskivat useita eri tehtaita ja kiinteistöjä, mm. Merijoen kartanoa.

Sisätiloista voidaan tunnistaa ainakin kolme rakennusvaihetta: 1900-luvun vaihe, 1920-50-luku ja 1980-luku. Useiden pahvitehtaan johtajien tiedetään asuneen rakennuksessa. Nyt rakennus on vuokrattu varastokäyttöön.

Iso kuva:

Breitensteinin huvila kuvattuna pohjoisesta

pahvitehtaan suunnasta

Pienet kuvat ylhäältä alas:

Huvilan pääty luoteeseen

Huvilan pääty kaakkoon

Järvijulkisivun poikkipääty ja parveke

Pääsisäänkäynti parvekkeen alapuolella. Lasi-

aukkoinen puupeiliparivoi on alkuperäinen.

Rakenteet ja julkisivut

Suuri, osittain kaksikerroksinen asuinhuvila sijaitsee pahlitehtaan tontin ylärinteessä rautatien alapuolella. Tiilirakenteinen ja pohjoispuolelta täyskorkea kellarikerros on upotettu rinteeseen, asuinikerros on vaakahirsirunkoinen ja puurakenteinen ullakko on kylmä. Hirsi ulottuu tasavarviin. Julkisivut ovat öljymaalatut ja vaakapaneloidut, naulatyypin leikko- tai takonaula. Ulkovoorausta jäsentävät puuleikkauksin ja -hammastuksin koristellut ikkuna- ja vuorilistoitukset. Suhteellisen loivan satulakaton katteena on maalattu palapelleistä saumattu teräsohutelvykate. Ikkunat on uusittu alkuperäisen T-karmillisen mallin mukaan 1980-luvulla. Molemmilla pitkillä julkisivuilla on poikkipäädyt, joissa on yksi T-karmillinen pystyikkuna. Pohjois-sivulla asuinikerroksessa järven suuntaan on puuleikkauksin koristeltu parveke, jonka alapuolella on alkuperäinen pariulko-ovi, rakennuksen pääovi. Etäljulkisivun molemmilla sivuilla on sisääntuloporstua.

Sisätilat

Alakerroksen pääovelta johtaa yläkerrokseen leveä puuportaikko, jonka kaiteen mahtipontiset sorvatut puubalusterit ovat ootratut. Asuinikerroksen länsipäähän on remontoitu 1980-luvulla kipsilevyypintainen sähkölämmityksellä varustettu moderni asuinhuoneisto yhteen tasoon. Kellarikerroksen huonetilojen pintarakenteet on purettu ja runkorakenteet ovat nyt näkyvissä. Itäpäädyn huoneet ovat kylmillään ja niiden pinnoissa on säilynyt pinkopahveja, tapetteja ja korkkilinoleummattoja 1900-luvun vaihteesta ja 1920-50-luvuilta. Mattojen alta paljastuu maalattu puulattia. Itäpäädyssä järven puolella on suuri salitila, jonka katos-pinkopahvin alapuolella näkyy sabluunamaalauksin koristeltu kattotapetti, jonka värit ovat haalistuneet. Salissa on rakennuksen ainoa säilynyt kaakeliuuni. Pelkistetty klassistinen uuni on pinnoitettu valkoisilla sileillä kaakeleilla. Pääosa alkuperäisistä puupeiliväliovista ja listoista on tallella ainakin itäpäädyn remontoimattomissa huoneissa. Ullakolle on varastoitu kauniita lasiaukollisia puupeilipariviovia.

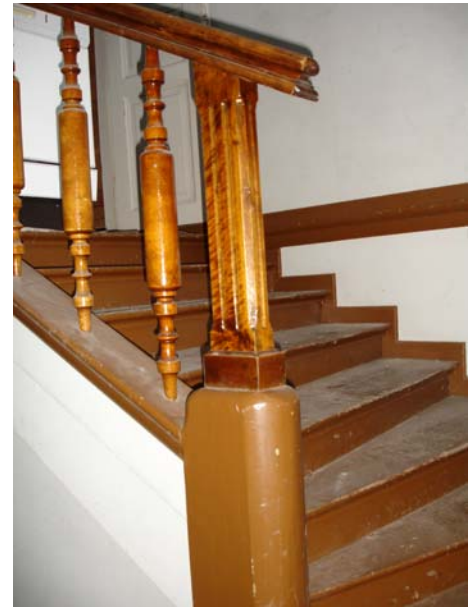
Vasemmalla: Breitensteinin huvilan luoteispääty näkyy pahlitehtaan betonisillan takana

Pienet kuvat ylhäältä alas:

Salin koristemaalattua kattotapettia puretun pinkopahvin alla

Sisäänkäyntiportaan sorvattu ja ootratu puukaide

Pääsisäänkäynnin sisäpuolinen lasiaukollinen puupeiliparivio. Yläkehässä leikattuja puukoristeita.

Ote Näsijärven pahvitehdas Oy:n asemapiirrokselta vuodelta 1943 (allekirjoittanut Bertel Strömmer, lähde: RAKVA) Tehtaan länsipuolella on ollut useita pieniä asuinrakennuksia säilyneiden kolmen lisäksi. 1. keltainen mökki, 2. vihreä mökki, 3. valkoinen mökki.

Sivun ylälaidassa: keltainen ja vihreä talo kuvattuna pohjoisesta
 Yläpuolella:
 Valkoinen mökki kuvattuna luoteesta
 Vihreän talon alarinteenpuoleinen pääty
 Oikealla: keltaisen talon luoteispääty, taka-alalla pahvitehdas

5.2 Keltainen ja vihreä mökki

tontti Santalahti-1008-21

Santalahden teollistuminen ja ennen kaikkea Näsijärven pahvitehdas synnytti tehdastyöläisten tiiviin asuinalueen pahvitehtaan länsipuolelle. Rantakyläksi nimitetyn yhdyskunnan vaatimattomissa asuinmökkeissä asui pahvitehtaan työläisiä. Kylä on purettu viimeisten kymmenien vuosien aikana. Kylän itäreunalla on säilynyt kolme pientä asuinmökkiä välittömästi pahvitehtaan länsipuolella. Kaksi rakennusta, keltainen ja vihreä, sijaitsevat tiiviissä ryhmässä entisen Santalahden pysäkin kohdalla rautatien pengerryskiveyksien alapuolella välittömästi tehtaan länsipuolella. Rakennusten lisäksi ryhmään kuuluu rinteeseen upotettu maakellari. Vaaleaksi maalattu asuinmökki sijaitsee alempana rinteessä. Mökille on annettu purkulupa. Kaikki rakennukset näkyvät pahvitehtaan rakennuslupien asemapiirustuksissa ajanjaksolla 1937-1970. Tämän työn puitteissa ei ollut mahdollisuutta selvittää rakennusten syntyvaiheita, asutushistoriaa ja rakennusaikaa tarkemmin.

Julkisivut ja rakenteet

Yksikerroksiset asuinrakennukset ovat ilmeisesti hirsirakenteisia. Ne on perustettu kulmistaan graniittipysty kiville. Keltaisen talon kivien välinen sokkeli on muurattu umpeen tiilillä, jotka on maalattu ruskeiksi. Molempien talojen ulkovaorilauta on tasavarviin vaakasuuntainen ja ullakko on pysty laudoitettu. Rakennuksiin käydään sisään ylärinteen puolelta umpikuisteilta. Vihreän mökin ikkunat ovat 1940-50 -luvun tyyliiset sisään-ulos avautuvat sivutuuletusikkunalla varustetut puuikkunat. Keltaisen mökin ikkunat on uusittu todennäköisesti 1970- tai 80-luvulla sisäänpäin avautuviksi puuikkunoiksi. Yksinkertaiset ikkunavuorilistat ajoittuvat ajanjaksolle 1920-50.

Sisätilat

Keltainen rakennus koostuu kolmesta peräkkäisestä pienestä huoneesta. Vihreän mökin huonejärjestys ei selviä ulkohahmosta. Hauska yksityiskohta tuskin neljän metrin levyisessä mökissä on suuri järven suuntaan avautuva ullakon ikkuna.

Iso kuva: Näkymä pahvitehtaan luoteissivulle naapuritontilta.

Pienet kuvat ylhäältä alas:

Ulkoportaat pahvitehtaan luoteispäädyssä
Pihanäkymä keltaisen talon eteläpuolelta itään päin
Keltainen talo kuvattu idästä pahvitehtaalta päin
Keltainen talo kuvattuna lännestä päin

Viereinen kuva

Santalahden entisen seisakkeen graniittikivipengerrystä, taustalla Pispalan haulitorni

Alla Rivinteeritukimuureja asuinrakennusten eteläpuolella

Maakellari sisäpuolelta

Lähiympäristö

Rakennusten eteläpuolelle rajautuvat pienet ja intiimit sisääntulopihat. Etelän puolella pihvoja rajaavat sammaloituneet, pulterikivistä ladotut rivinteeritukimuurit. Vihreän mökin pihassa on rinteeseen kaivettu betoniholvattu maakellari. Santalahden entisen rautatieseisakkeen graniittikivipengerrys nousee korkeana muurina ylärinteessä rakennusten länsipuolella. Pienet hylätyt mökit, pusikoituneet pihat ja rinne sammaloituneine kiveyksineen muodostavat yllättävän vastakohtan pahvitehtaan monumentaaliselle mittakaavalle.

6 Paasikosken ja tukkimiesten asuinrakennukset

Skanskan hallinnassa olevien yleiskaava-alueen länsipäädyn tonttien nykyiset rakennukset liittyvät Rosenlewin tukinuitto-toimintaan ja Paasikosken puunjalostustoimintaan alueella 1900-luvun alkupuoliskolla. Entisellä Rosenlewin alueella on säilynyt ns. Tukkiilaisten asuinrakennus (tontti Santalahti 1225-4). Paasikosken puuteollisuuden, myöhemmin Puutyö Uran, tuotantorakennukset on purettu. Tontilla on säilynyt Paasikosken asuinrakennus (tontti Santalahti 1225-4). Kolmas alueella säilynyt 1900-luvun alkupuoliskolle ajoittuva rakennus on pieni punertavankeltainen asuinrakennus mäen päällä tontilla 1225-5 osoitteessa Näsijärvenranta 37. Tämä hyväkuntoinen pieni rakennus 1900-luvun ensimmäiseltä neljännekseltä ei sisälly tähän selvitykseen.

Ote Avoniuksen kartasta 1930. Nykypäiviin säilyneet asuinrakennukset on väritetty keltaisella. Nykytilanne on esitetty sinisillä hiusviivoilla.

- (1. Pölkylänniemi, Rosenlew)
- (2. Punainen tukkitie (Rosenlewin alue)
- (3. Harmaa tukkitie)
- (4. Puutyö Ura)
5. Paasikosken asuinrakennus
6. Tukkiilaisten asuinrakennus
7. Asuinrakennus Näsijärvenranta 37

Puutyö ura Oy kuvattuna laiturilta järven suunnasta 1945.
Lähde: TKA E.M. Staf:840, Vapriikin kuva-arkisto

6.1 Paasikosken talo

Näsijärvenranta 34

Paasikosken talo liittyy rakennuksen pohjoispuolella Näsijärveen pistävän niemen kohdalla sijainneen puunjalostusliikkeen toimintaan. Paasikosken puuteollisuusliike perustettiin 1910-luvulla. Liike jatkoi vuonna 1936 nimellä Puutyö Ura. Puuteollisuusliikkeen perustaja Paasikoski rakennutti omaan käyttöönsä talon korkealle rantatörmälle ilmeisesti vuonna 1925 ja asui siinä kuolemaansa saakka. Vuodesta 1974 vuokralaiset ovat pitäneet taloa kunnossa. Asuinrakennus on ainoa säilynyt rakennusmuistomerkki Paasikosken puusepänteollisuudesta Santalahden länsiosassa.

Asuinrakennus tontilla 1225-5 osoitteessa Näsijärvenranta 37 kuvattuna etelästä

Rakentamisaikanaan talo kuului puunjalostusliikkeen tuotantorakennusten eteläpuolelle ja nk. harmaan tukkitien länsipuolelle rinteeseen syntyneeseen asuinrakennusten ryhmään. Asuinrakennus on Näsijärven rannan suuntainen ja sen varastopiharakennukset on rakennettu päärakennuksen länsipään jatkeeksi jyrkkään länsirinteeseen. Rakennuksen julkisivuja leimaa punaisilla ruukkutiilillä katettu mansardikatto. 1920-luvun rakentamiselle tyypillisesti laudoitetut julkisivut on maalattu punaiseksi valkoisin vuorilistoin. Yllättäen ikkunajaotus on venäläistyyppinen T-karmillinen eikä 20-luvulla yleistynyt tasaruudutettu malli. Omintakeinen leveä ulokkeelle rakennettu

lasikuisti pohjoissivulla tarjoaa kylmiltä tuulilta suojatun näköalapaikan Näsijärven selälle. Tämän työn puitteissa sisätiloihin ei tutustuttu, mutta rakennusinventoinnin mukaan sisätiloissa on säilynyt alkuperäinen tilajako ja kiintokalustusta mm. ovia ja neljä kaakeliuunia. Lattioihin on kiinnitetty kovalevyjä, mutta alkuperäinen puulattia on säilynyt niiden alla. Kuistilla sijaitseva kylmäkaappi – teräksinen kylmäsäiliö, josta on pieni ilmastointiputki ulos – on myös Paasikosken ajoilta.¹

Yläpuolella

Paasikosken talon eteläpuolella on korkea betonimuuuri Rosenlewin aikoinaan omistamien alueiden itärajalalla.

Vasemmalla:

Näsijärvenkadun vanha tielinja nousee Paasikosken asuinrakennukselle okrankeltaisen pienen asuinrakennuksen sivuitse. Tien alapuolella on M-realin metsäopisto ns. Silva.

Vasemmalla alinna:

Paasikosken järvenpuoleinen julkisivu

Oikealla alla: länsirinteeseen rakennettu varasto-siipi kiipeää ylös rinnettä

Oikealla alinna: eteläkulma

Yllä: Tukkilaisten asuinrakennus kuvattuna Paasikosken talolta. Etualalla piharakennus.
Alla: Eteläsivun itäpuolen sisäänkäyntikatos

6.2 Tukkilaisten asuinrakennus

Paasikoskentalon länsipuolella rinteen alla Paasikiventien korkeustasolla sijaitsee mansardikattoinen suuri vaalea puurakennus. Rakennus liittyy Rosenlewin puunkuljetustoimintaan alueella. Santalahdella koottiin tukkeja, jotka uiton jälkeen nostettiin ns. punaista I. Rosenlewin tukkitietä pitkin rautatielle ja kuljetettiin edelleen Poriin puunjalostustehtaille raaka-aineeksi. Muistitietojen mukaan rakennus on toiminut tukkilaisten kämppanä, johon miehet majoittuivat uiton aikana.² Se sijaitsi ns. Rosenlewin alueella. Tontin rajalla oleva aita on ollut Rosenlewin alueen raja.³ Suuri kaksikerroksinen asuinrakennus on nykyään vuokralaisten käytössä. Talossa on kolme asuntoa, joiden sisäänkäynnit ovat rautatien puolella eteläsvivulla. Rakennus on nykyään ainoa Rosenlewin toiminnasta ja tukkilaisuudesta kertova rakennus alueella.

Julkisivut edustavat 1920-luvun klassismia. Sementtitiilillä katetun mansardikaton räystäät kääntyvät 20-luvulle tyypillisesti ulospäin. Eteläjulkisivussa on leveä, päämassa harjan korkuinen poikkipääty. Pystyrimavuoratut levein vuorilaudoin viimeistellyt julkisivut on maalattu öljymaalilla. T-karmillisten ikkunoiden ylimmät puitteet on jaettu neljään pieneen pystyruutuun, alapuitteet kahteen ruutuun. Rakennuksessa on kaksi asuinkerrosta ja kellarissa sisäänkäynti- ja muita käyttötiloja. Kattomuoto, jaotetut ikkunat ja julkisivujen klassistiset yksityiskohdat viittaavat 1920-luvun huvilarakentamiseen. Vuosikymmenien kunnossapidon laiminlyönti näkyy julkisivujen ja rakennusosien huonona kuntona. Vaurioista huolimatta talo on mahdollista kunnostaa alkuperäistä vastaavaan käyttökuntoon. Pihassa on pieni pystyrimavuorattu kylmä piharakennus, joka on katettu sementtitiilillä ja maalattu punamultamaalilla.

Vasemmalla: Tukkilaisten asuinrakennus kuvattuna etelästä
Vasemmalla alla: Talon länsisivu
Oikealla alla: Pihapiiri kuvattuna pohjoisesta, taustalla rautatie

7 Arviointi

Aluksi

Santalahden kaupunginosa on suuren rakennemuutoksen edessä. Agraariaikana alue säilyi rakentamattomana johtuen viljelyyn sopimattomasta pohjoiseen laskevasta rinteestä ja mäntyjä kasvavan moreeniharjun maaperästä. 1800-luvun lopulla saha- ja puunjalostusteollisuus valtasi Santalahden Tammerkosken tonttipulan vuoksi. Näsijärven rannalla oli rakentamatonta tonttimaata ja puunjalostusteollisuuden vaatimat vesi-, maantie- ja rautatiekulkuyhteydet. Santalahden teollisuusympäristö tuotantorakennuksineen ja tehtailijoiden ja työväen asuinrakennuksineen oli laajimmillaan toisen maailmansodan aikoihin. Vielä sodan jälkeen aluetta kehitettiin teollisuuden eh-

Ilmakuva kaakosta Santalahden teollisuusalueen suuntaan. Rautatien takana Pispalan kaupunginosa. Etualalla paperitehtaan järvenpuoleisen laajennussiiven rakennustyömaa. Kuvasaika ilmeisesti 1930-luvun loppu. Lähde: Tampereen kaupungin ympäristötoimi, kaavoitus.

doilla, mutta 1950-luvun lopulta lähtien historiallinen teollisuusympäristö on alkanut rappeutua pala palalta. Alun perin alue sijaitsi kaupungin rajojen ulkopuolella kaukana keskustasta. Sadan vuoden kuluessa teollisuustuotanto alueella on loppunut nimenomaan huonojen kulkuyhteyksien ja tonttimaan rajallisuuden vuoksi. Nyt alue on Tampereen keskustan tuntumassa. Se on jäänyt varjoon rautatien ja rannan suuntaisten vilkkaiden läpikulkuteiden väliin. Santalahden entinen teollisuusalue on rappeutunut ja rakennuksista suuri osa on autoitunut.

Santalahden puunjalostusteollisuuden valtakunnallinen ja paikallinen merkitys

Tekstiili- ja kenkäteollisuuden kaupunkina tunnetun Tampereen teollisessa historiassa puunjalostusteollisuuden merkitys jäi toisarvoiseksi. Lukuun ottamatta Frenckellin paperitehdasta valtakunnallisesti merkittävimmät varhaisen puunjalostusteollisuuden muistomerkit löytyvät Tampereen ulkopuolelta. Alkuaikoina Santalahti leimautui nimenomaan saha- ja puunjalostusteollisuuden alueeksi. Myöhemmin 1900-luvulla Santalahden puunjalostusteollisuus ei kuitenkaan pärjännyt kilpailussa Lielahden sulfiittiselluloosatehtaan ja Haاران paperitehtaan rinnalla. Tästä syystä yleiskaava-alueen teollisuuslaitokset eivät nouse Pirkanmaan merkittävimpien puunjalostusteollisuuden rakennusmuistomerkkien joukkoon. Santalahti on kuitenkin vaikuttanut merkittävästi valtakunnallisesti merkittävän Pispalan työläiskaupunginosan syntymiseen ja muotoutumiseen ja sen sisällä löytyy edelleen paikallisesti ainutkertaista rakennuskulttuuria.

Rakennetun ympäristön teollisen kulttuurihistorian jäljet

Santalahden alue on teollisuuden ja sen varaan rakentuneen asutuksen muovaama harvinaisen laaja ympäristö. Sen teollinen historia näkyy yhä yhdyskunnan rakenteessa ja rakennuskannassa, vaikkakin uusi tehokas asuntorakentaminen ja massiivinen läpikulkuliikenne ovat murentaneet alueen yhtenäisyyttä. Vanhojen tuotanto- ja asuinrakennusten ohella teollinen toiminta on jättänyt rinnemaisemaan merkkejä kulku- ja kuljetusreiteistä (tiet ja niiden rivinteeripengerrykset, raja-aidat, tehtaiden betonisillat, kiskotiet, Santalahden seisakkeen kivipengerrykset).¹ Seuraavassa arvioidaan näitä teollisen rakennetun kulttuuriympäristön eri mittakaavaisia jälkiä kohteittain.

7.1 Maisemaelementit

7.1.1 Rinne ja harju

Tärkein kulkuyhteys teollisuusalueelle oli rautatie. 1960-luvulle asti myös maantieyhteys alueelle tuli harjulta rautatien yli. Jokaisen tehtaan kohdalla korkealla rinteiden päällä oli pistoraide raaka-aineiden ja valmiiden tuotteiden kuljetuksia varten. Alempana rinteessä oleviin tehtiisiin ja järven rantaan kuljetettiin tavaraa erilaisia kiskoteitä ja siltoja pitkin. Betonisiltoja pitkin rahti voitiin siirtää raiteita pitkin suoraan junasta tehdasrakennuksen ylimpiin kerroksiin ja toisinpäin. Paperitehtaan kiskoteistä ei ole säilyneitä merkkejä näkyvissä. OTK:n tulitikkutehtaan ja Näsijärven paperitehtaan betoniset kuljetussillat ovat säilyneet muistomerkkeinä tästä jyrkän rinnemaaston aikaansaamasta logistiikkajärjestelmästä. Nämä Santalahden teollisuusalueelle tyypilliset logistiikkarakenteet kertovat teollisesta prosessista ja niiden säilyttämistä rakennusten uudiskäyttöä suunniteltaessa suositellaan.

7.1.2 Ranta

Näsijärven ranta oli edellytys paperi- ja puujalostusteollisuuden syntymiselle alueella. Kaikilla puunjalostustehtailla oli oma rantansa tukinuittoa varten. Rannan monivaiheisen täytön ja Paasikiventien rakentamisen myötä rantaviiva on siirtynyt ja Santalahden teollisuusrakennusten alkuperäinen yhteys järveen katkennut. Samassa vanhojen teollisuusprosessien kertovuus on heikentynyt. Vanhaa hiekkarantaa on säilynyt ainoastaan Pölkkylänniemessä ja Paasikosken rannassa.

Yläpuolella: Näsijärven pahvitehtaan teräs-betonirakenteinen lastaussilta suoraan rautatielle
Alla: OTK:n tulitikkutehtaan lastaussilta

Viereinen kuva:

Näkymä kattohuopatehtaan 3. kerroksen ikkunasta Näsijärvelle. Rantaviiva on 1950-luvulta alkaen siirtynyt täyttöjen myötä kauemmaksi tehtaasta.

Alla

Rakennusten väliin rinteeseen syntyneitä alueen sisäistä tieverkostoa, näkymä kattohuopatehtaalta Tulitikkutehtaalle päin.

Pahvitehtaan 1940-luvun rakennuksen itäsivu on sijoitettu kohtisuoraan rinteä vastaan.

Tehtailija J. W. Enqvistin rakennuttama huvila on 1800-luvun lopulta.

7.1.3 Rakentumisen periaatteet ja kaupunkikuva

Tuotantorakennukset sijoitettiin rinteeseen käytännöllisesti rantaviivan, rinteiden korkeuskäyrien ja rautatien suuntaisesti. Paperitehtaan alueen rakentumisen vaiheet näyttävät, miten tehdas ja sen tuotantoprosessi laajenivat rinteeseen. Paperitehdas rakennettiin rannan läheisyyteen. Sen varastot upotettiin ylärinteeseen. Ylemmäksi rinteeseen paperitehtaan yläpuolelle rakennettiin toinen tuotantolaitos, kattohuopatehdas. Tehtasrakennukset sijoituivat rinteeseen korkeuskäyrien suuntaisesti lomittuen ja terassoituen eri korkeustasoille. Tämä harjulta kohti rantaa suuntautuva terassoitumisen periaate rikottiin ensimmäisen kerran 1940-luvun tehdassuunnitelmissa. Paperitehtaan tontille suunniteltiin uusi tehdas kohtisuoraan rinteä vastaan. Suunnitelma ei toteutunut. Näsijärven Pahvitehtaan 1940-luvulla toteutuneessa uudessa suuressa tehdasrakennuksessa rakennuksen syvä runko ja sen myötä itä- ja länsijulkisivut suuntautuivat kohtisuoraan rinteä vastaan. Rantajulkisivu ei enää madaltunut rinteiden jyrkkyyteen terassoituen vaan muodostui monumentaaliseksi ja korkeaksi.

Tehtaiden rinnalle rakennettiin pieniä työläisten asuinrakennuksia ja ylellisiä tehtailijoiden huviloita. Tuotantorakennukset ja asuinrakennukset lomittuivat maisemassa rinnakkain ja päällekkäin.

Asuinrakennukset synnyttivät teollisuusympäristöstä poikkeavaa pienimittakaavaista ympäristöä etenkin pahvitehtaan ja Puutyö Uran välille nk. Rantakylään. Alueella on säilynyt yksittäisiä asuinrakennuksia (Paasikosken ja tukkilaisten asuinrakennukset) ja muutaman asuinmökkin ryhmä. Rantakylä on purettu jo aikaisemmin uudisrakentamisen tieltä.

Rakennusten väliin rinteeseen syntyi alueen sisäinen tieverkosto. Yleensä tiet muodostuivat korkeuskäyrien suuntaisiksi. Edelleen siellä täällä tie nousee loivasti ylös rinnettä entisille rautatiepysäkeille ja tasoristeyksiin. Suuret tehdasrakennukset, pienet asuinrakennukset ja tiestö ovat muovanneet paikoitellen ainutkertaista pienipiirteisesti polveilevaa kaupunkiympäristöä, jota maisemassa jäsentävät savupiiput maamerkkeinä ja lähiympäristössä matalat pulterikivistä ladotut rivinteerit. Parhaiten säilyneet vanhat tielinjat ovat OTK:lta kattohuopatehtaan taakse entiselle rautatiepysäkille nouseva Tikkutehtaantie ja paperitehtaan tontilta viistosti luujauhotehtaan takaa rautatielle nouseva Tipotie. Rantakylän kohdalla tielinja on säilynyt, mutta rakennettu ympäristö on hajonnut.

Yläkuva:

Rinteeseen terassoituvat tehtaot ja asuinrakennukset. Etualalla paperitehdas, jonka takana kattohuopatehdas.

Alla:

Näkymä Tikkutehtaantieltä ylös rinnettä kohti Pispalaa ja paperitehtaan kohdalla Tipotieltä itään alas kohti tulitikkutehdasta.

7.2 Rakennuskohtaiset arvioinnit

7.2.1 OTK

Yhteenveto

Tulitikkutehdas liittyy 1920- ja 30-lukujen osuuskuntaliikkeiden keskusjohtoiseen ja suunnitelmalliseen rakennustoimintaan, mikä synnytti arkkitehtonisesti merkittäviä tuotanto- ja liikerakennuksia Suomeen itsenäisyyden alussa. Tehdas ja makasiini ovat tontin kulttuurihistoriallisesti merkittävimmät rakennukset. Ne edustavat 1920-luvun klassismin rakennustapaa. Kaupunkikuvallisten ja arkkitehtonisten arvojen lisäksi rakennukset tarjoavat toimivat raamit uusiokäytölle. Suhteellisen syvärunkoinen, kompakti ja valoisa tehdasrakennus on mahdollista kunnostaa työ-, kokoontumis- tai asumiskäyttöön säilyttäen sen julkisivujen, rakenneratkaisujen ja sisätilojen ominaispiirteet. Uudiskäytön vaatimat uudet sisäänkäynnit on toteutettava pystyikkunakenttiin. Paksuja vertikaalitiilipilastereita ei saa rikkoa. Pienen tiilimakasiinin uudiskäytölle asettavat haasteen rakennuksen pieni koko, saavutettavuus rinteen harjulla, vähäinen ikkuna-ala ja sisäkaton harvinaisen näyttävä puupalkistorakenne. Katosta riippuva kuljetinkisko nostinkoneineen on mielenkiintoinen teollisuuskäytön jäänne. Teollisuuden aikaisen teräsbetonirakenteisen kulkusillan säilyttäminen on välttämätöntä tuotantoprosessin logistiikan havainnollistamiseksi tehtaan ja makasiinin ja edelleen rautatien välillä. Savupiipun säilyttäminen on tärkeää paitsi tuotantoprosessin havainnollistamiseksi myös kaupunkikuvallisen ja maisemallisen asemansa vuoksi. Savupiippuun liittyy itäpäädyn tiilirakenteinen voimala, tehtaan sydän. Tällä hetkellä suurin uhka tulitikkutehtaan rakennuskannalle on ilkivallasta ja kunnossapidon puutteesta aiheutuva rappeutuminen.

Kuvaparit ylhäältä alas
Pääsisäänkäynnin pääty 16.5.1939 (lähde: TKM
2457) ja nyt.
Tehdas kuvattuna kaakosta autotallien edestä
ennen (lähde: TKM b_5250) ja nyt.

Kuvat ylhäältä alas:
Tehtaan pohjoiskulma ja piippu
Betonisilta ja puuparivoi
Eteläjulkisivun 1970-luvulla levennetty aukko

Viereinen kuva:
Voimalan kulma ja puurakenteinen katos. Taus-
talla makasiini.

Julkisivut

Tehdas ja nk. ruutivarasto on rakennettu samanaikaisesti ja niiden julkisivut ovat säilyneet hyvin alkuperäisessä asussaan. Muutoshistoria ei ole jättänyt julkisivuihin merkittäviä nuorempia kerrostumia. Autokauppatoimintaa varten toteutettu rakennuksen ominaispiirteistä piittaamaton eteläjulkisivun uusi aukko on näkyvin muutos.

Julkisivujen merkittävät ominaispiirteet ovat vertikaali-ikkunauhojen ja muurattujen umpiosien säännöllinen rytmi, konttoripäädyn sisäänvedetty pääulko-ovi ympäröivine monipolvisine listoituksineen ja kenttineen, profiloitu räystäslistoitus, voimalaosan leveät puoliympyränmuotoiset ikkunat, pohjoiskulman koristeellinen ilmanvaihtoehormi ja pyöreä savupiippu. Alkuperäiset puuikkunat ja -ulko-ovet ovat huonossa kunnossa mutta korjattavissa käyttökuntoon perusteellisella kunnostuksella.

Voimalan eteläpuolella on huonokuntoinen puurakenteinen katosrakennelma tukkien käsittelyyn. Sen purkaminen ei heikennä olennaisesti tehdasalueen rakennushistoriallista kertovuutta.

Sisätilat ja rakenne

Sekä tulitikkutehtaan että makasiinin tilojen ja rakenteiden alkuperäisyysaste on suuri. Tiloihin on tehty joitakin väliseinämuutoksia. Sisätiloista löytyy kolme kiinteän sisustuksen vaihtetta: Alkuperäisiä klassistisia rakennusosia ovat useimmat väliovet listoineen sekä portaikko metallisälekaiteineen ja puukäsijohtimineen. Sodanjälkeisiä funktionalistisia laakaväliovia ja pintarakenteita löytyy toisen kerroksen sosiaalituloista, jotka muutettiin 1940-luvun lopulla. Viimeisiä muutoksia ovat autokauppias Pekka Mäkisen teettämät konttoritilojen levyrakenteiset alakatot. Rakenteellinen perusratkaisu on säilynyt. Kuljetuskiskoratoja ja makasiinin Demag -nostinta lukuun ottamatta varsinaisia tulitikkujen valmistusprosessiin liittyviä teollisia kalustefragmentteja ei ole säilynyt.

7.2.2 Entinen Santalahden paperitehdas

Santalahden Paperitehtaalla on takanaan monivaiheinen muutos- ja laajennushistoria. Punatiilinen kompakti Enqvistien tehdas on laajentunut pitkittäissuunnassa kaakkoon, järven suuntaan koilliseen ja ullakolle useissa eri vaiheissa monimuotoiseksi ja -aineiseksi kokonaisuudeksi. Monet muutos- ja laajennusvaiheet ovat peittäneet paperitehtaan alkuperäisen 1800-luvun lopun teollisuusarkkitehtuurin paikoin tunnistamattomaksi. Laajennusten lisäksi alkuperäisyyttä ovat murentaneet monet vanhasta piittaamattomat sisä- ja julkisivumuutostyöt. Muutosvaiheiden jälkeen tehtaan pohjoispuolen uusin sementtitiilinen siipiosa on tehtaan ainoa arkkitehtonisesti selkeä kokonaisuus.

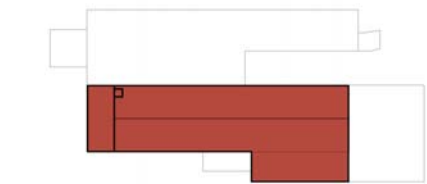
Tehtaan vanhin osa on rakennettu todennäköisesti 1800-luvun lopulla. Rakennuksen muodosta on palovakuutusasiakirjoihin perustuva varma tieto vasta vuodelta 1907. Parhaimman kuvan vanhan tehtaan julkisivuista saa hevosenkengänmuotoisen rakennuksen sisäpihan lounaisseinältä, jossa on säilynyt pätkä julkisivun vanhinta tiilimuurausta ja ikkunoita tiillistoituksineen. Monipolvinen hammastettu räystääprofiili on näkyvissä.

Tehtaan vanhin suorakaiteen muotoinen kappale on mahdollista kuoria esiin laajennusten alta. Ilman täydennysrakentamista rakennus olisi purkutöiden jälkeen käyttökelvoton torso. Sen järvensuuntaisen julkisivun edestä purettiin 1939 rakennettu laajennus ja myöhemmin rakennettu pohjoissiipi. Vanhin itäpäätä täytyisi rakentaa kokonaan uudestaan. Molemmat rinteensuuntaiset pitkät julkisivut vaatisivat rekonstruoivia rakennustoimenpiteitä. Purkutöiden jälkeen olisi ratkaistava, miten paljastuvat aukot täydennetään ja miten laajennusten sisään jäänyt alkuperäisen punatiilipintaisen ulkoseinän nykyinen sisärappauspintakäsittely sopeutetaan kokonaisuuteen. Sisäpinnoitteiden poistaminen tiilipintaa vaurioittamatta voi osoittautua työlääksi.

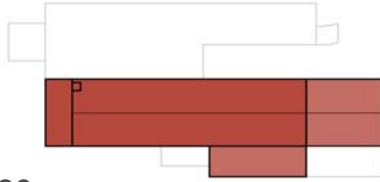
Tehdaskrakennuksen uudiskäytölle onkin kaksi kaupunkikuvallisesti ja taloudellisesti järkevää vaihtoehtoa: Ensimmäinen vaihtoehto on säilyttää rakennus mahdollisimman kokonaisuutena ja korjata ja kaunistaa sen julkisivuja uuden käytön vaatimukseen. Sementtitiilipintaiset julkisivujen osat on mahdollista rapata vaikkapa punaisiksi niiden sopeuttamiseksi vanhempiin punatiilisiin osiin. Toinen vaihtoehto on kaivaa vanhin osa esiin, mahdollisesti paikata 1960-luvun ullakkolaajennuksessa tärvelty räystäälistoitus ja täydentää puuttuvat julkisivun osat joko perinnettä vaalien tai modernin arkkitehtuurin keinoin. Puhdas restauroiva – puhumattakaan konservoivasta kunnostuksesta –

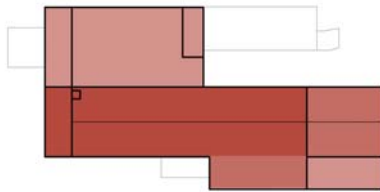
Yläkuva:
Paperitehtaan pohjoissiiven itäpäätä
Keskellä: Tehtaan sisäpiha
Alin kuva: Rakennusvaiheet näkyvät länsipäädyssä materiaalikirjona. Ensimmäisessä kerroksessa oikealla pala vanhinta tehdasta.

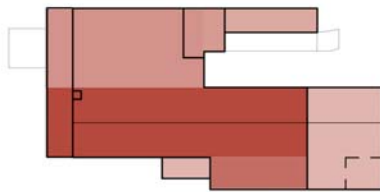
1907

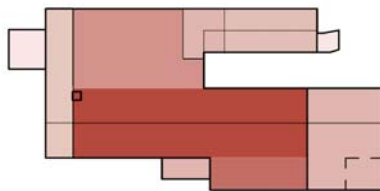
1926

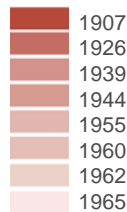
1939

1955

1965

ei ole mahdollista. Kysymys on ennen muuta mielekkästä uudiskäytöstä vanhan historiallisesti merkittävän rakennusmassan puitteissa.

Paperitehtaan rakennustaiteellinen ja ainutkertaisuusarvo on vähäinen verrattuna vaikkapa Tammerkosken teolliseen rakennusperintöön. Sen teollisuushistoriallinen, kaupunkikuvallinen ja rakennushistoriallinen merkitys on kuitenkin kiistaton. Tehdas liittyy merkittäväällä tavalla Enqvistien teollisuussuvun toiminnan alkuaikaan. Santalahdessa tehdas oli pahvitehtaan rinnalla merkittävin työllistäjä ennen tulitikkutehtaan valmistumista. Tehdasrakennus siipineen, tiiviine sisäpihoineen ja savupiippuineen muodostaa tulitikku- ja luujauhotehtaiden rinnalla mielenkiintoista kaupunkikuvaa, joka edustaa varhaista santalahtelaista monimuotoista ja orgaanista rakentamisen perinnettä. Monimuotoinen rakennusmassa on merkinnyt pienipiirteisten tielinjojen rajat sekä ylä- että alarinteen puolelle, sen savupiippu toimii alueella maamerkinä ja järven puoleisen laajennussiiven muodostama sisäpiha tarjoaa mittakaavaltaan omaperäisen paikan tontilla. Vaikka julkisivuja ja sisätiloja on muutettu monessa rakennusvaiheessa, on rakennuksessa säilynyt varhaisia teräs- ja betonirakennerratkaisuja 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alkuvuosikymmeniltä.

Paperitehtaan tontilla historiallinen ulottuvuus on mahdollista säilyttää positiivisena voimavarana uudessa ympäristössä. Onnistunut lopputulos edellyttää toteuttajiltaan alueen historian ja ominaisuutteen ymmärrystä ja arkkitehtonisesti korkealuokkaisuutta otetta.

Oikealla: Paperitehtaan ja luujauhotehtaan savupiiput kuvattuna paperitehtaan eteläjulkisivun edestä luoteeseen.

7.2.3 Entinen luujauhotehdas

Kemianteollisuuden alalla toimineen pienen luujauhotehtaan vaiheet alkavat 1800-luvun lopulta. Nykyinen tehdasrakennus on saanut nykyisen muotonsa kahdessa eri muutos-, korotus- ja laajennusvaiheessa sotien jälkeen. Perustuksissa ja runkorakenteissa on runsaasti vuosisadan vaihteeseen ajoittuvia rakennusosia vaikka rakennuksen rapattuja julkisivuja leimaakin 1940-luku. Nelikulmainen savupiippu on samantyyppinen kuin naapurin paperitehtaan vanha piippu. Savupiippu onkin tehdasrakennuksen vanhin säilynyt kokonainen rakennusosa.

Vaativa kemianteollisuus on myrkyttänyt rakennuksen maa- rakenteet siten, että sopivan turvallisen uudiskäytön vaihtoehdot ovat vähäiset. Rakennus ei ole arkkitehtuuriltaan tai rakennushistorialliselta merkitykseltään erityinen. Kaupunkikuvallisesti rakennus ja sen savupiippu ovat osa Santalahden teollista kulttuurimaisemaa. Suositeltavaa on huomioida rakennuspaikan historia uutta rakentamista suunniteltaessa. Savupiipun säilyttämistä on harkittu. Vasta pari vuotta kylmänä ollut piippu on alkanut uhkaavasti rapautua. Valmistusprosessien myrkykkaasut ovat mahdollisesti heikentäneet savupiipun muurattuja rakenteita niin, että piippu ei tule säilymään ainakaan kylmänä muistomerkkirakenteena.

Yllä: Luujauhotehdas
kuvattuna kattohuopatehtaalta etelästä.
Alla: Luujauhotehtaan savupiippu

Oikealla:

Portinvartijan talo ja kattohuopatehdas kuvattuna tontin itäpuolelta. Vasemmalla Tullitikkutehtaankatu johtaa entiselle rautatiepysäkillle ja Pispalaan.

Alla: Tehtaan tunnuksiksi muodostunut graffitimaalaus räystäällä, lastausovi ja nostin-kisko pohjoisseinällä.

Alinna: Tikkutehtaankatu kuvattuna rautatieltä itään. Vasemmalla tehtaan kaareva ulkoseinä.

7.2.4 Kattohuopatehdas

Vaikka nykyinen kattohuopatehtaan rakennus edustaa 1940-luvun tehdasrakentamista, on tämän pienen paperi- ja pahviteollisuuden läheisyyteen syntyneen tehtaan rakennus- ja muutoshistoria yllättävän monivaiheinen. Tehtaan toiminnan ja rakennusvaiheiden synty ajoittuu 1800-luvun lopulle Porin rautatien valmistumiseen ja pahvi- ja paperituotannon alkamiseen Santalahdessa. Punatiillisessä rakennuksessa on säilynyt kappaholvi- ja muurirakenteita jo 1800-luvun lopulta. Heikki Tiitolan rakennustoimiston johdolla toteutetuissa rakennustöissä 1940- ja 50-luvuilla vanhojen perustusten ja massiivitiilimuurausten päälle rakennettiin betonipilari- ja palkkitekniikalla ulkomuodoltaan ja tyyliältään minimalistinen ehyt tuotantorakennus.

Tehdasrakennuksen rakennustaiteellinen ja rakennushistoriallinen merkitys on vähäinen. Sen tärkein arvo on maise- mallinen ja kaupunkikuvallinen asema osana entistä Santalahden teollisuusmaisemaa. Tehtaan vähäeleinen ja umpinainen massa terassoituu osaksi Pispalan ja Santalahden rinnemaisemaa. Plastisesti tontin ja tien linjauksen mukaisesti kaareutuva rakennuksen eteläjulkisivu synnyttää kadulle vahvan tilan tunnun ja luo omaperäistä kaupunkikuvaa.

Tehtaan uudiskäytön ongelmaksi nousee tontin saastunut maa- perä ja myrkkypitoisuus tehtaan rakenteissa. Rakennus on ollut jo pitkään vailla kunnossapitoa. Sää, ilkivalta ja graffitimaalarit ovat tuhonneet kohteen julkisivuja ja sisätiloja. Mikäli rakennuksen säilyttäminen käytössä osoittautuu mahdottomaksi, tulee kaupunkisuunnittelussa kuitenkin huomioida sen historiallinen merkitys ja ainutkertainen kaupunkikuvallinen asema. Pieni portinvartijan talo sijaitsee kaupunkikuvallisena nivelenä tontin itäpäässä. Se kuvaa osaltaan Santalahden monimuotoista ja -mittakaavaista yhdyskuntaa.

Vasemmalla
Breitensteinin huvila järven suunnasta

Alla
Ylin: Entisen Rantakylän maisemaa pahvitehtaan länsipuolella. Taustalla Tampereen maamerkki Näsinneula.
Keskellä: Keltainen mökki lännestä. Taustalla pahvitehtaan länsijulkisivu.
Alin: Keltainen ja vihreä asuinrakennus pahvitehtaan länsipuolella kuvattuna alarinteestä

7.2.5 Näsin pahvitehtaan asuinrakennukset

Breitensteinin huvila

Viimeistään 1900-luvun alussa valmistunut Breitensteinin huvila on yksi Santalahden vanhimmista rakennuksista. Enqvistin huvilan rinnalla rakennus on ainoa säilynyt tehtaan johtajille ja toimihenkilöille rakennettu asuinhuvi alueella. Rosenlewin Pölkkyä on siirretty Kuruun ja Luujauhotehtaan johtajan asuintalo, nk. Lumion huvila, on purettu viimeisten vuosikymmenien aikana.

Hirsirunkoinen asuinrakennus on hyvässä kunnossa. Sen julkisivumateriaalit ja -muodot ovat pääosin 1900-luvun vaihteen asussa. Sisätiloissa on säilynyt rakennushistoriallisesti arvokkaita rakennusosia (portaat, sisäovet, yksi kaakeliuuni) ja pintarakenteita (koristemaalattu kattotapetit, lautalattiat). Rakennus on mahdollista kunnostaa säilyttäen ja huomioiden sen alkuperäiset ominaispiirteet. Asumiskäyttö on säilyttävin vaihtoehto käytölle. Mahdollisen toimisto- tai kokoontumistilakäytön viranomaisvaatimukset tulee sovittaa rakennukseen huomioiden sen kulttuurihistoriallinen arvo.

Keltainen ja vihreä mökki

Pahvitehtaan mökit ovat viimeiset Santalahden työläisten asuttamasta Rantakylästä säilyneet asuinrakennukset. Pienet hylätyt rakennukset ovat muisto pahvitehtaan kulta-ajoilta, jolloin tehdas oli huomattava työnantaja alueella. Nyt rautatiepenkereen varjoon jäävät rakennukset intiimeine pihoinneen muodostavat pienimittakaavaisen vastakohdan monumentaaliselle pahvitehtaalle. Talojen rakennushistoriallinen ja arkkitehtoninen merkitys on olematon eivätkä mökit enää muodosta laajaa kulttuuriympäristöä. Mikäli rakennukset kuitenkin voidaan säilyttää, ne toimivat linkkinä alueen asutushistoriaan ja perusteena Santalahden rautatiepysäkin graniittikivipengerryksien ja rinteiden kivirivinteerien säilyttämiselle nyt suunniteltavassa muutoksessa.

7.2.6 Paasikosken ja tukkilaisten asuinrakennukset

Paasikosken asuinrakennus Kekkonen-Paasikiventien yläpuolella on säilynyt hyvin alkuperäisessä 1920-luvun asussaan. Pohjoiseen Näsijärvelle suuntautuva ulokkeena rakennettu lasikuisti, muhkea ruukkutiilikatteinen mansardikatto ja rinteeseen pihavarastojen kera kiipeävä rakennusmassa leimaavat omaperäisen puurakennuksen ulkohahmoa. Näsijärvelle avautuvan rakennuksen ympäristö on kuitenkin autioitunut ja yksinäinen rakennus on säilyttänyt ainoana puusepänteollisuuden muistomerkkinä etuoikeutetun asemansa maisemassa. Talon rakennustaiteellinen ja arkkitehtoninen merkitys on vähäinen. Rakennus on historiallisesti merkittävä rakennushistoriansa perusteella ja sen maisemallinen asema on huomattava. Alkuperäisen ympäristökontekstinsa menettänyt Paasikosken asuinrakennus kytkee nyt suurimittakaavaisen Santalahden teollisuus- ja toimitalualueen rautatien toisen puolen tiiviiseen ja pienimittakaavaisen Pispalan kaupunkikuvaan.

Nk. Tukkimiesten suuri asuinrakennus on säilynyt hyvin alkuperäisessä 1920-luvun asussaan. Sitä leimaa korkea mansardikatto, rauhallinen pystyrimoitettu ulkovuoraus ja ruudutetut tasakokoiset ikkunat. Rakennus liittyy Rosenlewin puunkuljetustoimintaan alueella.

Näsijärven rannan täyttöjen ja tierakennushankkeiden jälkeen rakennus on yksinäinen relikti liikennealueen reunalla. Sen rakennustaiteellinen ja arkkitehtoninen merkitys on vähäinen ja kaupunkikuvallinen yhteys historiaansa on tierakennustöiden myötä kadonnut. Viehättävällä rakennuksella on kuitenkin käyttöarvoa, mikäli talon asumis- tai työympäristön liikenteelliset ja turvallisuusvaatimukset voidaan muutoksessa turvata.

Kuvat ylhäältä alas:

Asuinrakennus osoitteessa Näsijärvenranta 37 ja Paasikosken talo metsäalan toimitalo Silvan jyrkästi leikatun rakennuskuopan törmällä. Kuvattu idästä.

Paasikosken talo koillisesta.

Tukkilaisten asuinrakennus idästä.

Oikealla

Tukkilaisten asuinrakennus pohjoisesta.

8 Lähteet

8.1 Arkistot

Ahlströmin arkistot Noormarkussa (Santalahden teollisuudesta ei lähdeaineistoa)
 Elinkeinoelämän keskusarkisto ELKA, Mikkeli (Santalahden paperitehtaan palovakuutusasiakirjat, lfin vakuutusaineistot)
 Hämeenlinnan maakunta-arkisto (Santalahden teollisuudesta ei aineistoa)
 Kansallisarkisto (Santalahden teollisuudesta ei aineistoa)
 Nokian kunnan arkisto (Santalahdesta ei aineistoa ennen kuntaliitosta 1937, Aila Hankkila)
 Pirkkalan kunta (Santalahdesta ei aineistoa ennen kuntaliitosta 1937)
 Tampereen rakennusvalvonnan arkisto RAKVA (rakennuslupapiirustukset vuodesta 1937)
 Työväen keskusmuseo TKM (OTK:n tulitikkutehtaan valokuvat)
 Vapriikin kuva-arkisto, Tampereen kaupunginmuseo ja Pirkanmaan maakuntamuseo

8.2 Suulliset lähteet

Jussila, Juhani, Santalahden tontti Oy kiinteistön omistaja
 Mäkinen, Erkki-Pekka, autokauppias Pekka Mäkisen poika, OTK:n tulitikkutehdas
 Seppänen, Jouko, Tampereen kaupunki, kaavoitus

8.3 Kirjalliset lähteet

Björklund, Nils G: Tekniikan Tampere, luku Tampere maamme teolliseksi keskuksiksi, Jyväskylä 1993.
 Hirn, Julius: Suomen kauppa, meriliike ja teollisuus sanoin ja kuvin, (Finlands handel, sjöfart och industri i ord och bild), alkuperäinen teos 1908, näköiskopio. Tampereen kaupunginkirjasto 1999.
 Jutikkala, Eino: Tampereen historia 3, vuodesta 1905 vuoteen 1945. Tampere 1979.
 Kestinen, Kimmo: OTK – Osuustukkukauppa. Moniste 1995.
 Koskinen, Helinä, museovirasto, rakennushistorian osasto: Santalahden yleiskaavan lisäselvitys kulttuuriympäristön säilyttämismahdollisuuksista, Muistio 2005.
 Mäkiö, Neuvonen, Malinen: Kerrostalot 1880-1940. Hämeenlinna 2002.
 Pispalan 20. vuosisata, (Pihlajamäki, Tyyne: Lapsuuteni Luujauhotehtaan maisemissa). Toim. Salo Kirsti, Patjas Sakari; Tammer-Paino Oy 1999.

Rasila, Viljo: Tampereen historia 2, 1840 luvulta 1905. Tampere 1984

Roos, Sigurd: Kotimaisen teollisuuden albumi, (Album öfver den inhemska industrin). Helsingin kustannusosakeyhtiö 1913.

Tiusanen, Pauliina, Rakennuskulttuurityö Kivikenkä: Santalahti, rakennusinventointiluonnosmoniste 10.2.2000, Tampereen kaupunki, kaavoitus 2000.

Santalahden osayleiskaavaehdotus. 2.5.2005

8.3 Verkkolähteet

www.histdoc.net/uscha/teoll.html

www.inter9.tampere.fi/tehdas/akseli/valkeak/valke.htm

www.kaupunginosat.net/vanha_toolo/etutoolo1/29_esittely.htm

<http://koti.mbnet.fi/ultrix/docs/tampere.pdf> (Kestinen, Tehtaiden kaupunki, opinnäytetyö?)

www.mansetori.uta.fi/pispala/pispafoorumi/punainenkirja/historia/historia.html

www.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1918-40/VIII.htm

www.uta.fi/~otkike/otk.html, Kimmo Kestinen

8.4 Lähdeviitteet

Luku 1

- 1 Tiusanen
- 2 Rasila 2, s.77 – 81
- 3 www.histdoc.net/uscha/teoll.html
- 4 Tiusanen s.4
- 5 Rasila 2, s.77-81
- 6 Roos s.451
- 8 Roos s.452
- 9 Rasila 2
- 10 Hirn, Julius
- 7 Rasila 2, s. 81
- 11 www.uta.fi/koskivoimaa
- 12 www.uta.fi/koskivoimaa
- 13 Jutikkala 3, s.397
- 14 www.uta.fi/koskivoimaa
- 15 Jutikkala 3, s.397, www.mansetori.uta.fi
- 16 Jutikkala 3, s.397
- 17 www.mansetori.uta.fi
- 18 Tiusanen
- 19 Rasila 2
- 20 Rasila 2, s. 81 – 82, Tiusanen, www.mansetori.uta.fi
- 21 www.mansetori.uta.fi

Luku 2

- 1 www.uta.fi/koskivoimaa
- 2 Suomen taide ars5 s.135, Facta 2001
- 3 www.uta.fi/~otkike
- 4 Suomen taide ars5 s.136

- 5 www.kaupunginosat.net
- 6 www.uta.fi/~otkike/otk.html, Kimmo Kestinen
- 7 E-P Mäkinen

Luku 3

- 1 Rasila 2, s.83, Tekniikan Tampere
- 2 Roos s.452
- 3 Roos s.454
- 4 Rasila 2, s. 83
- 5 Pispalan 20. vuosisata
- 6 Tiusanen
- 7 Tiusanen
- 8 Jussila
- 9 Jussila
- 10 www.inter9.tampere.fi/tehdas
- 11 Jussila
- 12 Tiusanen
- 13 Tiusanen
- 14 Tiusanen

Luku 4

- 1 Rasila 2, s. 83
- 2 Tiusanen, s.19
- 3 Mäkiö s.92
- 4 Tiusanen

Luku 5

- 1 Tekniikan Tampere, Nils G. Björklund; Hirn, s.72

Luku 6

- 1 Tiusanen s.46
- 2 Tiusanen s.48
- 3 Tiusanen s.48

Luku 7

- 1 Koskinen

Näkymä enyisellä Tippielä kuvattuna lujajohettaalca papertehaagan ohi tulitikkutehlaalle.

